

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

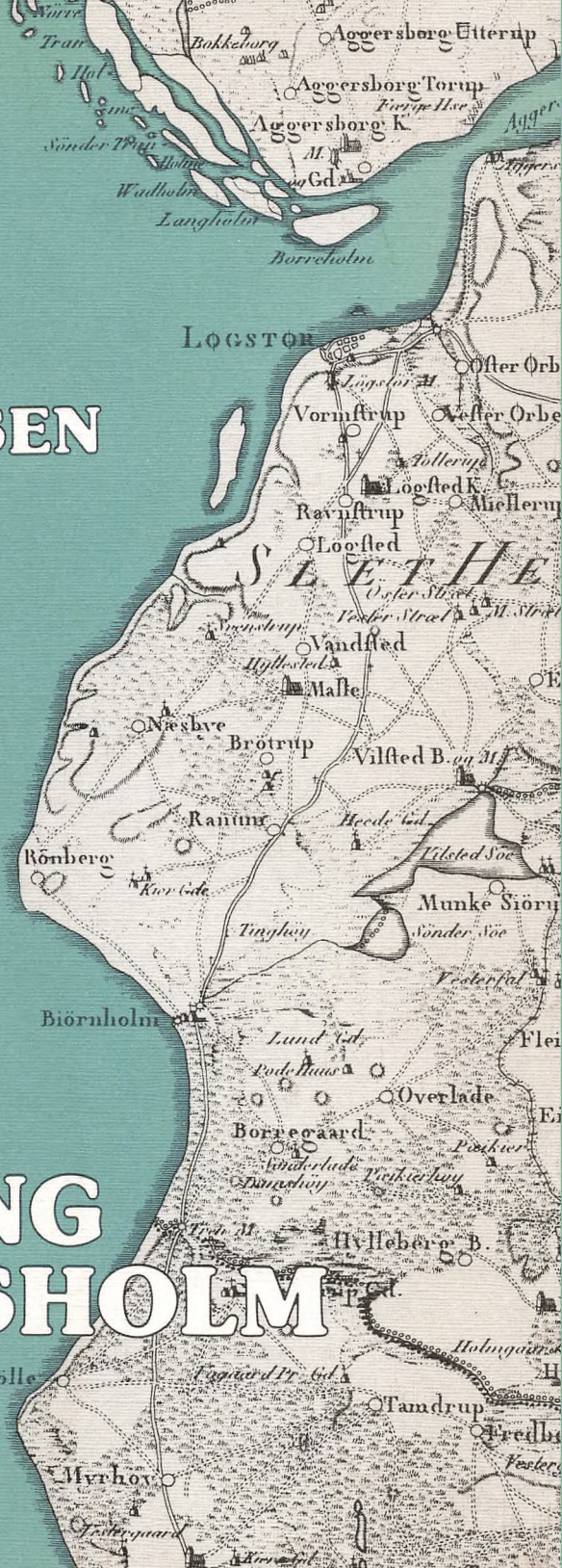
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KARL NIELSEN

OMKRING
BJØRNSHOLM

Karl Nielsen

Omkring Bjørnsholm

*Træk af Ranum-egnens historie
fra ca. 1750 til 1848*

KREJLS FORLAG
1984

ISBN 87-981575-0-7

© Karl Nielsen

Tryk: Løgstør Bogtrykkeri
Sats: Perpetua
Papir: Uno-Matt fra De forende danske Papirfabrikker
Omslag: Lærredspræget Silkeomslag fra De forenede danske Papirfabrikker
Bogbinder: Wega Bogbinderi, Hvorvarp

Forord

Det følgende bidrag til Ranum-egnens historie er blevet til gennem en årrække. Under arbejdet med stoffet har jeg fået hjælp fra mange sider.

På Landsarkivet i Viborg har personalet hjulpet med at finde stof frem og har ofte rakt en hjælpende hånd, når de gamle tekster var svære at tyde, eller når gamle begreber og administrationsforhold kunne trænge til en nøjere belysning.

Rigsarkivet har fundet sager frem og oversendt dem til Viborg, hvor jeg har kunnet benytte dem.

Løgstør Bibliotek har ofte skaffet litteratur hjem, og bibliotekar Lindhardt har mangen en gang givet gode ideer.

Stoffet er (i uddrag) blevet benyttet på et par historielinjehold på Ranum Statsseminarium, på et par aftenskolehold og har dannet baggrund for en foredragsrække i aftenhøjskolen. For mig var den afprøvning af stoffet både interessant og lærerig.

I forbindelse med udgivelsen har jeg fået hjælp af Krejls udgivere, bibliotekar Lindhardt og boghandler Balle, samt desuden af skoledirektør Peter Ussing Olsen, alle Løgstør.

Bogens kort er tegnet af min kollega på Ranum Statsseminarium, lektor Hans Henriksen, der også har bidraget til hele bogens udformning.

Endelig skal det understreges, at uden Ranum Sparekasses interesse for udgivelsen og økonomiske støtte hertil var bogen næppe udkommet.

Jeg vil gerne bringe alle min hjertelige tak.

Ranum, den 2. febr. 1984.

Karl Nielsen

Indholdsfortegnelse:

1. Grænserne.....	7
2. Egnen	11
3. Markerne.....	16
4. Ejerlavene	29
5. Husene	32
6. Folkene.....	40
7. Hovedgården.....	57
8. Herskabet.....	64
9. Fæstevæsenet	85
10. Hoveriet	97
11. Fattigvæsenet	109
12. Seminariet	119
13. Skolevæsenet.....	126
14. Kommunalvalgene.....	139
15. Sogneforstanderskabsmøderne.....	147
— — —	
Materiale	162
Noter.....	165

1. Grænserne

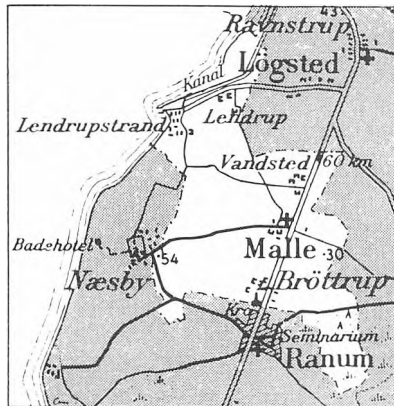
Som indledning til de følgende træk af Ranumegnens historie kan der være grund til at fastslå, at jeg ikke vil forsøge at give en dækkende skildring af egnens historie fra de ældste tider og frem til vore dage. Skildringen vil blive holdt inden for ret snævre grænser, selv om grænserne ikke ligger alt for fast.

Tidsmæssigt vil vi bevæge os omkring år 1800. Op mod vor egen tid følges udviklingen frem til 1848. Det år blev Ranum igen seminarieby. Det har jeg fundet et så væsentligt nyt træk i egnens historie, at jeg har valgt at slutte skildringen der. Havde der været tale om Bjørnsholms historie, ville det have været rimeligt at fortsætte skildringen en snes år længere frem, så bortsalget af fæstegodset og statens salg af hovedgården var blevet medtaget. Valget af 1848 som slutår må altså ses som resultat af, at jeg har ønsket at bidrage til egnens mere end til godsets historie.

Mens tidsrammen op mod vor egen tid altså bevidst er lagt fast, er grænsen bagud mere omtrentlig. Selv om jeg har tilstræbt at følge udviklingen i området fra 1750 og fremefter, bevirker selve det historiske forløb i forbindelse med det kildemateriale, der er til rådighed, at de enkelte afsnit må begynde at følge udviklingen på forskellige tidspunkter og får deres tyngdepunkter i forskellige perioder. Fæsteprotokollernes række i Bjørnsholm godsarkiv går f.eks. tilbage til 1730'erne, mens hoveriprotokollen først begynder år 1800. Folketællingerne giver det første bidrag til belysning af egnens befolkning i år 1787, skoleforholdene kan derimod belyses fra o. 1740, det kommunale selvstyre naturligvis først fra dets oprettelse o. 1840. Men groft sagt følger vi udviklingen gennem 100 år.

Geografisk vil opmærksomheden blive rettet mod Bjørnsholm og dets underliggende fæstegods, men interessen vil især samle sig om de gamle Malle og Bjørnsholm sogne. Kun lejlighedsvis vil forholdene i nabosognene, hvor Bjørnsholm også havde bøndergods, blive belyst.

Da vi ofte vil være nødt til at omtale sognene og præsterne, vil det være praktisk på forhånd at redegøre kort for sogne- og pastoratsforhold, især da der sker ændringer i den behandlede periode. Desuden har nye ændringer efter 1848 bevirket, at forholdene i dag igen afviger fra forholdene dengang. Det vil derfor være hensigtsmæssigt her at sprænge tidsrammen og give en oversigt over hele det kendte forløb.

Malle sogn
(efter Trap: Danmark)

Malle sogn er det nordligste af de sogne, vi beskæftiger os med. Det har haft sit navn og nok også sit geografiske område siden middelalderen. Malle kirke nævnes i det middelalderlige brevstof den 14. maj 1322. Da hørte den under Vitskøl kloster.

Det gjorde kirken i sognet lige syd derfor også. Åle kirke hed den, men lokaliteten er nævnt så tidligt som i 1252. I et lovhævd (skøde ville vi sige), som klosteret fik i året 1500 på Slet herredsting, omtales »Ranum legindis y Aale sogn,« d.v.s. Ranum liggende i Åle sogn. Det er første og eneste gang, jeg er stødt på, hvad der nok må være sognets ældste navn.

Vitskøl kloster lå i sognet. Det blev ved reformation overtaget af kronen, men i 1573 mageskiftede Frederik 2. sit vesthimmerlandske gods med rigsråden Bjørn Andersen Bjørn. Han kaldte godset Bjørnsholm. Da klosterkirken ved reformationen blev taget i brug som sognekirke, og Åle kirke snart forfaldt, kaldtes sognet for Bjørnsholm sogn.

I øvrigt ved vi, at Christian 3. i 1555 ordnede den gejstlige betjening i Viborg stift ved det såkaldte klemmebrev. Det blev her bestemt, at Strandby, Vitskøl og Malle skulle betjenes af to prædikanter i Vitskøl kloster, idet »kapellanen til Strandby sogn skal være skolemester i Vitskøl kloster,« mens »prædikanten udi Vitskøl kloster skal være kapellan til Malle sogn.«

Da klosteret i 1563 fik verdslig ledelse ved abbed Anders' afrejse, og skolen i klosteret samtidig blev nedlagt, skete der imidlertid en omlægning af kirkernes betjening, idet præsten Christiern Nielsen Juel flyttede fra sin bolig ved klosteret til Vadgård mellem Fredbjerg og Trend for at være sognepræst kun for Strandby sogn. Malle og Åle (snart Bjørnsholm) sogne var derefter forenet i et pastorat. Præsten skal efter Ignatius Bechers teori snart være flyttet til den ene af de to Kærgårde (syd for den nuværende Elkan-gård), men i 1649 boede han i hvert fald i Ranum, viser en indberetning fra præsten Isak Christensen til biskoppen i Viborg. Da Isak Christensen døde i 1664, blev Malle og Bjørnsholm sogne igen forenet med Strandby sogn, så præsten sad på Vadgård, mens der boede en residerende kapellan i Ranum. Sådan var forholdene endnu i slutningen af 1700-tallet.

I 1805 blev det imidlertid bestemt, at Strandby sogn skulle lægges sammen med Farsø sogn, når kaldet her blev vakant. Bjørnsholm og Malle skulle derefter udgøre et selvstændigt pastorat.

Ændringen trådte i kraft i 1817 og fik, som vi skal se, til følge, at de to sogne blev ét sogneforstanderskab, senere én kommune.

Overlade sogn

Ranum sogn

(efter Trap: Danmark)

Hundrede år efter denne ændring indtraf der en ny betydelig forandring. Ved kongelig resolution af 29. april 1917 blev det bestemt, at Bjørnsholm sogn skulle deles i to, Ranum sogn og Overlade sogn. Forud for delingen var der gået kirkebyggeri afsluttende med kirkeindvielse i Ranum 1909, i Overlade 1916.

I den verdslige administration fik det til følge, at Bjørnsholm-Malle kommune efter indenrigsministeriets skrivelse af 28. aug. 1919 kom til at hedde Ranum-Overlade-Malle kommune. Ved en ny indenrigsministeriel skrivelse af 21. okt. 1930 blev sognedelingen fulgt op af en kommunedeling,

der gennemførtes fra 1. april 1931. Fra da af og til kommunalreformen i 1970 var området, vi beskæftiger os med, delt i Ranum-Malle og Overlade kommuner.

Flere steder i det følgende er Bjørnsholm sogn behandlet som 2 områder. Det svarer til, hvad man gjorde i den periode, vi behandler. Man talte om Bjørnsholm norden åen. I skemaerne er det anført som Bjørnsholm N = Ranum sogn. Området mellem Bjørnsholm å og Trend å kaldte man Bjørnsholm sogn på Holmen eller blot På Holmen. I skemaerne er det betegnet Bjørnsholm S = Overlade sogn.

Nogle læsere vil måske finde, at stoffet også lider af en emnemæssig begrænsning. Det er sikkert også tilfældet, men dels er der kun tale om træk af egnens historie, dels medfører omstændighederne m.h.t. kildematerialet begrænsninger i stofbehandlingen. Jeg har heller ikke fremdraget alt kildematerialet, har måske heller ikke fundet det væsentligste. Men selv om det havde været tilfældet, ville mange spørgsmål, man havde lyst til at stille, ikke kunne besvares. Selv på områder, hvor man synes, at man har fundet godt og oplysende stof, viser det sig ofte under arbejdet med det, at noget af det mest spændende ved materialet måske er de problemer, det rejser, men som det ikke giver svar på. Glæden ved at gå til de historiske kilder består ikke blot i, at man får oplysning om og kendskab til fortiden. Glæden består også i, at man under mødet med stoffet hjemses af nye problemer og overvældes af æggende forundring.

Materialet er først og fremmest hentet fra offentlige arkiver. Den interesserede henvises til noter og litteraturliste.

2. Egnen

Når man skal danne sig et billede af, hvordan det nordvestlige Himmerland så ud i slutningen af 1700-tallet, er Videnskabernes Selskabs kort fra 1795 et godt udgangspunkt.

Det viser bl.a., at den største vej gennem området løb næsten nord-syd fra Trend mod Løgstør. Fra Trend til Bjørnsholm fulgte vejen den samme linje som nu, men fra Bjørnsholm og nordpå løb vejen østligere end den nu gamle landevej gennem Ranum. Vejen kom ned i byen mellem gårdene dér, hvor Sønderbakken for få år siden blev anlagt, og fulgte derefter Seminarievej øst om præstegården. I en gammel indberetning fra 1695 til Viborgbispens om præstegården og dens jord kaldes den for »Aldvejen« (adelvejen, alfarvejen, landevejen). Længere nordpå gik den langt øst om Malle frem mod Vester Stræt og derfra over Raunstrup mod Løgstør.

Den lige landevej fra Vitskøl til Raunstrup, der lige før jul 1979 blev afløst af en endnu vestligere linjeføring uden om Ranum, er nok fra o. 1840. Den findes indført på det kort, der blev tegnet i forbindelse med opmålingen ved udskiftningen af Ranum bys jorder i 1803 - 04. Kortet har været i brug til hen i 1840-erne, da det er forsynet med de nye matrikelnumre fra 1844. Det er derimod ikke ajourført m.h.t. Ludvig C. Müllers overtagelse af præstekaldet i 1848. Endvidere fremgår det af referatet fra sogneforstanderskabets møde i Bjørnsholm-Malle den 7. juni 1842, at man fulgte en plan for arbejdet på de mindre landeveje i amtet. Efter den skulle »to broer opføres øst for Vansted, og vejen på søndre side af Malle banke belægges med kalk og grus.« Det er vist den lange lige vejstrækning, der er ved at blive trukket igennem landskabet.

Kortet fra 1795 viser også, at Vilsted sø har haft et meget betydeligt omfang. Den bestod på den tid af to søer: Vilsted sø i nord, der på udskiftningskortet over Ranum kaldes for Nørre sø, og Sønder sø, der ligger lige nord for Lunden ved Overlade. Imellem de to søer når Ranums enge og rørsær på Holmen frem til Munksjørups enge. At det hele er gammelt sø- og moseområde, viser sig tydeligt endnu i dag, hvor vejen fra Ranum over kærerne mod Munksjørup netop går over de gamle enge mellem de to søer, men hvor man stadig har svært ved at finde fast bund, så vejen ikke synker.

Endelig røber kortets signaturer, at store dele af landskabet har ligget hen som enge, kær og heder. Engene og kærene lå selvfølgelig især omkring Vilsted sø og langs Bjørnsholm å. De strakte sig ind nord om Ranum og helt op mod Brøttrup, men også syd for de to Kærgårde lå store engdrag, det såkaldte Liv kær. Desuden var der store enge ved Trend å. Engdragene kan man stadig iagttage i terrænet.

Hvis man kunne »rejse« tilbage til hin tid med vore nuværende forestillinger om egnen, ville hederne nok gøre et stærkere indtryk end engene. De havde et meget betydeligt omfang. Næsby's marker lå kun syd for byen. Nord for byen og derfra ind østover mod Vansted strakte hederne sig over det højtliggende landskab. Ligeledes har området mellem Næsby og Ranum ligget hen med store hedestrækninger. I udskiftningsforretningen fra 1804 kaldes de skallerne. De lå fra den nuværende Vestergade og vestpå. I den sydlige del af Bjørnsholm sogn havde vi områdets eneste skov, Lunden, og uden om den lå en relativt stor mark omkring Lundgården og Overlade. Men deromkring bredte hederne sig. Sønderlade, Padkær og Øster og Vester Falde må have ligget som øer i lynghavet. Derimod lå der store agerstrækninger syd for Vilsted sø omkring Munksjørup.

Men også skriftlige kilder røber, at landskabet fremtrådte meget afvigende fra, hvad vi nu ser. Godsejer Peder Lasson indgik i 1795 en overenskomst om hoveriet med godsets bønder. Heraf fremgår det, at man hentede hedetørv på Padkær hede og lyng i Flejsborg og Sønderlade heder. Lunden gav ris og nødder til godset. Skoven på Livø kunne man kun hente træ fra, når frosten bandt fjorden, så man kunne køre over isen, men skovtræ måtte man helt til Rold skov efter.

Mens Lassons hoverioverenskomst med bønderne afspejler forholdene omkring midten af vor periode, viser en beskrivelse fra 1847 af Bjørnsholm gods os, hvordan egnen da så ud. Skildringen er givet af Schønheyder på Asmildkloster til højesteretsassessor Bruun i København. Han havde af staten fået til opgave at forberede en auktion over godset, som man havde planer om at skille sig af med. Salget kom nu ikke i stand på det tidspunkt, men blev først realiseret en halv snes år senere, men vi har bevaret beskrivelsen fra 1847.

Af den fremgår det, at hederne stadig bredte sig vidt omkring i Vesthimmerland. Padkær hede var på 3 a 400 tdr. land og »meget mishandlet«. Syd for Bjørnsholm lå 200 til 250 tdr. land hede, nord for hovedgården langs fjorden 150 til 200 tdr. land hede og kær, og på Livø var der 4 a 500 tdr. land. Men beskrivelsen viser også, at man er ved at trænge ind på hederne,

mest energisk på Østergård i Malle sogn, som godsforvalteren kammerråd Wulff drev. Han havde i løbet af få år øget det dyrkede areal ved gården fra 150 til 350 tdr. land. Også i Ranum opdyrkedes heden. »Præsten benytter mergel med særdeles gode frugter,« hedder det i beskrivelsen. Og i Næsby, der havde god jord, men betydelige hedestrækninger, der var meget ilde behandlet ved afskrælning, fulgte man Wulffs eksempel. Endelig var opdyrkningen også ved at komme i gang i Sønderlade, der hidtil kun havde haft et »lidet opdrevet areal.«

Papirerne i Bruuns arkiv fortæller, at man også havde forsøgt sig med skovdrift o. 1840. En forstmand har givet en vurdering til Bruun. Den fortæller, at Lunden egentlig var et egekrat, men at man fornylig havde plantet en del, især nålekultur. Endnu kunne man ikke vente sig udbytte, men i øvrigt mente han, at Lunden med tiden kunne få betydning i en ellers skovløs egn. Endvidere fortæller han om, at man havde forsøgt sig med plantning på 100 tdr. land på Vester Falde hede. Vor forstmand troede ikke på, at forsøget kunne få økonomisk betydning, men det kunne forhåbentlig blive vejledende for, hvor det kunne betale sig at plante. Af beskrivelsen fremgår det, at en del af bevæggrunden til forsøget på Vester Falde hede var, at husmændene der kunne få »lejlighed til at afdrage en del af deres landgilderestancer« i forbindelse med indhegningen af området.

Nørreskoven på Livø omfattede 25 tdr. land »med meget kortstammede ege.« Sønderskoven af samme størrelse bestod næsten kun af underskov. Livøskoven karakteriseredes som »yderst ubekvem og besværlig,« og den burde for længst »være særligt hensolgt.«

Det var ikke skoven, der satte sit præg på egnen. Foruden hederne, der bl.a. dækkede de højereliggende områder, har engene og kærene domineret landskabet.

Schønheyder vender i sin beskrivelse af egnen flere gange tilbage til engene om Vilsted sø. De karakteriseres som meget dårlige. Engene til Bjørnsholm hovedgård frembød det problem, at de ikke kunne vandes. Man kunne nemlig ikke stemme åen op »uden at sætte de ovenfor liggende enge aldeles under vand.« En anden mulighed var at afvande engene, men det rejste et problem i forbindelse med Nørre mølle ved Bjørnsholm. Af hensyn til den stemtes åen i niveau med engene, og da møllen »for tiden« havde en god søgning, ville det være temmelig bekosteligt at nedlægge den. De vanskelige reguleringsforhold omkring Bjørnsholm å fik også konsekvenser for Lundgårdens enge, der hverken kunne vandes eller afvandes, og for Ranum bys enge, der led af fugtighed. Borregårds og Overlades enge var af samme

dårlige beskaffenhed. Først oppe ved Munksjørup hører vi om »betydelig engbjergning ved Vilsted sø.«

Alle lave strøg i landskabet har nok en stor del af året været plaget af vand. Det har også fundet udtryk i en skrivelse af pastor la Cour i Ranum i 1837. Under en overvejelse af, hvor skolen for Malle og Bjørnsholm N sogn skulle ligge, hvis den skulle placeres centralt, kom han til det resultat, at stedet »ville placeres midt i et vidt udstrakt kær, hvor det ville medføre uforholdsmæssige store bekostninger at få fast grund til at ligge på og fremkommelige skolestier.« la Cour tænkte formentlig på egnen vest for Brøtrup, hvor omfartsvejen om Ranum nu går.

I begyndelsen af 1840erne fik man kommunalt selvstyre. En af de væsentlige udgifter på regnskabet var forbundet med vejarbejderne, men pengene gik ikke til kørsel eller almindeligt vejarbejde. Det skulle bønderne yde. De gik til broer og stenkister (små broer af huggede sten). De gamle protokoller giver en stærk fornemmelse af, at vejene vandt frem, men det var tilsyneladende vandet, der voldte den største eller i hvert fald den dyreste hindring for vejbyggeriet.

Da man langt senere fik uddybet kanalen ved Vitskøl kloster og tørlagt Vilsted sø, må det omliggende landområde have ændret karakter, da der nu blev helt andre muligheder for afvanding.

Opdyrkning og plantning har yderligere ændret landskabets karakter frem mod vor tid. Plantningen var nødvendig, hvis man skulle skærme for vindens slid. I Landhusholdningsselskabets beskrivelsen af Ålborg amt fra 1832 nævnes det, at både Malle og Bjørnsholm sogne havde »sandføgne jorder.« Selv på de bedre jorder kunne vinden være hård. Schönheyder fortæller om, at på Østergård er rugen »ej sikker, da den let tager skade i drætiden.« Om Næsby, der har »temmelig stærke muldjorder,« hedder det, at »markerne ligger temmelig udsat for vestenvinden, og rugen har ofte taget skade.«

Hvis vi kunne skrue tiden tilbage til o. 1800, ville vi nok blive slået af naturforholdenes barskhed. Siden da har generationers slid sat deres spor på landskabet.

3. Markerne

Vender vi derefter opmærksomheden mod gårdene og især deres marker, må vi konstatere, at der skete store ændringer i den periode, vi behandler, idet landboreformerne medførte både udskiftning af og udflytning fra landsbyerne.

Udskiftningen betød, at fællesskabet i driften af landsbyens jord blev ophævet. Hver bonde fik samlet sin jord på et mindre antal steder. Udflytningen bestod i, at enkelte af landsbyens gårde flyttedes fra landsbyen ud på marken. Ændringen tilsigtede, at gårdenes bygninger fik en så hensigtsmæssig placering i forhold til gårdenes jord, som det var muligt.

Fra statens side udfoldedes der en række initiativer for at forbedre landbruget. I 1768 oprettedes Generallandvæsenskollegiet, der skulle »søge at ophæve det skadelige fællesskab,« og allerede året efter fastslog en forordning, at lodsejerne havde ret til at lade deres ejendomme udskifte. I 1776 blev det fastslået, at når blot én lodsejer i en landsby forlangte udskiftning, var de øvrige pligtige til at deltage både i udgifterne og i indhegningen. I 1781 fik godsejerne lov til at gøre bønderne lige i hartkorn, jorder, afgifter og hoveri i forbindelse med udskiftningen, ligesom der blev stillet statsmidler til rådighed for udflytningen. Man bemærker, at det er lodsejerne, altså sædvanligvis godsejerne, der kunne tage initiativet. For at styrke godsejernes lyst til at gå i gang med reformerne blev det endelig i 1792 fastslået, at godsejerne havde ret til:

- 1) at påligne bønderne renten af de påløbne omkostninger i forbindelse med udskiftningen,
- 2) at indgå aftaler med bønderne om øgede afgifter, og
- 3) at bortforpagte eller bortfæste på to eller flere personers livstid.

På Bjørnsholm havde man tilsyneladende ikke stor hast med at gennemføre reformerne. Da Peder Lassen døde og godset kom på auktion i Ålborg den 9. marts 1809, havde man efter skøde- og panteprotokollen for Års med flere herreder kun fået udskiftet 11 landsbyer. Af Ålborg amts arkiv fremgår det, at udskiftningsforretninger har været i gang i Løgsted i 1794, i Lendrup i 1800, i Ranum 1803, Næsby 1804, Vansted 1805, Overlade 1807. Desuden er Kærgårde, Sønderlade, Brøttrup, Raunstrup og Hylle-

bjerg udskiftet før 1809. Udflytningen i forbindelse med udskiftningen omfattede i Ranum 4 gd., Næsby 3 gd., Overlade 1 gd. og 1 hus, Brøttrup 1 gd. og Hyllebjerg 4 gd. Følgende landsbyer under Bjørnsholm gods var endnu ikke udskiftet ved auktionen: Rønbjerg, Borregård, Munksjørup, Vester Falde, Livø, Malle, Vester Ørbæk, Flejsborg, Ejstrup og Holmegårde.

Vi vælger at belyse udskiftningen ved at bruge Ranum som eksempel. Det er egnens største landsby, men valget skyldes i første række, at forholdene her er bedst belyst i det overleverede materiale.

Desværre findes der ikke noget kort over byen fra før udskiftningen, men der er heldigvis bevaret en indberetning til Viborg stift om Ranum præstegård fra år 1695. Gårdens bygninger har ligget, hvor den store græsplæne nu breder sig foran seminariebygningen fra 1934. Rolingens (stuehusets) nordmur skal have stået omtrent der, hvor vi i dag finder seminariets syd-mur. Laderne har ligget syd for stuehuset. Grunden er i øst gået ud til alvejen, i syd har den strakt sig 5 favne syd for søndre lade. Fæhuset lå i vest. Fra det strakte grunden sig 30 favne ned i kærret, der har ligget, hvor vi nu finder seminariets sportsplads. Den lokale forklaring på gadenavnet Kravad er, at vejen tidligere førte ned til kræets vad, kvægets vandingssted. Vejen går netop fra en af de gamle landsbygader ned mod det gamle kær, der i udskiftningsforretningen kaldes Krag vad. Mod nord strakte præstegårdens grund sig 11 favne fra rolingen ned til en eng, der kaldes Høllet. Det er området mellem seminariet og den ny øvelsesskole.

Hvad der her er beskrevet, er præstegårdens toft. Et tilsvarende område har ligget omkring alle de andre gårde i landsbyen. Præstegårdens ager og eng lå i fællesskab med bøndernes agre uden om byen, hvor der næppe har ligget gårde eller huse. Landsbyens jorder lå i 7 årsgøder, der alle havde navn. Til præstegården hørte:

Gøde	agre	små stk.	Ialt
1. Nør Bjerge	2	2	4
2. Sønder Bjerge	6	1	7
3. Øster Mark	10	0	10
4. Imellem Vejen(e)	4	4	8
5. Østen Vejen	0	4	4
6. Ons-Borre Agre	4	0	4
7. Vester-Mark	6	0	6
Engskifter		8	8
Ialt	32	19	51

Som det ses, ligger præstens jord placeret 51 forskellige steder i landsbyens tilliggende. Agrene er gennemgående 3 til 6 favne brede, to dog kun 1½ favn. I et enkelt tilfælde er det kun den halve ager, der tilkommer præsten. Han har »den halve part i øster og Esben den halve part i vester, er 3½ favn bred.«

En lang række af agrene har specielle navne, især i Øster Mark, hvor følgende navne kan tydes: Steenbæk ageren, Lille Steenbæk ageren, Gamburg ageren og Østen Høyes ager. Engene hedder: Kiærling eng, Stær Kiæret, Gammel Brou, Tiur Sigen og Holmen. Enkelte af engnavnene findes på udskiftningskortet fra 1803 - 04.

Ligesom præstegårdens jord må også bøndernes jorder have været opsplittet i en mængde lodder.

Driftssystemet har næppe været det kendte trevangsbrug, som nævnes i så mange af vore historiebøger og dér illustreres med kort over bymarkens tre vange. Det driftssystem var mest almindeligt på øerne og i dele af Østjylland. I Ranum har driftsformen været det ældre græsmarkbrug. Det siges ganske vist ikke direkte, men det fremgår af flere forhold. Græsmarksbruget var især udbredt i Jylland. Bymarken var delt i et større antal vange, der også kaldes årsgøder eller blot gøder. En række af gøderne, ca. halvdelen af jorden, blev besået med korn, altid flere år i træk, mens resten, ligeledes i en årrække, hvilede og lå hen med græs.

Ranum bys 7 gøder ligger i underkanten af det antal, man ellers plejer at finde. Sv. Aakjær nævner et sted, at antallet ofte var 8 - 12, et andet sted, at det svingede fra ca. 8 til ca. 15. Når jeg trods denne afvigelse er temmelig sikker på, at driftsformen var af den omtalte type, hænger det sammen med forholdene på Bjørnsholm hovedgård, hvor de Ranum bønder gjorde hove-ri. Her mødte de nemlig en tilsvarende driftsform. Det fremgår af hoveriforeningen af 1795, der fortæller, at på Bjørnsholm er jorden delt i en udmark og en indmark. Indmarken er delt i »10 marker, hvoraf 5 årlig besås og 5 hviler, udmarken i 11 marker, hvoraf 4 årlig besås og 7 hviler.«

Den, der en sommerdag kom dragende gennem landskabet, har ikke været omgivet af kornmarker, så langt øjet rakte, som man ofte er det nu. Det dyrkede areal har været stærkt opdelt. Ind imellem de smalle agre med det spinkle korn har der ligget store områder, der lå hen med græs, vel at mærke det græs, der kom af sig selv, når man ikke »drev« jorden. Og dertil bredte hederne og kærene sig. Endnu i 1847 havde en gård i Ranum på 4 tdr. htk. et areal på 30 tdr. land ager, 14 tdr. land hede, 9 tdr. land kær og 12 tdr. land eng.

Med hensyn til jordfordelingen skete der som nævnt store ændringer i vor periode. Som vi har set, begyndte udskiftningsagen i Ranum i 1803. Det ældste vidnedstryd om sagens gang er Rentekammerets Pro Memoria af 20. aug. 1803 til landmåler Ole Hall, der autoriseres til at foretage udskiftningen af Ranum bys jorder. Det fremgår af skrivelsen, at det er proprietær Lasson til Bjørnsholm og kapellanen Ignatius Becher i Ranum, der har ansøgt om godkendelsen. Man bemærker, at det er godsejeren og brugeren af præstegården, der optræder som lodsejere i lovens forstand. Ole Hall er den sædvanlige landinspektør, når der udskiftes på Bjørnsholm gods. Vi møder ham allerede i Løgsted i 1794, ligesom det er ham, der gennemfører udskiftningen af Overlade i 1807.

Landinspektør Halls første initiativ var den 11. okt. 1803 at indvarsle godsejer Lasson og pastor Becher til Slet herreds ting. De skulle have lejlighed til at komme og »anhøre,« hvad der skulle ske. Da de kvitterede for, at indvarslingen var lovlig forkyndt, kunne Hall den 19. okt. i retten i Løgstør begære »2 i landbruget kyndige gårdbeboere« udpeget. De skulle syne, klassificere og taksere Ranum bys jorder med henblik på den forestående udskiftning. Desuden skulle de give en vurdering af, hvor meget jord der skulle udlægges til skolelod. Retten udpegede som »kyndige og upartiske mænd« Christen Eriksen og Christian Pedersen, der begge var fra Løgstød. De skulle gennemføre forretningen under Ole Halls ledelse.

Allerede den 26. okt. fik de »udmeldte mænd« skriftlig tilsigelse om, at de »har at møde i morgen ved solens opgang i Ranum.«

Taksationsforretningen strakte sig over to dage, den 27. og 28. okt. Man begyndte med engene og fandt, at Sletengen, der ligger syd for det nuværende rensningsanlæg, var den bedste engstrækning. Den takserede man som »10 imod 10.« Hølet fik vurderingen »20 imod 10« og må altså være blevet anset for halvt så værdifuld. Derefter tog man fat på agerlandet på lignende måde. Vurderingen gik fra »10 imod 10« til »60 imod 10.« Den høje vurdering blev f.eks. givet til »Søren Christensens toft i Skalborg.« Den lave vurdering fik bl.a. den dyrkede del af Brøttrup kær, der lå lige syd derfor. Her har jorden formentlig været vandlidende.

Dernæst vurderedes græsningskær og overdrev. Høj vurdering - 10 imod 10 - fik Liv kær, engen syd for Galgebakken. Det samme gjaldt Krag vad og Hvin kær. Det sidste lå, hvor Ludvig Chr. Müllers kollegium nu er bygget. Endelig vurderedes hederne og skallerne. Ordbog over det danske sprog forklarer skalle som »nøgen lymbakke mellem kær og hede; strækning, der er øde, bar og ufrugtbar.« Højest vurdering fik Bjerge sigerne. Udskift-

ningskortet fra 1803 - 04 viser, at de har ligget, hvor Ranumhallen nu er placeret. »De øvrige skaller ind mod byen« takseres til 15 imod 10. Efter det gamle kort er det det nuværende byområde nord for Næsbyvej, vest for Vestergade.

Forholdet mellem de forskellige jordtyper satte man til: 1 td. bedste agerland = 1 td. land bedste england = 3 tdr. land bedste græsningskær = 12 tdr. land bedste hedeskalle.

Spørgsmålet om »den græsning, som skolen kan være berettiget til at få udlagt til nytte og brug,« klarede man med en erklæring om, at 1 ko eller 6 fårs græsning udfordrede »af bedste agerland 1 td. land geometrisk mål. Den årlige godtgørelse derfor takseres til 4 rdl.«

Taksationen blev ikke alene godtaget af P. Lassen og I. Becher. Også skoleholderen Axel Sjørup gav sin påtegning: »Imod foranstående taksation intet at erindre.« Da taksationsforretningen derefter blev »afhjemlet« ved herredstinget, kunne landmåleren i vintermånederne tage fat på arbejdet med delingsplanen.

Der må imidlertid snart være opstået praktiske problemer. Det fremgår af et svar, som Rentekammeret den 24. dec. 1803 gav på en skrivelse fra proprietær Lassen og kapellan Becher. De har anholdt om, »at Ranum præstegårds ager- og engjorder ved den forestående udskiftning af byens jorder måtte blive udskiftet efter hartkorn i stedet for efter brug.« Grunden til problemet var, »at præstegårdens jorder ikke nøjagtig kunne påvises.« Erindrer man sig jordernes beliggenhed i 1695 og beskrivelsen deraf, forbavses man ikke over, at det kunne være svært at holde styr på jordlodderne. Da præsteskitterne i Ranum desuden havde været hyppige (Becher var den 8. præst, der sad i embedet siden 1770), blev det nok dobbelt svært. Men heldigvis var Rentekammeret forstående. Man »korresponderede med vort kongelige danske kancelli,« og det fandt intet at erindre »imod, at bemeldte præstegårds jorder blev udskiftet efter hartkorn.« Hartkornstaksten kendte man. Så var det dog muligt at finde et fordelingsgrundlag.

Den 9. marts var man klar til møde i landvæsenskommissionen. På amtmand Pentz's vegne mødte birkedommer Gerløv fra Lundbæk. Landvæsenskommissærerne var kaptajn Quistgaard til Hvanstrup og Spanggaard til Villestrup mølle. Den største lodsejer, Peder Lassen fra Bjørnsholm, var repræsenteret ved forvalter Sørensen, pastor Becher mødte som repræsentant for præstegårdsjorden, og endelig mødte herredsprovsten, provst Wi-be »for at påse skoleholderens ret til skolejord efter anordningen.«

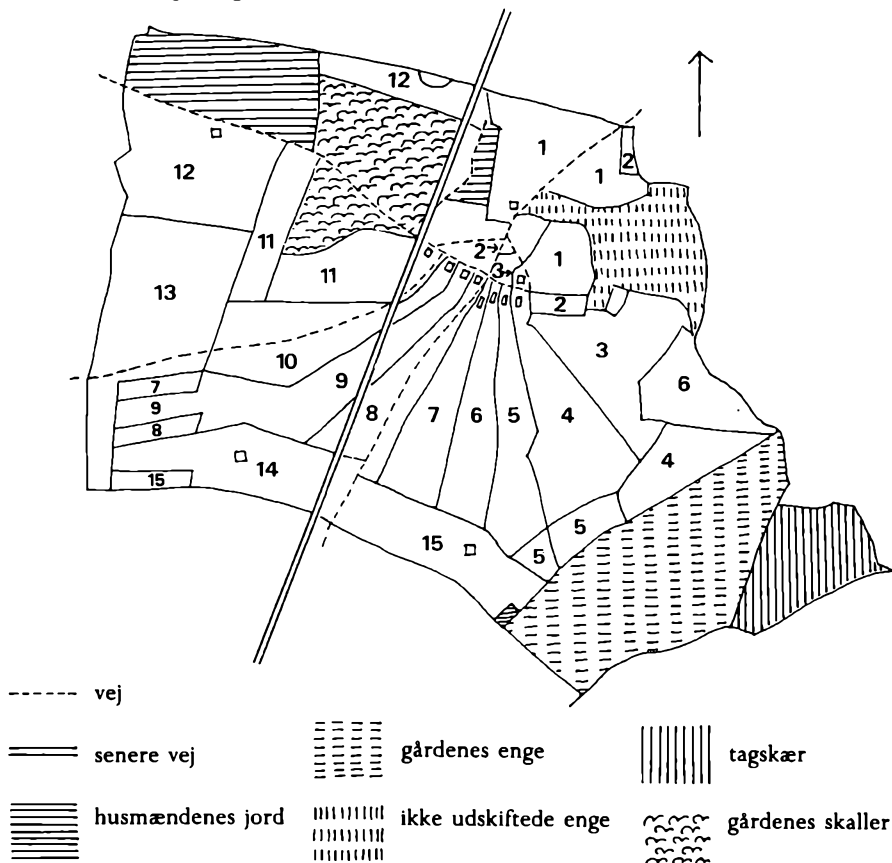
Efter at indkaldelse, konstituering m.v. var fundet i orden, skred man til

sagen. Landinspektør Hall fremlagde såvel kortet over byens jorder som en plan over jordfordelingen som følge af udskiftningen. Kortet er næppe bevaret. I Matrikeldirektoratet ligger et kort fra 1814, »afcopieret« efter Halls kort over Ranum bys jorder, opmålt 1803, udskiftet 1804. Det er det kort, jeg har brugt, og som ligger til grund for skitserne over marken og byen.

Delingsplanen har helt tydeligt karakter af at være en plan. Flere steder er det blot retningslinjerne, der angives. Det kan også enkelte steder konstateres, at resultatet, som det fremgår af kortet fra 1814, ikke helt svarer til planen.

Hovedlinjerne var: Efter Rentekammerets resolution skal alle, præstegård, gårde og huse udskiftes efter hartkorn og ikke efter brug. Præstegårdens hartkorn var 4 tdr. 2 skp. 2 fdk. De 13 gårde havde hver 5 tdr. 5 skp.,

Ranums udskiftning 1803-04

men der skulle nu udlægges jord til 13 huse. Ved folketællingen i 1801 blev samtlige husmænd i Ranum karakteriseret som jordløse. De skulle nu hver have 2 skp. htk. Til hver gård blev der derfor kun 5 tdr. 3 skp. htk.

Planen betød, at 4 gårde skulle udflyttes. To gårde skulle have jord sydpå i bymarken langs markskellet til Bjørnsholm. Den østlige gård fik jord »imellem vejene« og i Falsageren, den vestlige i Oversborgageren. Gårdene svarer til de nuværende Dalsgården og Søndergård. De to andre gårde udflyttedes til det vestre markskel. Sydligst er det Sønderbjerggård (Buskgården), der fik jord i Sandageren, Porsageren og Sønder Bjerger. Den nordlige, der nu hedder Ranum Vestergård, fik jord i Sønder Bjerger, Livgravageren og Nørre Bjerger.

Husmændene skulle have deres lodder i de såkaldte Skalagre. Efter kortet fik de jord nord for vejen mod Næsby.

De ni gårde, der blev liggende i byen, fik tildelt jord sydpå, fra byen og ud til de udflyttede gårde. De skulle tage jord efter deres beliggenhed. Deres bygninger kom altså til at ligge i markernes nordlige ende.

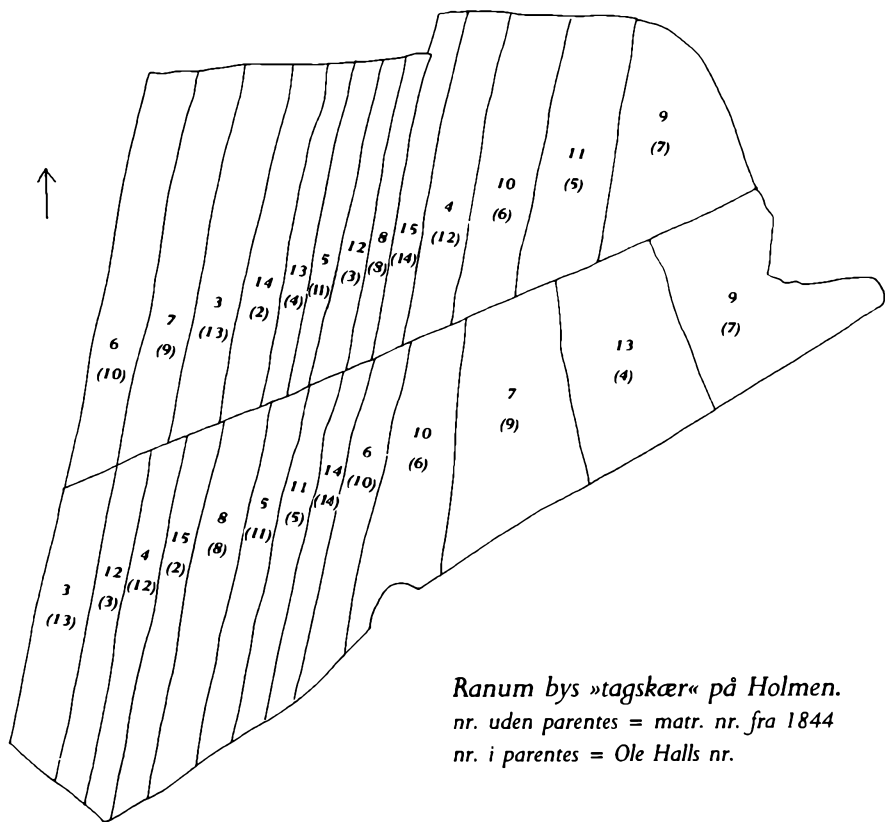
Landinspektøren påpeger, at når beliggenheden skal tages i betragtning, skal gård nr. II (Jens Jepsens), nr. III (Jens Sørensens), nr. IV (Niels Nielsen Busks) og nr. XIV (Christen Jensen sognefogeds) flyttes ud. Desværre kan man ikke med sikkerhed konstatere, hvor de forskellige gårde har ligget, men materialet giver mulighed for at danne sig en mening om, hvordan de nok har været placeret.

Ole Hall brugte, som vi har set, at nummerere gårdene. Præstegården havde nr. 1, de 13 øvrige gårde numrene fra 2 til 14. Numrene er desværre ikke anført på kortet, men et par steder i delingsplanen anfører han præcist, hvordan de forskellige gårde skal dele jorden. Det gælder »tagskærene« på Holmen. Området deles i en nordlig og i en sydlig halvdel. For hver del får vi derpå rækkefølgen, hvori gårdene (nævnt ved nummer) skal tage lodder regnet fra vest. På skitsen over området har jeg tilføjet landmålerens numre i parentes. De numre, der findes på kortet, er nemlig matrikelnumrene fra 1840erne. Her har gårdene numre fra 3 til 15, idet præstegården har nr. 1, skolen nr. 2. Sætter vi de to nummerrækker i forhold til hinanden, ser den *nordlige halvdel* således ud:

Ole Halls: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
matr. nr. fra 1844: 14, 13, 12, 11, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 15.

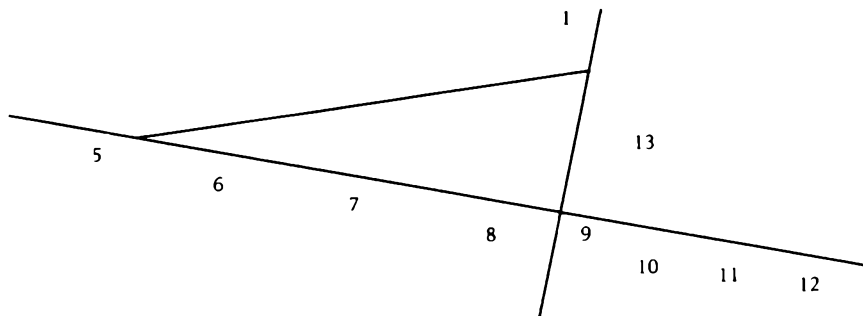
For den *sydlige halvdel* vedkommende bliver resultatet:

Ole Halls: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
matr. nr. fra 1844: 15, 13, 12, 11, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 3, 4, 14.

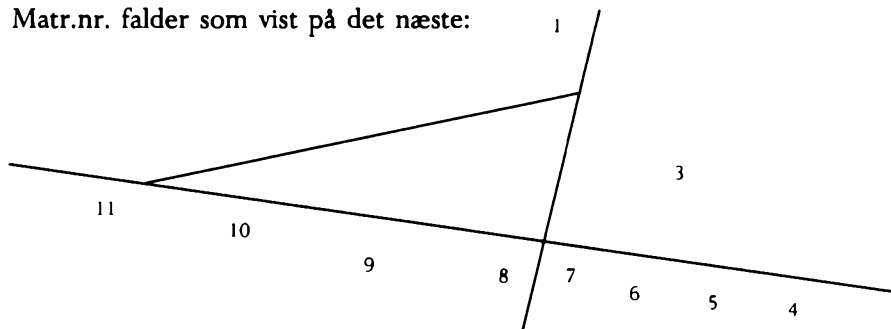

Ranum bys »tagskær« på Holmen.
 nr. uden parentes = matr. nr. fra 1844
 nr. i parentes = Ole Halls nr.

Her bemærker man 4 afvigelser i forhold til den første sammenstilling. Men lader man gård nr. 2 og 14 og gård nr. 12 og 13 efter landmålerens numre bytte lodder i den sydlige halvdel, er de to rækker ens. Som før nævnt kan der konstateres enkelte afvigelser mellem plan og udførelse. Det kan være sådanne ændringer, vi møder her. Endelig kan det nævnes, at ud-delingen af englodder skete på lignende vis, blot brugte Ole Hall her kun numre på de gårde, der blev liggende i byen. De udflyttede gårde nævnes ved en forklaring om, hvor de skal flyttes hen. Alle de nævnte numre kan igen sammenholdes med matr.nr. og viser overensstemmelse med rækken for den nordlige halvdel af »tagskæret«. Anser vi den for den oprindelige, falder Ole Halls numre på de gårde, der bliver liggende i byen, som vist på følgende rids over byen:

Matr.nr. falder som vist på det næste:

Mens man i 1840-erne vandrede byen rundt med uret, når man uddelte numre, har Ole Hall taget turen den modsatte vej rundt. Da han gjorde sin runde, må der have ligget 3 gårde mellem præstegården og Holmgården (i dag seminariet og rutebilstationen). Sandsynligvis har de ligget i Nørregade. Og der har ligget en gård øst i byen, enten nord eller syd for alderdomshjemmet Kærbo, der ligger, hvor skolehuset lå i 1804.

De fire gårde har netop ligget uhensigtsmæssigt for agerjorden, som lå syd for byen - de har manglet bagland og bliver derfor foreslået udflyttet. Men teorien giver også en forklaring på Nørregades eksistens. Den har også haft sine gårde. Teorien giver et oprindeligt bybillede, der forekommer meget mere rimeligt end det, vi møder efter 1804. Før udskiftningen og udflytningen har byen ligget i en kreds omkring det trekantformede gadenet med bydammen inden i trekanten (nu Bydamsvej). Tidligere har der været endnu flere gårde. Da kongen i 1573 mageskiftede Vitskøl kloster til rigsråden Bjørn Andersen, havde byen 19 gårde. Det var først med udtynningen gennem 1600- og 1700-tallet og til sidst udflytningen i 1804, at byen fik sit ejendommelige præg: gårde på række syd i byen og præstegården isoleret i nord. Men det bybillede forklares til gengæld udmærket som et resultat af udskiftning og udflytning.

Efter disse mere principielle afgørelser går planen over til selve delingen af jorden. Præstegården skal have Brobakken. Det må være området nord for bækken, hvor svømmehal og skole nu ligger. Hvad præstegården endnu kan tilkomme, skal den have østen for byen. Her fik præsten også den høje mark, vi i dag ser øst for Kærvejskollegiet og pensionistboligerne. Skoleloddet skulle udlægges i tilknytning hertil og kom til at ligge ved den østlige ende af Søndergade. Præstegården fik eng i Høllet samt østfor i Stenbroengen og Sletengen. Her skal præsten også have tørveskær. Endelig skal præsten have den østlige del af Brøttrup kær. Det er bemærkelsesværdigt, at præsten fik tildelt alle de forskellige typer jord først i planen, og at præstegårdsjorden placeres samlet. Den holdes ude fra godsets fæstejord. Det virker, som om man først har delt mellem lodsejerne. Når præsten havde fået sit, kunne man tage fat på at dele resten mellem fæsterne i gårdene og huse.

Delingsplanen viser, at gårdmændene må have haft lejlighed til at fremføre deres ønsker for landinspektøren. Det forklares nemlig, at »hver har sin tilrebede eng i Stenbroengen og Sletengen samt i skudtørvsrifterne.« I dag leder Kærvej og dens forlængelse ud i området. Da det ønskes, at forholdene »måtte blive uforandrede, så forbigås samme ved denne fremlæggelse,« og det tilføjes, at »de forandringer, som præstegården forårsager, ville brugerne helst selv ligne imellem dem (!)« (Ja, sådan står der; vi er jo i de jydere land). Området findes i dag let på et matrikelkort. Lodderne har nr. 33. De blev ikke udskiftet i 1804, og ved matriklen af 1844, hvor matr.nr. løb op til nr. 31 på gårde og huse i Ranum, fik de altså nummer uden for/ oven over systemet.

Ellers fordeltes engene således, at den nordvestligste udflyttergård fik eng i Brøttrup kær, og det har den endnu. Resten af gårdene fik enge øst for agrene, ned mod Søndersø.

Herude i sydøst på grænsen til Bjørnsholms mark fik de 13 husmænd et fælles skudtørvsrifte. Eng fik de tildelt midt i Brøttrup kær. Udkørslen til husmændenes englodder fungerer i dag som den nordgående del af skolestien fra Rønnevej ud mod den ny skole. Lodderne lå øst for vejen.

Helt ude på Holmen mellem Nørresø og Søndersø, hvor Ranums jorder nåede ud til Munksjørups enge, lå de allerede omtalte »tagskær«. Her fik hver gård som nævnt to lodder.

Kommen så langt i planen opdager man, at teksten, som man har foran sig, i hvert fald ikke i sin fulde udstrækning er skrevet før mødet. Nu refererer man nemlig den drøftelse, der har fundet sted, og den beslutning, der

er blevet taget. Det viser sig også, at der har været flere til stede end dem, der er nævnt i mødereferatet.

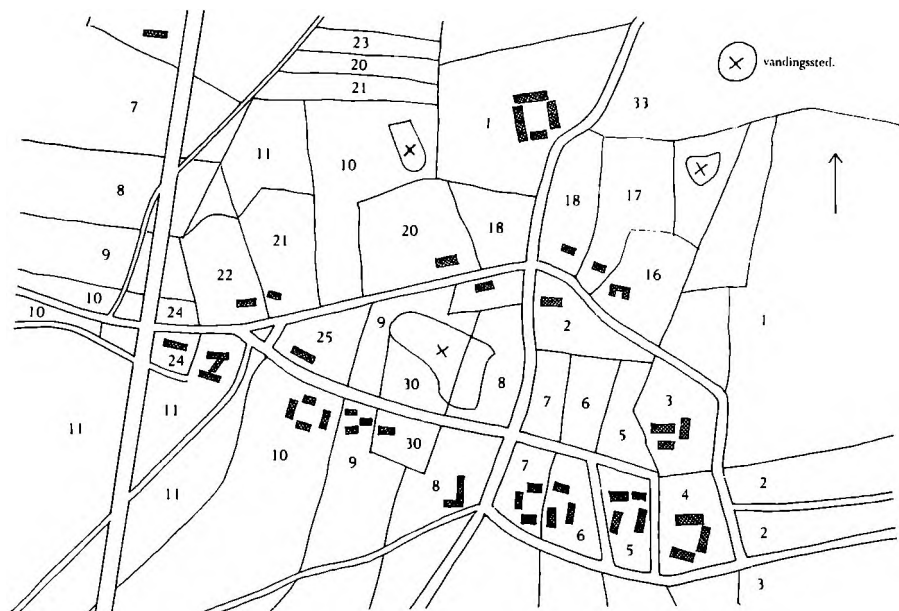
Man var kommen til skolelodden, og det spørgsmål rejstes, om den tildelte græsning var tilstrækkelig. Man gik tilsyneladende ud fra Christian 6.s forordning af 23. juni 1739. Efter den skulle skoleholderen nyde »græs og foder til 2 køer og 6 får.« Efter taksationen blev det 3 tdr. land til græsning. Selv om skoleholderen Axel Sjørup ved taksationen havde erklæret - endog skriftligt - at han ikke havde indvendinger mod vurderingen, fandt han nu, »at disse 3 tdr. land var alt for utilstrækkelig til 3 fulde høvders græsning.« Heri fik han støtte af provst Wibe, der påstod, »at skoleholderen må nyde den græsning, anordningen tilstår.« Synspunktet slog igennem. Selv om skoleholderen skulle have af byens bedste jord, blev man enige om, at han skulle tildeles 4½ tdr. land. Desuden skulle han af byens gadejord have 4 skp. land så nær skolen som muligt. Kommissionen ser ud til at være blevet påvirket af, at Axel Sjørup »ikke som andre skoleholdere erholder nogen vinterfodring for sine kreaturer af distriktets beboere.« Endelig fik skoleholderen tildelt 2 tdr. land hedeskalle. De lå nord for det nuværende rensningsanlæg og øst for vejen, der fører dertil. Her skulle man udelukkende hente digetørv til brug ved digesætningen om skolens forte.

Mod slutningen af planen/mødereferatet synes præcisionen at svinde. Er det trætheden, der melder sig?

Græsningskærene fordeles, men egentlig er det blot principperne, der fastslås. Gaden (arealet i landsbyen) skal fordeles så bekvemt som muligt. Det overlades til landmåleren at gennemføre det. Skallerne vest for byen skal fordeles på de gårdbeboere, der bliver i byen. Kortet viser, at gårdene fik jord tildelt i omvendt orden af rækkefølgen syd for byen. Holmgården fik derved sin skalle liggende op til ageren. Den østligste gård fik sin helt oppe ved Brøttrup kær. Endelig fastslås det, at grus og ler må man hente, hvor man plejer at tage det, og byens vandingssteder, der er markeret på skitsen over byen, »bliver til alle tider for det almindelige til fri brug.« Før mødet sluttes, bestemmes det ved lodkastning, hvilke gårde de enkelte udflyttere skal have, og man slutter med vejnettet. Den søndre vej til Hede-gård (Malle hedegård) over Brobakke skal aflægges (nedlægges). Man forestiller sig, at der må være en nordligere forbindelse derud ad vejen mod Vilsted, som det nu er tilfældet. Endelig skal »vejen til præstegårdens østre lodder anlægges norden om skolen.« Østerled hedder den i dag. Dermed var man igennem delingsplanen.

Referatet af kommissionsmødet slutter med at fastslå, at planen er god-

Ranum by 1803-04. Numrene er matr. nr. fra 1844.

kendt. Provstens indvendinger er berørt, men om han tager forbehold eller godkender den reviderede plan, er ikke helt klart. Kommissionen skønnede imidlertid, at planen var »efter beskaffenheden affattet og fremsat på bedste og fordelagtigste måde.« Man kunne derfor approbere planen, der imidlertid skulle sendes til stiftamtmand og biskop til nærmere approbation, da forretningen berørte beneficeret gods, præstegårdsjord.

Godkendelsen fra den høje myndighed må være kommet. I hvert fald gennemførtes planen, og hovedtrækkene i resultatet fremgår af skitsen, der er tegnet på baggrund af det gamle udskiftningskort, der tidligere er omtalt.

Biskop og stiftamtmand fik heller ikke utak for godkendelsen - tværtimod. Da pastor Becher i 1813 udsendte sine vesthimmerlandske præstedagbøger, skriver han i sine fyldige noter, der har stor lokalhistorisk interesse: »1804 lod jeg (præstegårdens) jorder udskifte af fællesskabet med byen. Jeg erholdt derved mange fordele, da jeg løsnet fra den tvang, der altid indskrænker landmandens bestræbelser, friere kunne anvende min lod, og bevirke, at præstegården både for mig selv og mine efterkommende kunne blive en rigere indtægtskilde, især så længe de øvrige embedsindkomster ikkun er få. At dyrke en udmarvet jordlod, oprydde, indhegne og frugtbar gøre stenfulde og afskjoldede gårdspladser og øde jordstrøg, forvandle kær til eng, og med hegn og grøfter at frede om disse nye ejendomme er kostbare

og i begyndelsen frugtesløse arbejder, det har jeg prøvet, men tillige og erfare, at den anvendte flid omsider lønnes med dobbelt både og tilfredshed.«

Hvordan man vurderede udskiftningen og udflytningen i de andre gårde og huse, ved vi desværre ikke. Der er grund til at formode, at man i gårdene nok har været tilfredse, da man først havde vænnet sig til den nye tingenes tilstand - større selvstændighed, men dermed også behov for mere personligt initiativ og mere ansvarlighed.

Helst ville man have haft nogle tilkendegivelser fra husene. Hvor mange steder kendte man f.eks. forordningen om udskiftningen, der sagde: »Da husmandsfamilierne anses nyttige såvel for det almene som især for gårdmændene,« skal man overveje, »hvorledes dem en forholdsmæssig græsning ... efter enhver bys særdeles omstændigheder kan være at tillægge.«

Det må indrømmes, at der blev jord til husmændene. Ved folketællingen i 1801 benævnes alle husmændene som jordløse. Nu blev der udlagt jord til 13 husmandssteder. Men når man ser, hvad de 13 huse fik som agerlodder i det nordvestlige hjørne af bymarken, som englodder nord for byen og som fælles tørveskær allersydligst i bymarken, kan man godt forstå, om der var blevet spurgt, om de havde fået »en forholdsmæssig græsning.« I præstegården, skolen og de 13 gårde boede der i 1801 90 mennesker, i husene 49. - Det kunne heller ikke undre, om nogen havde spurgt, om de havde fået deres lodder, hvor de efter byens »særdeles omstændigheder bedst og belejligst kan være at tillægge.« Vi ved ikke, hvad de tænkte i de lave hytter, men for en eftertid er det åbenbart, at »husmandsfamilierne anses nyttige... især for gårdmændene.« Husmandslodderne var ikke til at leve af. Forhåbentlig kunne man overleve på dem i perioder, hvor det var småt med daglejerarbejde.

I tiden efter århundredskiftet må det have været et fast træk i egnens liv, at landmålerne målte op og holdt åstedsforretninger med bønderne og godsejerens repræsentant. Man takserede jorden, drøftede dens fordeling, og sluttelig udstak man de ny markskel. Og efterhånden fik man gennemført reformerne. Jeg har antydnet, at Peder Lasson næppe var hurtig til at komme i gang med nyordningerne. I den sidste ende havde det måske sine fordele. Da overkrigskommissær C. Christensen i 1832 for Landhusholdningsselskabet udsendte beskrivelsen af Ålborg amt, bemærkede han, at »de ældre udskiftninger sædvanligen er de ufuldkomneste.« Men han kan også anføre eksempler på gode udskiftninger i amtet, bl.a. fortjener ikke mindst udskiftningen af bøndergodset til Bjørnsholm »at komme på listen blandt de bedste udførte,« skriver han.

4. Ejerlavene

Der er måske grund til allerførst at forklare ordet ejerlav (eller ejerlag). Ordbog over det danske sprog siger, at det bruges »om en samling ejendomme, der før udskiftningen tilhørte samme fællesskab.« Det er værd at bemærke, at definitionen ikke hæfter sig ved, hvem der er ejere af gårde, huse og jord. I den her behandlede periode var ejeren næsten overalt i området godsejeren på Bjørnsholm. Gårdmænd og husmænd var fæstere.

I det følgende er opdelingen i ejerlav anvendt, da den jo altså viser, hvilke områder der har haft jordfællesskab i vor periodes begyndelse, og hvilke gårde der har været enestegårde, altså ikke har haft jorden liggende i fællesskab med andre. Opdelingen følges også, da den blev benyttet som naturligt lokalt inddelingsgrundlag i de gamle jordebøger, både abbed Anders' jordebog over Vitskøl klostres gods fra 1552 og Christian 5.s matrikel fra 1688. Den benyttes endvidere i folketællingerne fra 1787, 1801, 1834 og 1845, hvorfra talmaterialet for perioden, der her er til behandling, er hentet. I folketællingerne kaldes en lang række af ejerlavene i øvrigt byer. Blot der var mere end én gård, brugte man undertiden betegnelsen. Den anvendtes f.eks. i 1801 om både Malle, Vansted og Brøttrup. Derimod hedder det Skalborg huse, men der var der heller ingen gårde.

I de anførte skemaer for Malle sogn, Bjørnsholm sogns nordre og Bjørnsholms søndre del er opført samtlige ejerlav, som de fremgår af folketællingerne. Til sammenligning med folketællingernes tal er medtaget to sæt ældre oplysninger. Tallene fra 1500-tallet er i hovedsagen hentet fra den nævnte abbed Anders' jordebog fra 1552, men da enkelte af egnens lokaliteter ikke er medtaget her, vist nok, fordi klosteret i 1552 havde pantsat det pågældende jordegods, har jeg suppleret jordebogens oplysninger med oplysninger fra Kronens Skøder. Her er anført det jordegods i Vesthimmerland, som Frederik 2. mageskiftede med Bjørn Andersen i 1573. Tallene fra 1682 hidrører fra Christian 5.s matrikel.

I oversigten oplyses antallet af gårde og huse. Antallet af huse er nok lidt problematisk. I 1787 og 1801 er husene ofte benævnt som jordløse, enkelte som huse med jord. Efter udskiftningen fik en række husmænd jordlodder, omend de var beskedne. Sondringen mellem huse med og uden jord er ikke markeret i skemaet, ligesom de ganske enkelte boelssteder, der forekommer, også er talt som huse.

Gårde og huse

Ejerlav	1552/73	1682	1787	1801	1834	1845
Malle.....	3g 1h	5g 1h	4g 4h	4g 4h	4g 5h	4g 7h
Skalborg.....			2h	2h	3h	3h
Brøttrup.....	2g	2g	4g	4g	4g 1h	4g 1h
Østergård.....	1g	1g	1g	1g	1g 1h	1g 1h
Vansted.....	2g	2g	4g	4g	4g	4g
Lendrup.....	1g	1g	2g	2g	2g	2g
Svenstrup.....	1g	1g	1g	1g	1g	1g
Hedegård.....	1g	1g	1g	1g	1g	1g
Malle sogn....	11g 1h	13g 1h	17g 6h	17g 6h	17g 10h	17g 12h
Ranum.....	19g	21g	14g 18h	14g 16h	14g 16h	14g 15h
Næsby.....	10g	10g	10g 11h	10g 10h	10g 11h	8g 13h
Kærgårde.....	2g	2g	2g	2g	2g	2g
Rønbjerg.....	2g	2g	4g 1h	4g 1h	4g 4h	4g 4h
Livø.....	1g	2g	2g	2g	2g	2g
Ranum-området.....	34g	37g	32g 30h	32g 27h	31g 31h	29g 32h
Bjørnsholm ..			Under hovedgården			
Lundgård.....			Under hovedgården			
Padkær.....			Under hovedgården			
Trend.....			3h	3h	3h	3h
Lundhus.....			1h	1h	1h	1h
Padkærhus ...			1h	1h	1h	1h
Overlade.....	4g	4g 2h	8g 13h	8g 12h	8g 14h	8g 15h
Sønderlade ...	1g	1g	2g	2g	2g	2g
Munksjorup .	4g	4g	8g 4h	8g 4h	8g 7h	8g 7h
Øster Falde...	2g	1g	2g	2g	2g	2g
Vester Falde .	1g	1g	2g	2g	2g	2g 1h
Borregård.....	4g 4h	4g	8g 14h	8g 14h	7g 13h	6g 21h
Overlade-området.....	16g 4h	15g 2h	30g 36h	30g 35h	29g 39h	28g 49h
Ialt.....	61g 5h	65g 3h	79g 72h	79g 68h	77g 80h	74g 93h

Forøvrigt har man en fornemmelse af, at de gamle opgørelser fra 1500- og 1600-tallet ofte har set stort på antallet af huse. De gav jo ikke godset væsentlig indtægt.

For Malle sogn er det karakteristisk, at ejerlavene er meget små. Flere af dem består på alle de oplyste tidspunkter af enestegårde, og de øvrige er af beskedent omfang.

Bortset fra Skalborg er alle lokaliteterne på egnen velkendte. Skalborg kender man derimod ikke mere, selv om det optræder i alle tællingerne, der er benyttet her. I »Krejl« har jeg søgt at vise, at lokaliteten må være de huse, der ligger lige vest for Ranum mejeri.

Ranumområdet har haft et par af egnens største ejerlav, Ranum og Næsby. Kærgårde lå lige syd for Elkangårdsvejen i den nuværende Elkangårds enge. Gårdene blev i sidste århundrede slået sammen til én ejendom og bygningerne flyttet op på bakken, hvor Elkangård nu ligger. Dalbo-Hansen og hans sønner fra Elkangård kan endnu fortælle om den fine havejord, der viser sig, når de pløjer hen over de gamle gårdes tofter. Kærgårdene var vist et par af de store og gode bondegårde i sognet. Den ene af dem skal have været præstegård for sognepræsten i Bjørnsholm-Malle sogne omkring år 1600.

Nogle vil sikkert savne Åle blandt ejerlavene, men bebyggelsen i Åle er først opstået i vort århundrede ved udstykning fra Bjørnsholm hovedgård.

I Overladeområdet møder vi den mest koncentrerede bebyggelse i Overlade, Munksjørup og Borregård. Det er måske overraskende, at Borregård på de fleste tidspunkter har givet plads til de fleste familier.

Endelig skal det nævnes, at vi i Overladeområdet har de tre store gårde under hovedgården: Bjørnsholm, Lundgård og Padkær samt de to møller ved Bjørnsholm. Under Peder Lasson (1787 og 1801) har Lundgård og Padkær tilsyneladende kun været beboet af det tyende, der var nødvendigt for deres drift, men efter 1830 er der forpagtere på dem begge.

En samlet betragtning af talmaterialet syntes ellers at understrege to forhold:

- 1) Det er forbavsende, så fast strukturen i bebyggelsen er fra 1500 og op til 1850. Ejerlav og navne har ændret sig meget lidt.
- 2) Fra 1500- og 1600-tallet og frem til folketællingernes tid sker der en vis udvidelse i antallet af gårde, men derefter er det påfaldende, så få udvidelser der sker i ejendommenes antal og dermed i folks muligheder for at stifte familie. Det er et forhold, vi må vende tilbage til, når vi har set på, hvordan det går med folketallet i perioden.

5. Husene

Hvis man vil have oplysninger om egnens bygninger i vor periode, nytter det ikke meget, at man går ud og søger efter gamle huse. Husene fra den gang findes næppe mere. Savnet af de materielle levn må der rådes bod på ved hjælp af de skrevne kilders beretninger.

I det følgende vil jeg især benytte mig af en række synsforretninger, der er blevet foretaget i forbindelse med indgåelse af fæsteforhold. Ifølge forordningen af 8. juni 1787 skulle der ved fæstemåls indgåelse foretages syns- og taksationsforretning over gården eller huset. Erklæringen skulle vedhæftes fæstebrevet. Det fremgår af Bjørnsholm gods's fæsteprotokoller, at forretningsgangen er blevet fulgt, men det er først fra begyndelsen af 1830-erne, efter at staten havde overtaget godset, at synsforretningerne er blevet ført ind i fæsteprotokollerne sammen med fæstebrevet. Mit materiale belyser altså ikke udviklingen frem gennem perioden, men kan kun give en fornemmelse af boligforholdene fra dens slutning. Tiden fra begyndelsen af 1830-erne er i og for sig et meget heldigt afsnit at kunne belyse, idet man efter en lang pause fra 1801 kom i gang med folketællingerne igen i 1834. Der bliver altså mulighed for at oplyse, hvem og hvor mange der boede i de udvalgte gårde og huse. Endelig er der fra 1840-erne bevaret et par andre vurderinger af egnens bygninger. De kan supplere materialet.

I praksis foregik synsforretningerne på den måde, at herredsfogeden i Løgstør »udmeldte,« d.v.s. beskikkede synsmændene. I alle de her refererede synsforretninger drejer det sig om sognefogederne Christen Olesen af Tollerup og Matthias Tholstrup af Brøndum. For godset mødte »forvalter Wulff fra Bjørnsholm, der førte forretningen i pennen.« Desuden mødte den tiltrædende fæster. Når synsmændene havde udført en række forretninger, mødte de i retten i Løgstør, hvor de afleverede deres beretning til herredsfogeden og »begærede at måtte beedige samme« over for herredsfogeden i overværelse af de fire stokkemænd. Når det var overstået, kunne »Hans Nicolai Herløv Müller, Hans Kongelige Majestæts Overkrigscom-

missair, Herredsfoged og Skriver i Års-Sleth Herreder samt Birkedommer og Skriver i Løgstør Birk« udstede den fornødne attest.

Lad os begynde med at se på et par af husene. Det første har ligget i Ranum mellem Nørregade og Søndergade. Gartner Mortensens drev i mange år gartneri på ejendommen. Huset blev synet den 2. febr. 1832 i anledning af, at fæstet skulle overgå fra enken efter Peder Jensen Prins til Niels Christensen Søttrup. Hun havde giftet sig med ham, og han fik nu lov til at overtage fæstet. »Huset består af en længde på 7 fag med udskud undtagen for søndre side.« Det er fra øst indrettet:

- 1 fag til ko- og fårehus,
- 1 fag til køkken med ovn og skorsten,
- 2 fag til stue med 2 alkovesenge, loft og 2 fag vinduer,
- 1 fag til tærskelo,
- 2 fag til korngulv, alt med 5 døre.

»I udskuddets vestre ende en aftægtsstue med 1 vindue, loft og dør.« I 1834 boede Niels Christensen Søttrup (36 år), Mette Christensdatter (53 år), deres søn (7 år) og et gammelt almisselem Maren Andersdatter på 74 i huset.

I foråret 1835 var synsmændene i »det udflytterhus på Ranum,« som Peder Andersen Moustsen har haft i fæste, men som nu skulle overtages af Christen Hansen. Ejendommen hedder i dag Næsbyvej 72. »Huset er 8 fag langt med udskud rundt undtagen 3 fag for søndre side, bygget af blandingstømmer, stråtag, klinede vægge. Indrettet fra vestre ende:

- Udskud til ko og svin,
- 1 fag til køkken, hvor ovn og skorsten, som dog ikke er fuldført, men hvortil fæsteren erklærede sig pligtig, og lovede at samme i anstundende forår skulle vorde komplet istandsat,
- 2 fag til stue, hvori 2 alkovesenge,
- 1 fag til forstue og et kammer,
- 3½ fag til korngulv og tærskelo, med udskud til aftægtsbolig, hvori 1 alkoveseng.

Ialt 2½ fag fyrreloft, 1 fag blyvinduer og 1 fag med træsprasser, 6 hele og 2 halve døre og jernhængsler og fornødent beslag.« Bortset fra skorstenen og bageovnen, hvorom der var truffet aftale, modtog Christen Hansen »for nævnte hus i mangelfri bygningsstand, til skadesløs aflevering ved fratrædelse i sin tid, hvorefter han med det passerede erklærede sig fornøjet.« Læst 150 år efter forekommer årsagen til fornøjelsen at være beskeden,

men særligt perspektiv får sagen først, når det oplyses, at i 1834 boede følgende i huset:

Christen Hansen	28 år	husmand
Anne Marie Nielsdatter.....	24 år	hans kone
Hans Christensen.....	1 år	deres søn
Niels Båndsholm	65 år	enkemand, inderste og almisselem

men også den tidligere fæster:

Peder Andersen	77 år	inderste, daglejer
Ane Christensdatter	60 år	hans kone
Anne Dorte Olesdatter.....	9 år	deres plejedatter.

Husenes størrelse og indretning synes ikke at variere meget på egnen. Det hus, smed Christen Christensen rykkede ind i i Overlade og fik synet den 15. nov. 1834, var også på 7 fag:

2 fag til forstue, køkken og bryggers, hvori ovn og gennemtrukken skorsten,

2 fag til stue med 2 alkovesenge,

1 fag til 2 små kamre,

1 fag til tærskelo,

1 fag til korngulv og

»hugget« (det må være en udbygning) med fåresti, kostald med 1 spiltov og stenpikning.

Her har man 2 fag engelske vinduer og ½ fag blyvinduer samt fyrreloft over 3 fag. Foruden smeden, hans kone og deres 1-årige datter bor den forrige degns enke (63 år) i huset. Hun nyder enkepension.

I gårdene var synsforretningerne naturligvis mere omfattende. Her skulle man ikke alene registrere husenes tilstand, men også ladernes og staldenes. Endvidere skulle man notere og vurdere »besætning og inventarium« og skønne, »om samme er tilstrækkelig til gårdens dyrkning og det bonden påliggende hoveriarbejde.« Man skulle endvidere kontrollere og vurdere, om der var det nødvendige »føde- og sædekorn til næste års indavling.« En tur rundt med vurderingsmændene vil altså foruden en præsentation af bygningerne også byde på et lille indblik i datidens landbrug.

Vi vil følge synsmændene nogle dag i begyndelsen af 1832. Den 2. jan. var de i Vester Falde. Her havde Jeppe Christensen giftet sig med den tidligere fæster Anders Pedersens enke, og han skulle nu overtage gården. Våningshuset lå øst i gården, var 11½ fag og var sammenbygget med Søren Pedersens våningshus.

De to gårde i Vester Falde er tilsyneladende tvillingegårde. Huset havde udskud, var bygget dels af fyrre-, dels af egetømmer og havde klinede vægge. Fra øst rummede det:

2½ fag stue, 2 fag vinduer, fjælløft, 1 alkoveseng og 1 dør samt et kammer med vindue og 1 dør,

2 fag til køkken med ovn og skorsten, 1 vindue, og loft derover, 2 halve døre.

Resten af beskrivelsen af våningshuset er ulæselig, bortset fra, at ordet bryggers kan tydes.

Sønder i gården lå et hus, 15 fag, med udskud, fyrretømmer, med fæhus, hestestald, hakkelseslo og korngulv og tærskelo. Øst herfor lå et nyopført hus, 9 fag, med fåresti, hølo og vognport med port.

Besætningen bestod af 2 hopper (10 og 14 år) vurderet til 36 og 24 rbd., 2 stude (begge 4 år) til 20 og 18 rbd. Inventaret var: 1 beslagen vogn, 1 halvt beslagen, halvt trævogn, 1 plov, 1 jernharve, 1 træharve, 1 hakkelses-kiste med kniv og drættetøj (seletøj) til 2 heste og 2 stude. Besætningen og inventaret blev ialt vurderet til 154 rbd. 3 mk.

Af korn var der: 10 tdr. rug, 12 tdr. byg og 10 tdr. havre. Der var sået de sædvanlige 7 tdr. rug.

1834 boede der på gården: Jeppe Christensen og hans kone, deres (skal være hendes) søn, en karl på 31 år og to piger på 17 og 14 år.

Månedsdagen derefter, den 2. febr. var synsmændene i Ranum. Christen Nielsen skulle overtage fæstet af den gård, Niels Madsens enke hidtil havde haft. Mange i Ranum vil huske gården som Jens Kornums gård, i dag Sønderbakken nr. 1. Stuehuset var nord i gården. Det var med udskud, fyrretømmer, klinede vægge og rummede fra østre ende:

3 fag til stue med 2 vinduer, loft, dør samt et kammer,

2 fag til en stue med 3 alkovesenge, 1½ fag vinduer, fyrreløft og 1 dør,

4 fag til køkken og bryggers med ovn og skorsten, loft over 1 fag, vinduer, 2 døre,

dertil fåresti med 1 dør.

Laden sønder i gården havde 10 fag, stald og fæhus i vest 6 fag. Norden i gården lå endnu et hus på 8 fag med fåresti, høgulv og vognport.

Besætning og inventar var som ved gården i Vester Falde, blot med 2 heste i stedet for 2 stude.

Af korn var der: 10 tdr. rug, 13 tdr. byg og 7 tdr. havre, og den sædvanlige udsæd på 7 tdr. rug var sået.

1834 sad Christen Nielsen (46 år) i gården med sin kone (33 år), en karl og en pige samt en 65-årig aftægtskone. Ved folketællingen fra 1801 sad aftægtskonen som 33-årig kone i gården. Niels Madsen, hendes mand, var 51.

To dag senere, den 4. febr., tog synsmændene til Næsby, hvor Christen Christensen Sadelmager skulle overtage »den gård, som Lars Christensen sidst har haft i fæste, men af armod fratrådte.« I dag hedder gården Vanggård.

Huset er igen på 9 fag: 2 stuer på hver 3 fag, 1 fag til køkken med ovn og skorsten (loft ½ fag), 2 fag bryggers. Der er 2 udhuse på henholdsvis 10 og 6 fag. Besætningen er 2 hopper og 2 stude. Inventaret består af 1 rejsevogn til 52 rbd., 1 arbejdsvogn, 1 plov, 1 jernharve, 1 træharve og seletøj.

Af korn er der 5 tdr. rug, 10 tdr. byg og 13½ tdr. havre. Der er sået de sædvanlige 3 tdr. rug. 1834 bor Christen Sadelmager med kone og 5 børn mellem 4 og 14 år på gården.

Ligesom husene har også gårdene et vist enhedspræg. De har oftest 2 stuer, har mere plads til køkken og bryggers end husene, og våningshusene skal ikke give plads til lade- og staldrum. De ligger i særlige bygninger.

Selv om der således skulle være givet en fornemmelse for den almindelige gård på egnen, vil jeg dog fremdrage endnu en synsforretning.

Den er fra den 16. nov. 1833. Gården lå i Ranum, hvor Søndergade 34 ligger i dag. Stuehuset var igen placeret norden i gården, 9 fag med den kendte fordeling. Lade og stald lå i 2 bygninger, den ene af dem var relativt nybygget, og her fandtes spiltov til 24 kreaturer og stenpikning. Besætning og inventar frembyder ikke væsentligt nyt. Som i den anden Ranumgård, vi har set på, er der kun heste, ikke stude. Desuden får vi at vide, at den årlige udsæd på gården er 8 tdr. rug, 5½ tdr. byg og 15 tdr. havre. Gården afviger altså ikke meget fra, hvad vi har mødt, men det gør antallet af folk i gården ved folketællingen i 1834. I gården bor fæsteren Rasmus Jepsen med sin kone og deres 1-årige søn. De har en ung karl og pige som tjenestefolk, og endvidere den 13-årige Niels i huset som almisselem. I huset bor endvidere en 56-årig inderste Jens Nielsen Busk med kone og 3 børn (fra 5 til 12 år). Men derudover sidder også den tidligere fæster Hans Thomsen (57 år) og hans kone (65 år) som inderster i gården. De nyder almisse. 13 mennesker fordelt på 3 familier. Der har været trængsel i det 9 fags våningshus.

Før vi forlader synsforretningerne, er der grund til at fremhæve, at de besætninger, der omtales, er de dyr, der var nødvendige for gårdens drift og

for hoveriet. Køer, får, svin m.v. er ikke indgået i opgørelserne, men de har selvfølgelig været der.

Boligforholdene på egnen belyses endvidere af en sag om brandassurancen, der optog sognepræsten la Cour og det øvrige sogneforstanderskab stærkt fra foråret 1844 til efteråret 1845.

Af forhandlingsprotokollen for sogneforstanderskabet fremgår det, at præsten på mødet den 15. marts 1844 meddelte, at han havde fået ordre til at gøre beboerne opmærksomme på, at en række mangler, som branddirektøren havde konstateret ved sidste syn, skulle afhjælpes inden 1. juli. I næste møde den 7. maj udfærdigede man en modforestilling. Den er ikke indført i protokollen, men i præstearkivet for Bjørnsholm sogn ligger en udateret kladde, der må være la Cours oplæg til mødet eller den kladde, han gik hjem og skrev efter mødet. Af kladden fremgår det, at branddirektøren har fundet anledning til at udsætte noget på næsten alle bygninger i området. »Næsten overalt savnes loft over bageovn og bryggers, enkelte steder over køkken. Næsten intetsteds er der gipset eller fjæklædt over gangen eller under udskudstaget i køkken og bryggers. På de fleste steder er der ingen skillevæg mellem tørveplads og bryggers, ligesom svinehus og fæhus som oftest står i forbindelse dermed uden at være særligt afskildret. Hyppige sideskorstene findes.«

Således refererer la Cour klagen over bygningsstandarden. Præsten foretager derefter beregninger og overslag for manglernes afhjælpning og når frem til, at det vil koste beboerne i kommunen:

70 gårde.....	1400 rbd.
omtrent 80 huse	1200 rbd.
ligeledes 20 indsidderboliger	200 rbd.
	tilsammen 2800 rbd.

»Hvorledes en fattig kommune som nærværende skulle kunne udrede en sådan sum, er os ubegribeligt... Var det kun enkelte, hvem sådan en udgift påførtes, da var der vel hjælp at finde, men hvor alle på én gang sættes i bekostning, da er der ingen hjælp for den enkelte.« Præsten forekommer stærkt følelsesmæssigt engageret. Det må man selvfølgelig have i erindring, når man læser hans beretning. Men det er i hvert fald oplysende at følge hans videre argumentation. Den afspejler nok både hans egen indignation og de argumenter, som man på egnen mente at kunne mobilisere imod, hvad man anså for en oprørende behandling.

la Cour mener, at det er selve egnens brugelige bygningsmåde, der for-

dres omformet, men »for den, som kender bondens højest tarvelige levestil og klædedragt og fuldkomne savn af livets bekvemmeligheder, vil det forekomme højest ubilligt at forlange, at fordringer i så henseende skulle nedstemmes endnu mere, for at det derved opsparede kan anvendes i en anden retning, og den fattige, som har valget imellem på den ene side skjorte på kroppen og smør på sit brød, og på den anden side loft over bryggers og bageovn, han kalder det hensynsløs ubarmhertighed at forlange, at han skulle vælge det sidste.« la Cour fastslår dernæst, at »den brugelige byggemåde« desuden ikke synes at medføre nogen særlig fare for ildebrand. I andre egne brænder de velbyggede bøndergårde, avlsgårde og herregårde jævnlige, og det påfører brandkassen betydelige tab. Her i egnen, skriver præsten, er ildebrande så sjældne, »at man til brandfogeder i almindelighed udvalgte folk, som er kommen fra andre egne, eftersom de her ingen erfaring har kunnet erholde.« Fra de sidste 15 år kan kommunen kun fremvise fire højest ubetydelige brande, »men ingen af dem er forårsaget ved anordningsstridig byggemåde.« En skyldtes lynnedslag, en »uforsigtighed af en gammel mand, som gik i barndom,« en havde forbindelse med en teglovn, og en var tilsyneladende påsat. Brandkassen har i det pågældende tidsrum kun haft en udgift i kommunen på 5 a 600 rbd., mens kontingentet har udgjort 4500 rbd. Pastor la Cour finder også kravene urimelige, da ingen har gjort ophævelse ved bygningernes optagelse i kassen.

Han foreslår, at kravene indskrænkes til, at der skal være loft over ildstederne, og at de øvrige krav stilles i bero, til husene evt. skal omassureres p.g.a. forandringer, og så i øvrigt gennemføres ved nybygninger.

Sagens akter viser, at spørgsmålet blev forelagt Danske kancelli, der fastholdt, at alle branddirektørens »udsættelser skulle afhjælpes.« Amtet måtte imidlertid »bestemme sådanne modifikationer,« som kunne lette gennemførelsen. Man fik forlænget fristen for visse typer af de forlangte arbejder, og i mødet den 5. febr. 1845 fik et par af medlemmerne i sogneforstanderskabet hver en afskrift af amtets skrivelse »for ved dem at forkyndes enkeltvis for samtlige beboere.«

I sommeren 1845 havde man spørgsmålet fremme igen. Mødeprotokolten for den 3. juni nævner, at præsten for sogneforstanderskabet »havde andraget om, at det måtte tillades, i stedet for at lægge loft over bryggers og ovn, at gipse taget sammesteds.«

Koncepten til la Cours brev er besynderligt nok først dateret den 30. aug. 45. Heri får vi hans argumentation *mod* de store udgifter, som lofter ville medføre, og *for* løsningen med gipsning, men samtidig giver han et kig ind i

de gamle huse: »Enhver, som er bekendt med våningshusenes indretning her i egnen, og navnlig husmændenes og indsiddernes, ved meget vel, at et sådant *loft ikke kan anbringes*, thi dels ligger bjælke og rem i denne del af bygningen så lavt, at (hvis) der blev lagt loft, så måtte husmødrene forrette deres sysler ikke oprejst, men i krybende stilling, dels rager ovnen ofte op over bjælkerne, hvorpå loftet skulle anbringes, så at huset måtte nedrives og modertømmeret forhøjes, førend befaling om loft kunne efterkommes. For større tydeligheds skyld følger et grundrids af et af de bedre stuehuse, set indvendig gennem åben gavl, aldeles tomt med undtagelse af ovnen, som rager op over bjælkerne.« Man ville gerne have haft præstens tegning, så man kunne konstatere, hvordan han illustrerede det problem, som beskrivelsen munder ud i: »Hvordan skulle her kunne lægges loft over ovnen?«

Pastor la Cours anstrengelser hjalp imidlertid ikke. Protokollen meddeler, at kancelliet har svaret, »at der ikke kan reflekteres på de indkomne andragender om yderligere lempelser i henseende til de noksom bekendte brandmanglers afhjælpning.« Tonen i svaret antyder, at myndighedernes tålmodighed er ved at være opbrugt. Sagen dukker ikke op mere i den gamle protokol.

Endelig har vi i den ovenfor omtalte beskrivelse, som Schönheyder fra Asmildkloster i 1847 gav af Bjørnsholm gods, en beskrivelse af bøndergodset. Heraf fremgår det, at selv om godset, der tidligere »har været yderligt forarmet..., i de senere år er kommet sig betydeligt,« er bygningerne »i almindelighed dårlige og alt for små efter nuværende avl. Man ser derfor stakke næste uden for enhver gård.«

Forklaringen finder han i fæsteforholdet. Flere fæstere begynder at opbygge deres gårde, anfører han, men mange holder sig tilbage. Bønderne er ivrige efter at blive selvejere og venter med spænding på, hvad Rentekammeret vil beslutte sig til m.h.t. godset. Han bemærker, at næsten alle fæstere er unge, og vurderer deres stilling til, at de »sidder for lav afgift uden meget trykkende hoveri.« Han mener derfor ikke, at de vil give meget for deres gårde. 300 rbd. pr. td. htk. er den almindelige mening.

Det siges ikke, men synes at ligge i teksten, at hvis bønderne begyndte at investere kræfter og penge i at udbygge deres gårde, ville de bare komme til at betale mere for dem til sin tid.

Egnens gammeldags og beskedne byggestandard har nok sin væsentlige forklaring både i lang tids fattigdom og i et gammeldags system med næsten udelukkende fæstegods. Det er nok to sider af samme sag.

6. Folkene

Egnens befolkning kan man få belyst gennem forskelligt materiale. I kirkebøgerne er der f.eks. indført en række løbende registreringer af dåb og konfirmation, forlovelser, bryllupper og begravelser. For visse perioder kan man endog få oplysninger om vaccinationer samt om af- og tilgang i sogne.

Folketællingerne, som vi her først og fremmest vil benytte for at få kastet lys over emnet, spejler ikke på samme måde som kirkebøgerne tidens strøm. De fastholder derimod tilstandene på et givet tidspunkt, og de giver ikke alene oplysninger om folketallet, men fortæller også om beboernes fulde navne, om deres familiemæssige stilling, deres alder, ægteskabelige stilling og næringsvej. Tællingen i 1845 er endelig interessant ved, at den som den første oplyser alle personernes fødesogn.

De fire her benyttede folketællinger er foretaget den 1. juli 1787, 1. febr. 1801, 18. febr. 1834 og 1. febr. 1845.

De to første folketællinger foregik på den måde, at præsten fra prædikestolen indkaldte husfædrene til at møde i præstegården med de fornødne oplysninger for husstanden. Alle skemaer for Bjørnsholm og Malle sogne er for begge tællingers vedkommende ført med sognepræsten, provst Bregnholms sikre, letlæselige håndskrift.

Det er for en del år siden blevet påvist gennem en undersøgelse af tællingen 1801 på Fur, at de gamle folketællinger - også den fra 1801 - kan være behæftet med en vis usikkerhed. På den baggrund virker det næsten demonstrativt, når Bregnholm underskriver tællingen fra 1801: »På det nøjagtigste optegnet og fuldført af sognepræsten. Vadgård, den 5. marts 1801. Bregnholm, provst i Gislum herred.«

Da Ignatius Becher, samtidig kapellan i Ranum, skrev sine fyldige noter til de gamle vesthimmerlandske præstedagbøger, som han udgav i 1813, fik provst Søren Bregnholm (død 1810) følgende karakteristik: »Han var en virksom, retsindig, oplyst og nidkær embedsmand; med megen opmærksomhed og sjældnen orden opfyldte han sine pligter...«

Ved tællingen 18. febr. 1834 pålagde man skolelærerne at gennemføre den. De skulle gå rundt og foretage den i hjemmene. Listerne er i Malle og

Bjørnsholm sogns nordlige del ført af lærer Mosbech i Ranum. De virker noget usikre i skriften, men de relativt mange rettelser tyder vist mest på febrilskhed, idet de ofte angår gårdenes numre og sammentællingen af ejerlavenes beboere. Lærer Lunds lister for Overladeområdet fremtræder derimod meget faste og markante i formen. Han bliver derimod undertiden lidt vidtløftig eller medfølelse i sine bemærkninger. Den slags kommentarer har næppe behaget pastor la Cour, der havde ansvaret for tællingen. Han har i hvert fald rettet et par steder i listerne. En ung daglejer i Overlade er indsidder hos et gammelt ægtepar og får bemærkningen: »Indsidder nu for tiden, men agter at have huset i fæste.« Den bemærkning er streget ud. Præsten har næppe bifaldet, at skolelæreren begyndte at disponere over godsets huse. Om en ældre kone, der sidder i Trend med to voksne døtre, hedder det: »Indsidder; har ej anden næringsvej end børnenes understøttelse.« Det bliver til »Spinderske - Hendes døtre begge skrædderpi-ger.« Pastor la Cours rettelser synes at røbe, at han har set listerne omhyggeligt igennem. Det passer i øvrigt godt med det indtryk, vi senere får af ham, når vi skal se på hans administration af fattig-, skole- og kommunalvæsen. Listerne for Bjørnsholm hovedgård er i 1834 ført af godsforvalter Wulff, der selv boede på gården med sin familie.

I 1845 er det de samme lærere, der tæller. Mosbech har også ført listen over Bjørnsholm. la Cour har ført den samlede oversigt, der det år ledsager tællingen.

Listerne synes altså at røbe, at der alle fire gange er gjort et alvorligt forsøg på at komme til et pålideligt resultat, men materialet er her benyttet, som det foreligger. Der er ikke foretaget nogen form for kontrolundersøgelse.

Folketallene i vort område fremgår af følgende skema:

Samlede folketal

sogn.....	1787	1801	1834	1845
Malle	132	142	175	216
Bjørnsholm N	309	274	388	402
Bjørnsholm S	346	361	407	507
<hr/>				
Ialt.....	787	777	970	1125

Som det ses både af tallene og af søjlerne, er det mest påfaldende forhold, at Bjørnsholm N (Ranumområdet) viser fald i folketallet i 1801. For de enkelte ejerlav i området ser tallene fra 1787 og 1801 sådan ud:

Folketal i Ranumområdet ejerlav:

	1787	1801
Ranum	149	139
Næsby.....	82	81
Kærgårde	14	14
Rønbjerg	35	22
Livø.....	29	18

Der er mest grund til at fæstne sig ved tallene fra Livø og Rønbjerg. Udsvingene i Ranum forekommer ikke væsentlige, når man tager antallet af husstande i betragtning.

Malle sogn

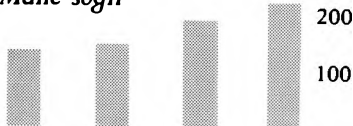
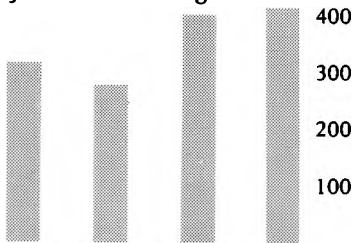
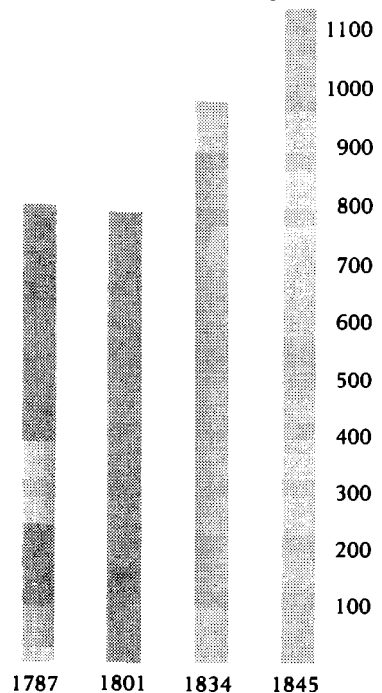

Diagram over de samlede folketal

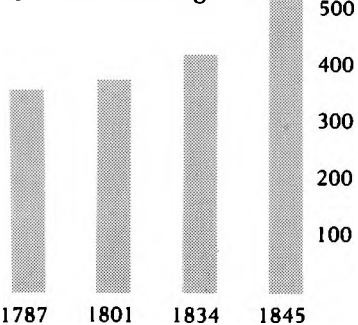
Bjørnsholm N. sogn

Bjørnsholm - Malle sogn

Bjørnsholm S. sogn

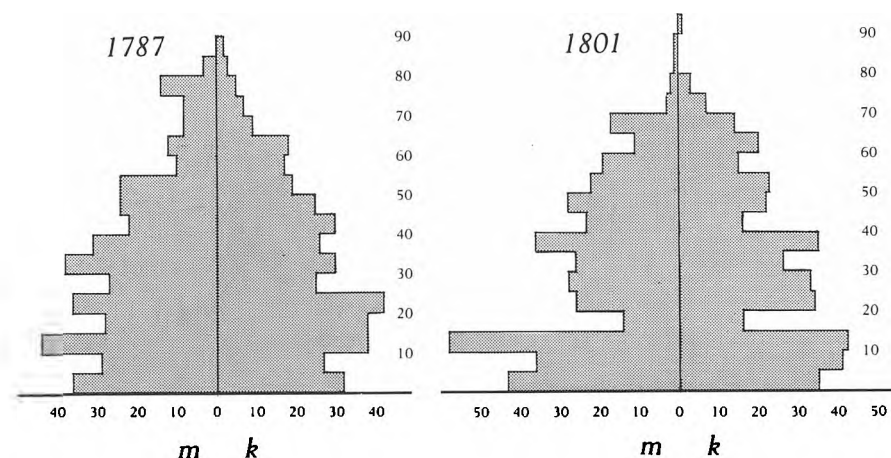
På Livø er der ved begge tællinger 2 gårde. I 1787 er der $10 + 8 = 18$ tjenestefolk, i 1801 derimod kun $6 + 5 = 11$ tjenestefolk. Resten af ændringerne forklares ved ændringer i husstandene. En kone er blevet enke, der er færre børn hjemme, og mens der i hver af gårdene i 1787 var en svoger/svigerinde til huse, er det ikke tilfældet i 1801.

I Rønbjerg sidder de samme 4 fæstere i gårdene ved de to tællinger, men i 1801 er én af dem blevet enkemand. I den ene af gårdene er 3 af børnene rejst hjemmefra, og de øvrige er blevet så store, at man nu ikke har tyende. I de tre andre gårde er antallet af tjenestefolk faldet med $3 + 1 + 3$. I ejerlavets eneste hus er der i 1801 kun 3 personer mod 5 i 1787.

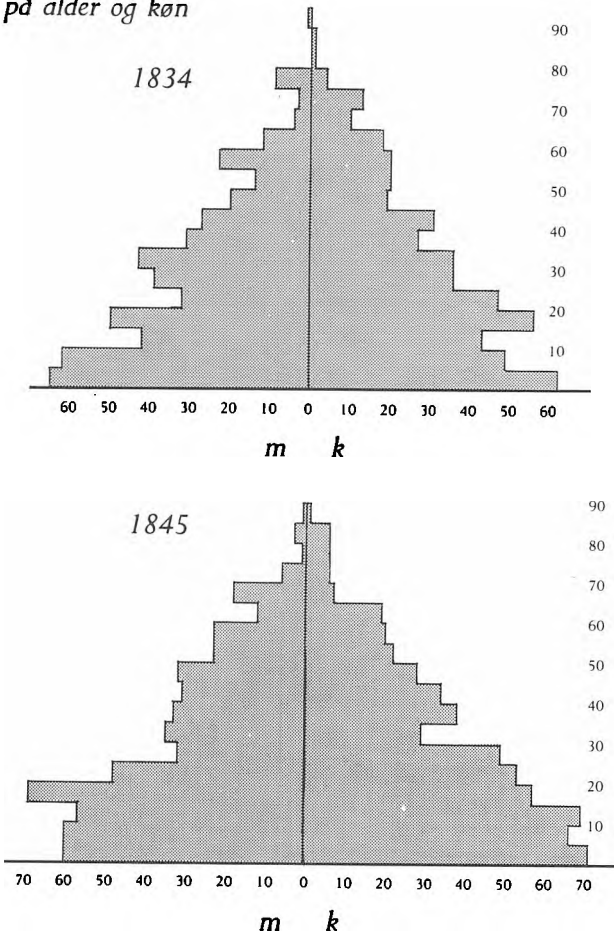
Der ser altså ikke ud til at være ekstraordinære forhold bag nedgangen, men den er stor nok til, at det samlede folketal falder fra 1787 til 1801. I landet som helhed steg folketallet i perioden, men vort område er naturligvis alt for lille til, at man ud fra det kan se generelle tendenser.

For Malle sogn synes tilvæksten fra 175 i 1834 til 216 i 1845 måske bemærkelsesværdig. Stigningen har dog sin helt naturlige forklaring. Den falder for en væsentlig del på Østergård. Den havde i 1787 10, i 1801 11, i 1834 19 og 1845 47 personer. Hertil var godsforvalter Wulff flyttet mellem de to sidstnævnte tællinger. Som det tidligere er fortalt, havde han udvidet det dyrkede areal stærkt (fra 150 til 350 tdr. land). Det skete i de tider ikke uden tjenestefolk. I 1845 har han 2 husjomfruer, 20 tjenestefolk og en kontorist i sit brød. Da han samtidig havde 9 børn hjemme og 3 - 4 pårørende til huse, blev det en stor husstand.

Fordeling på alder og køn

Fordeling på alder og køn

Befolkningens fordeling på køn og alder ses af diagrammerne. Fordelingen på aldersgrupper a 5 år i ‰ fremgår af skemaet. Det er for det første påfaldende, at gruppen af 16 - 20-årige er så lille i 1801. Dernæst fremgår det af diagrammerne og af skemaet, at gruppen af 1 - 15-årige udgør en stadig større andel af befolkningen, i 1787 26,1%, i 1801 32,7%, i 1834 33,2% og i 1845 34%. Forholdet er karakteristisk for en befolkning i vækst, som den vi netop har med at gøre. Der er i det hele taget grund til at undersøge gruppen børn lidt nøjere. Hertil kan oversigten over boliger, folketal, børn hjælpe.

Børn forstås for det første som aldersgruppen 1 - 15-årige og er anført, dels med det samlede antal, dels med den del af børnene, der tjener som ty-

ende, udtrykt både i antal og i procent af det samlede antal. Men børn betyder også afkom. I den forbindelse er det antallet af hjemmeværende voksne børn, der har interesse. Det er indsat i skemaets sidste rubrik.

Fordeling i aldersgrupper i %

år	1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45
1787	86	71	104	84	99	66	86	72	66
1801	100	99	128	37	77	79	67	92	50
1834	130	114	88	109	81	77	81	60	60
1845	116	112	112	112	90	72	56	63	57

år	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90	>90
1787	62	55	34	38	22	19	25	8	3	-
1801	64	58	44	40	40	13	7	1	1	1
1834	40	35	44	31	14	16	13	1	1	1
1845	53	40	38	28	22	11	6	8	2	-

Boliger - folketal - børn

	gårde	huse	folketal	børn 1 - 15 år			voksne hjemme- værende børn
				ialt	heraf tyende	1 %	
1787	79	72	787	206	40	19.4	61
1801	79	68	777	253	63	24.9	56
1834	77	80	970	301	20	6.2	89
1845	74	93	1125	377	6	1.6	117

Det er påfaldende, at folketallet stiger stærkt ved tællingerne i 1834 og 1845. Muligheden for at stifte familie er derimod stort set uændret, idet antallet af gårde og huse kun har ændret sig lidt. Det sætter sig spor i, at mange voksne børn bliver gående hjemme. Indvandringen til byerne for slet ikke at tale om »flugten til Amerika« er ikke sat ind endnu.

Den største søskendeflok ses på en gård i Lendrup, hvor enken har to stedsønner på 44 og 40 år og tre børn på 30, 29 og 27 år gående hjemme. På flere gårde træffer man 4 hjemmegående voksne børn, et par steder endog 4 voksne børn + 4 i alderen 1 - 15.

At så mange langt op i voksen alder blev gående hjemme, har imidlertid fået nogle konsekvenser. Mens der op til 1801 var en 20 - 25% af børnene, der var ude at tjene, falder dette tal drastisk i 1830-erne og 1840-erne. Hvis det nu skyldtes forældrenes øgede muligheder for at forsørge børneflokkene, kunne man glæde sig over forholdet, men sammenhængen er nok en anden. Gårdmandsfolkene beholder deres egne børn hjemme og har derfor ikke brug for børnene fra husene som tyende. Her kan ikke engang de voksne børn få varig beskæftigelse. Tydeligt kommer det til udtryk i skolen i Overlade, hvor lærer Lund har 6 børn hjemme (24, 22, 20, 16, 14 og 7 år), men også hos lærer Mosbech i Ranum er der børn til huse, ialt 5 (16, 15, 12, 11, og 7 år). Mosbechs søn på 19 år har dog fået plads, iøvrigt hos enken i Lendrup med de mange hjemmевærende børn, hvor han var det eneste tyende.

Lærerlønningerne var ikke beregnet på den store hjemmевærende børneflokk. Gang på gang hører vi om lærernes trykkende og tyngende økonomi, når la Cour skal forklare skolevæsenets beskedne tilstand. Og så må vi trods alt huske, at lærerne dog var i embede og havde faste indtægter. I mangt et hus har forholdene været meget mere tyngende.

De mange hjemmegående voksne børn må ses som et vidnedsbyrd om tidens og stedets manglende muligheder for at byde de unge beskæftigelse.

Folketællingerne giver også oplysninger om befolkningens ægteskabelige stilling. Antallet af ægtepar fremgår af skemaet.

Ægtepar

	boliger	ægtepar	øvrige gifte personer
1787	154	129	5
1801	150	136	8
1834	160	150	27
1845	170	173	31

I en særlig rubrik er anført de personer, sædvanligvis tyende, der angives at leve i ægteskab, men som ikke lever i egen husstand. Antallet af boliger, der er stillet op til sammenligning, er fremkommet ved summen af huse og gårde i det tidligere skema + de tre gårde under hovedgården: Bjørnsholm, Lundgård og Padkær.

Sammenholder man antallet af boliger med antallet af ægtepar, er det klart, at det må være blevet stadig vanskeligere at skaffe sig gård eller hus i

fæste og dermed stifte familie. Det får til følge, at antallet af personer, der er gift, men lever i tyendeforhold uden egen husstand, stadig øges.

Hvis nogen skulle mene, at der i 1787 må have været mange tomme boliger, må man overveje følgende: På godset med de tre gårde sad der både i 1787 og 1801 en enkemand og hans to ugifte søstre. I 1787 sad der desuden 3 enker eller enkemænd i gårdene, men dertil 8 ugifte mænd. Ofte har de moderen, der er enke, i huset. Fæsteren har formentlig overtaget forældrenes gård i fæste, men han har (endnu) ikke stiftet familie.

I husene sidder der sjældnere ugifte personer, men her møder vi til gengæld enkerne. Ni kan vi tælle i 1787. Mange boliger er altså optaget af personer, der ikke lever i ægteskab.

Oversigten synes som oversigten over hjemmевærende børn at understrege, hvordan det øgede folketal har medført stadig større vanskeligheder ved at stifte familie. Flere og flere forsøger det dog på meget ugunstige vilkår.

De to ældste folketællinger oplyser endvidere, om folk levede i 1., 2., 3...ægteskab. I den efterfølgende oversigt er mandens forhold markeret over skråstregen, kvindens under. Eks. 1/1 = begge i 1. ægteskab, 3/1 = han i 3., hun i 1. ægteskab.

	1., 2., 3...ægteskab							
	1/1	1/2	1/3	2/1	2/2	3/1	3/2	ialt
1787	77	23	—	25	2	1	1	129
1801	83	24	2	25	2	—	—	136

Som man nok ville vente, er en stor del af ægteskaberne præget af, at den ene ægtefælle er gift 2. gang, 1787 37,2%, 1801 36%. Det kan ikke undre. Det var dengang mere almindeligt, at folk døde i en ung alder, end det er nu. Driften af en gård var desuden afhængig af, at der var en til at føre an i arbejdet, både ude og inde. Hverken mand eller kvinde havde let ved at klare driften alene. Den, der blev enke/enkemand, var derfor stærkt tilskyndet til at gifte sig igen, hvis lejlighed bød sig. Og det gjorde den altså ofte. At det måske ikke altid har været de varme følelser, men også ofte mere praktiske overvejelser, der har drevet folk, kan måske ses af nedenstående oversigt over aldersforskelle mellem ægtefæller. Ægteskabet er registreret over skråstregen, hvor manden er ældst, under, hvor kvinden er ældst. Eks. 1787, aldersforskel 1-5, 16/20 = i 16 ægteskaber er manden ældst, i 20 kvinden ældst, i 36 er aldersforskellen 1-5 år.

Aldersforskel mellem ægtefællerne.

	lige	aldersforskel							ialt
	gamle	1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	> 30	
1787	8	16/20	22/14	20/6	12/4	2/1	3/-	1/-	129
1801	6	28/19	26/12	14/9	9/4	3/1	2/2	1/-	136
1834	5	37/24	25/14	13/7	8/6	3/2	4/-	2/-	150
1845	14	45/24	34/10	19/1	13/5	2/2	1/-	3/-	173

Det er mest almindeligt, at manden er ældst, som det også ses af det næste skema.

Ældst i ægteskabet.

	manden	kvinden
1787	76	45
1801	83	47
1834	92	53
1845	117	42

Antallet af ægteskaber med mere end 10 års forskel i alder på ægtefællerne er:

1787 49 (40%), 1801 45 (33%), 1834 45 (30%), 1845 46 (26,5%). Den meget store aldersforskel mellem ægtefællerne viser altså faldende tendens gennem perioden, men forskellen mellem ægtefællernes alder er ofte meget høj endnu i 1845.

Et eksempel fra Ranum kan illustrere, hvordan de ægteskabelige omstændigheder kunne forme sig for en mand. Ganske vist er han ikke bonde, men dog af bondeslægt.

Kirkebogen for Bjørnsholm sogn meddeler i fortegnelsen over døde: »1778, den 25. jan. Hæderlig Peder Poulsen, skoleholder i Ranum og underdegn ved Bjørnsholm og Malle kirker. 48 år 8 mdr.« Året efter anføres under copulerede: »1779, 26. jan. Skoleholderen Axel Jensen og enken Karen Marie Cortsdatter, skoleholderenke, nu begge i Ranum skole, trolovede... 26. febr. copulerede.»

Enken sidder sørgeåret ud, men så heller ikke én dag længere. Så flytter efterfølgeren i embedet ind. 26. jan. bemærkes det jo, at de *nu begge* er i Ranum skole.

Axel Jensen kaldes Sjørup, idet han er født i Munksjørup i 1748. Folketællingen fra 1787 oplyser, at han da sidder i skolen som 38-årig med Karen Marie Cortsdatter, der nu er 58, og med hendes to døtre af 1. ægteskab på 14 og 11 år. Men konens moder er også i skolehuset. Hun angives at være 90, men da hun begravnes den 9. nov 1788 sættes hendes alder til 94. Og som om der ikke dermed var kvindeligt selskab nok for den gode skolelærer, havde også hans kones 1. mands broders kone på 81 til huse i skolen. Ved folketællingen 1. febr. 1801 sad Axel Jensen Sjørup (53 år) og Karen Marie Kortzdatter (72 år) ene tilbage i skolehuset, men allerede den 29. marts s.å. »begraves Axel Skoleholders hustru.« Den 29. juni 1804 blev han gift med Else Marie Jensdatter på Bjørnsholm, og han sidder i skolen til sin død den 27. maj 1818. Pastor Becher skriver i et brev til biskop Bloch i Viborg den 11. juni: »Den gode gamle skolelærer Axel Sjørup i Ranum blev i søndags begravet. Jeg hædrede hans minde med en tale over Syrachs bog kap. 44 v. 16 (Deres legemer bleve begravede i fred, og deres navn lever gennem slægterne) og han fortjente det. En tro lærer bør aldrig glemmes, når han dertil har været en god mand.«

Efterfølgeren Mosbech arvede ikke enken.

Som vi har set, var ægteskaberne med størst spredning i alder karakteristiske ved, at manden var ældst. Det kan måske tyde på, at en ældre gårdmand lettere kunne finde en yngre ægtefælle, hvis han blev ene, end en ældre gårdmandsenke kunne det. Det var endvidere almindeligere, at manden var den ældre part i ægteskabet, end at kvinden var det. Med det i erindringen undres man ikke over folketællingernes antal af enker og enkemænd.

	enker	enkemænd
1787	35	11
1801	22	4
1834	39	6
1845	35	14

Som tidligere nævnt finder vi en hel del af enkerne i husene.

Folketællingerne giver desuden oplysninger om folks erhverv. Almindeligst er det selvfølgelig at møde angivelsen bonde og gårdbeboer for fæstegårdens folk og husmand og daglejer for folkene i husene. Oplysninger derudover ses af følgende skema.

Andre oplysninger

	håndværkere	inderster	almisselemmer	handicappede	soldater
1787	23	22	19	4	10
1801	23	16	16	9	40
1834	33	30	28		
1845	39	26	38		

Opgørelsen af håndværkere skal nok tages med forbehold. Ofte har håndværk været en bibeskæftigelse, og det er nok usikkert, om alle er registreret i folketællingerne. For den, der førte listerne, må det også have været et problem, hvor man skulle drage grænsen mellem det, der skulle registreres, og det, der ikke blev det. Ville man prøve at danne sig et billede ud fra kaldenavne i f.eks. den ældste kirkebog, kunne man tro sig hensat til et helt håndværkermiljø. Men helt frem til vort århundrede har det f.eks. på Fyn været almindeligt, at hele familier gennem generationer er blevet kaldt »Bestyrer« eller »Kalkbrænder«, når der i en fjern fortid blot var én, der havde udøvet erhvervet. Kaldenavne kan man næppe bygge noget sikkert på.

Trend huse ser ud til i Peder Lassons tid (1787 og 1801) at have været beboet af håndværkere, der arbejdede på godset, og i 1845 bor der igen en tømrer derude.

Af de anførte erhverv kan nævnes:

1787: væver, væverske, bondeskrædder, smed, sadelmager, tømrermand, snedker, kalkslager, skindbereder, spinderske.

Ved de følgende tællinger møder vi følgende nyttilkomne erhverv.

1801: jordemoder (Borregård)

1834: (jordemoderen bor nu i Ranum), gartner, mølleforpagter, hollænderpige, skytte, fisker,

1845: urmager (Overlade), mejeribestyrer, mejeripige (begge Lundgården).

Selv om oplysningerne er usikre, kan man nok, når man hører om urmager og mejerifolk, ane, at en ny tid er ved at trænge sig på.

Indersterne eller indsidderne er oftest ældre mennesker, der har til huse hos andre. De er talrigst i husene, og mange af dem er tillige almisselemmer.

Soldaterne er medtaget i de to ældste tællinger. Den store forøgelse i antallet i 1801 falder fortrinsvis på landeværnsmand. Napoleonskrigene rasede i Europa og skulle da iøvrigt forplante sig til Københavns red, før de sidste folketællingslister nåede frem til Rentekammeret.

I folketællingerne skulle oplyses »personernes fulde navne udi enhver familie.« Det betyder, at listerne anfører fornavne og efternavne.

Kravet om fulde navne forstår man måske bedre, hvis man har kigget i en af de gamle kirkebøger fra 1700-tallets begyndelse. I Bjørnsholms ældste kirkebog finder man f.eks., at i 1717 »havde Simon Jensen i Overlade et barn til dåben, navnet Maren. Testers (faddere): hans søster og hans hustrus søster, Anders Jensens hustru. Justes 2 børn i Sjørup.« Det er faktisk umuligt at nævne blot én af fadderne ved navn, og eksemplet er ikke enestående.

I de tider var brugen af efternavn heller ikke lagt i faste rammer. 1727 fik bl.a. følgende døbt børn i Bjørnsholm: Povel i Sjørup, Peder Væver i Ranum, unge Niels i Sjørup, Peder Hattemager i Overlade og Povel Skiæg i Myrhøj. 1721 havde »Peder Himerig af Borregaard« et barn i kirke. Da han 70 år gammel blev stedt til hvile ved Bjørnsholm trinitatis søndag den 5. juni 1757, blev han stadig registreret som »Peder Himmerig (nu) af Overlade.«

Adskillige gange optræder »enkens søn« som fadder, »enkens datter« enkelte gange. At det nok er samme enke, der er tale om, tyder fadderne »enkens datter og søn« på.

I visse perioder vrimler det med folk, der kaldes Skrædder. Smed, Væver, Møller og Snedker forekommer også hyppigt, men man finder også Hattemager, Kalkslager og Skemand. Der er utvivlsomt tale om en kombination af erhvervsbetegnelser, kaldenavne (jvf. eksemplet fra Fyn ovenfor) og øgenavne.

Sammenlignet med den ældre kirkebogs undertiden fantasifulde navnestof virker folketællingernes navne ideforladte. Her anføres systematisk fornavn og fadernavn, så et par søskende f.eks. hedder Jens Christensen og Ane Christensdatter. Trods den ringe opfindsomhed, der præger de fleste valg af fornavne - og det smitter jo af på efternavnene - giver systemet meget bedre mulighed for at identificere personerne. Især eftertidens slægtsforskere må prise sig lykkelige. Samtiden har selvfølgelig været fortrolig med de kaldenavne/øgenavne, der så let blev hængende ved folk.

Navneskemaerne viser alle forekommende fornavne i tællingerne fra 1787 og 1801. Det falder i øjnene, at dobbeltnavne næsten ikke findes i mandnavnene, kun 1 eksempel i 1787 og 6 i 1801 og ofte med Christian som 2. navn. I 1801 er 2 af dem af helt speciel karakter, nemlig Cæsar Læsar og Vulf Casper. Det drejer sig om et par unge mennesker af slægten Lüttichau, som er »elever til undervisning« hos kapellanen i Ranum, Ignatius Becher.

Mandsnavne 1787

	I	II	III	I alt
1. Christen	19	22	35	76
2. Jens *)	8	32	28	68
3. Niels	5	28	13	46
4. Peder	6	13	21	40
5. Søren	2	6	10	18
6. Anders	3	5	8	16
7. Hans	4	5	4	13
8. Poul	5	5	3	13
9. Thomas	3	1	8	12
10. Mads	-	7	4	11
11. Lars	5	3	1	9
12. Jacob	1	3	4	8
13. Jørgen	3	1	4	8
14. Morten	1	3	4	8
15. Christian	3	-	3	6
16. Axel	-	5	-	5
17. Laust	-	4	-	4
18. Mikkel	-	1	3	4
19. Gregers	-	-	3	3
20. Henrik	-	-	3	3
21. Jeppe	-	1	2	3
22. Just	2	-	-	2
23. Laurs	1	-	1	2
24. Ole	-	1	1	2
25. Simon	-	-	2	2
26. Andreas	-	-	1	1
27. Berthel	-	-	1	1
28. Clemen	-	1	-	1
29. Christopher	-	1	-	1
30. Erik	1	-	-	1
31. Gunder	-	-	1	1
32. Knud	-	-	1	1
33. Mathias	-	-	1	1
34. Melchior	-	-	1	1
35. Mikael	-	1	-	1
36. Troels	-	1	-	1
37. Ægidius	-	1	-	1

*) heri 1 Jens Christian

I = Malle sogn, II = Ranumområdet,

III = Overladeområdet.

1801

	I	II	III	I alt
1. Christen	15	25	33	73
2. Jens 1)	16	26	26	68
3. Niels 2)	8	18	24	50
4. Peder	6	12	18	36
5. Søren	6	7	10	23
6. Anders	2	7	9	18
7. Poul	6	7	5	18
8. Mads	3	5	7	15
9. Lars 3)	5	3	2	10
10. Hans	3	3	3	9
11. Jørgen	2	1	6	9
12. Thomas	-	2	7	9
13. Jacob	1	2	5	8
14. Morten	1	2	5	8
15. Axel	-	4	-	4
16. Christian	-	2	2	4
17. Laust	-	1	3	4
18. Gunder	-	-	2	2
19. Henrik	1	-	1	2
20. Mathis	-	-	2	2
21. Ole	-	1	1	2
22. Oluf	2	-	-	2
23. Augustin	-	-	1	1
24. Bertel	-	1	-	1
25. Christopher	-	1	-	1
26. Cæsar Læsar	-	1	-	1
27. Ejler	-	-	1	1
28. Erik	1	-	-	1
29. Graves	-	-	1	1
30. Gregers	-	-	1	1
31. Ignatius	-	1	-	1
32. Jeppe	-	-	1	1
33. Just	1	-	-	1
34. Laurs	-	1	-	1
35. Marius	-	1	-	1
36. Mikkel	-	-	1	1
37. Simon	-	-	1	1
38. Troels	-	1	-	1
39. Vulf Casper	-	1	-	1
40. Ægidius	-	1	-	1

1) heri 2 Jens Christian

2) heri 1 Niels Christian

3) heri 1 Lars Christian

Kvindenavne 1787

	I	II	III	I alt	I alt
1. Anne	7	30	37	74	99
— Elisabeth	-	-	1	1	
— Kathrine	1	1	1	3	
— Kirstine	1	2	1	4	
— Kristine	-	1	-	1	
— Magrethe	-	1	2	3	
— Marie	1	5	7	13	
2. Maren	15	28	33		76
3. Karen	5	16	15	36	42
— Marie	1	2	3	6	
4. Kirsten	5	10	17		32
5. Mette	3	13	13		29
6. Johanne	7	7	11	25	28
— Marie	-	2	1	3	
7. Gjertrud	3	8	2	13	14
— Maren	-	1	-	1	
8. Else	2	4	2	8	13
— Kathrine	-	2	-	2	
— Marie	1	1	1	3	
9. Dorthé	1	5	3	9	11
— Kirstine	-	-	1	1	
— Marie	-	-	1	1	
10. Inger	1	1	5	7	8
— Marie	-	1	-	1	
11. Bodil	-	6	1		7
12. Magrethe	2	-	2		4
13. Appelone	-	2	1		3
14. Kathrine	-	2	1		3
15. Marie	-	1	2		3
16. Birthe	-	1	1		2
17. Ingeborg	1	-	1		2
18. Riborre	-	-	2		2
19. Agathe	-	1	-		1
20. Birgitte	-	-	1		1
21. Bolette	-	-	1		1
22. Dorethe	1	-	-		1
23. Elle	-	-	1		1
24. Ellen	1	-	-		1
25. Elisabeth	-	1	-		1
26. Helvig	-	-	1		1
27. Ide	-	1	-		1
28. Kristine	-	-	1		1
29. Lene	-	-	1		1
30. Malene	-	-	1		1
31. Martha	-	1	-		1
32. Rebekka	-	1	-		1
33. Voldborg	1	-	-		1

1801

	I	II	III	I alt	I alt
1. Anne	8	19	34	61	88
— Marie	-	3	7	10	
— Kirstine	1	2	6	9	
— Cathrine	-	2	3	5	
— Magrethe	-	-	2	2	
— Christine	-	1	-	1	
2. Maren	11	23	32	66	68
— Kirstine	-	-	1	1	
— Cathrine	-	-	1	1	
3. Karen	7	12	13	32	46
— Marie	2	5	5	12	
— Kirstine	-	1	1	2	
4. Kirstine	4	6	21		31
5. Mette	5	9	9	23	29
— Marie	-	2	1	3	
— Kirstine	-	-	2	2	
— Cathrine	-	-	1	1	
6. Johanne	7	6	7	20	26
— Marie	-	3	2	5	
— Cathrine	-	1	-	1	
7. Gjertrud	3	9	4	16	18
— Marie	1	1	-	2	
8. Else	3	7	3	13	17
— Marie	1	1	2	4	
9. Inger	1	2	4	7	10
— Marie	-	1	1	2	
— Cathrine	-	1	-	1	
10. Bodil	-	5	2		7
11. Dorthé	2	3	2		7
12. Kirstine	2	-	-	2	4
— Margrete	-	1	-	1	
— Marie	-	1	-	1	
13. Cathrine	-	2	1		3
14. Helene	-	-	2	2	3
— Marie	-	-	1	1	
15. Christiane	-	-	2		2
16. Helvig	-	-	2		2
17. Ingeborg	-	1	1		2
18. Lisbeth	-	1	1		2
19. Magrethe	2	-	-		2
20. Riborg	-	1	1		2
21. Woldborg	2	-	-		2
22. Appelone	-	-	1		1
23. Birgitte	-	-	1		1
24. Birthe	-	1	-		1
25. Caroline	-	-	1		1
26. Edel	-	-	1		1
27. Elisabeth	1	-	-		1
28. Ellen	-	-	1		1
29. Ida	-	1	-		1
30. Mariane	-	1	-		1
31. Marie	-	1	-		1
32. Marta	-	1	-		1
33. Zidsel	-	-	1		1

I kvindenavnene er dobbeltnavne derimod meget almindelige. Det er påfaldende, så ofte Marie bruges som andet navn, mens det næsten ikke bruges som navn alene.

Efternavnene er mest talende, når man lader blikket glide ned over navnene på pigerne, der tjener hos Peder Lasson og hans to søstre på Bjørnsholm. Pigerne hos herskabet hedder i 1787: Lihme, Nørkiær, Dam og Lütken, i 1801: Hiorth, Schmidt, Sondorf og Holm. I folkekøkkenet og gården er alle efternavnene af typen Jensdatter og Christensdatter. De to grupper rekrutteres umiskendeligt fra hver sit sociale lag.

I 1834 er dobbeltnavne almindelige hos både mænd og kvinder. Umiddelbart ser det ud til, at man i navneskikken er kommet under en vis påvirkning fra andre egne af landet og fra andre sociale lag. Navnestoffet er imidlertid ikke gjort op.

Derimod har jeg på grundlag af folketællingen fra 1845 foretaget en opgørelse over folks fødested. Heraf kan det ses, at der virkelig er sket en vis tilflytning fra andre egne af landet.

Fødested for beboerne i Bjørnsholm-Malle sogne 1845

	I	II	III	Ialt
Her i sognet.....	148	271	312	731
Ålborg amt i øvrigt.....	51	73	157	281
Jylland i øvrigt.....	10	55	23	88
Fyn.....	3	2	6	11
Sjælland.....	3	1	9	13
Hertugdømmerne.....	1	0	0	1
Ialt.....	216	402	507	1125

Når Malle sogn har relativt mange, der er født i andre egne af landet, skyldes det godsforvalter Wulffs store husstand på Østergård. Selv er han født i Rendsborg. Fruen er født i Gamtofte ved Assens på Fyn, en slægting af hende, der er i huset, er født i Søby, også på Vestfyn. En jomfru Møller er blot registreret som født på Fyn. 3 af tyendet er fra København, og 4 andre i husstanden er født i Randers, Århus, Ringkøbing og Vejle amter. I bondemiljøet i Malle sogn er to fra Thisted amt (Gøttrup og Bejstrup i Hanherred) og 4 fra Viborg amt (Viborg, Hvilsum og 2 gange Fur). Resten er født i Ålborg amt.

Bjørnsholm sogns nordlige del er ikke præget af de mange tilflytninger fra landets fjernere egne. Pastor la Cours frue er fra Vordingborg. De to

fynboer er gårdmanden Rasmus Jepsen, født i Kerte på Vestfyn, og hans karl Hans Andersen fra Vejlbj på Middelfartegnen.

Rasmus må i sin samtid være blevet opfattet som tilflytter. Dels har hans fynsk nok tilføjet landsbysnakken en uvant tone, dels løb han jo rundt med et ravgalt navn, som man ellers ikke kendte. Bjørnsholm kirkebog fra 1709 - 1783 registrerer i hvert fald ingen døbte og ingen døde, der lyder navnet Rasmus. Det forekommer ikke i folketællingerne for vort område fra 1787 og 1801, og i 1834 kendes kun Rasmus Ibsen, som han da registreres. I 1845 er der 3 Rasmusser i området, alle i Ranum. Foruden gårdmanden (Rasmus Jepsen kaldes han nu) er det indsidder og daglejer Rasmus Andersen. Han er født i Øster Alling på Djursland, og han må nylig være kommet til egnen. Hans 6-årige søn er født i Hornslet, Randers amt, mens en 1-årig datter er født i Løgsted. Også han er komme fra ret fjerne egne med sit her på egnen eller ubrugte navn. Den sidste bærer af navnet er en 6-årig Rasmus Chr. Simonsen, født her i sognet. Men hans fader, der også er daglejer, er født i Hevring, er altså fra Djursland. Folketællingerne fra 1834 og 1845 røber, at han har kaldt 4 sønner Søren Christian, Anders Christian, Christen og Niels Christian. Det ser ud, som om han derpå har følt, at nu havde egnens skik fået nok. Nu vover han sig ud med et Rasmus Christian. Tilsyneladende skal man være fra Fyn eller fra Djursland for enten at hedde Rasmus eller for at kunne finde på at kalde en søn det.

Det mest påfaldende træk i Bjørnsholms nordlige del er det tilskud til befolkningen, der er kommet fra Thisted amt. Tilflytterne fordeler sig således på ejerlavene:

Ranum	1
Næsby	20
Kærgårde	0
Rønbjerg	6
Livø	15

Om Livø gælder det, at forpagteren Mads Teglbjerg er fra Thyholm, hans kone er fra Thy, og deres 8 børn i alderen fra 27 til 6 år er alle født i Thy. Deres 5 tjenestefolk er også fra Thisted amt, de 4 fra Mors. Mads Teglbjerg, der ikke har været så mange år på øen, henter sine tjenestefolk i Limfjordsegnene. Da man i alle tilfælde skal sejle, når man skal til og fra øen, kan man lige så godt komme dertil fra Mors som fra Himmerland. Befolkningens fødested kan altså let forklares ud fra deres øtilværelse.

I Rønbjerg er der også mange, der er født i Thy. De bor i husene. Ingen af dem bor eller tjener i gårdene, og ingen af dem er komme over fjorden og er blevet gift med lokale folk.

Til Næsby er der kommet tre familier fra Mors, en gårdmandsfamilie med 3 børn, en smed med 6 børn og en husmandsfamilie med 1 barn. Kun en rokkedrejer er kommet over fra Mors og har giftet sig med en lokal pige.

Det ser ikke ud til, at der er blevet knyttet de mange familiebånd over fjorden, men enkelte familier er flyttet over fra den anden side og har selvfølgelig lettest kunnet få plads i husene. Man fornemmer, at fjorden må have spillet en rolle i samkvemmet mellem egnene ved dens bredder.

I Bjørnsholm sogns sydlige del er relativt mange tilflyttere fra øerne, men det har sin specielle forklaring. Her ligger de store gårde under godset, der nu er forpagtet bort, da staten fra 1828 ejer Bjørnsholm.

På den gamle hovedgård sidder forpagter Nyholm. Både han, hans frue og en slægtning af hende, der er i husstanden, er født på Sjælland. På Lundgård sidder forpagter Bie og frue. Også de har en slægtning i huset. Alle tre er født i Holbæk amt. De øvrige sjællænder i området er urmagerens kone i Overlade. Hun stammer fra Helsingør. En karl i Munksjørup og en møl-lerdreng på Bjørnsholm er begge københavnere.

På Padkær sidder forpagter Møller med husholderske, begge fra Fyn. Et ældre ægtepar i huset, der nok er hans forældre, er også fynboer. Endelig har et par mænd fra Vissenbjerg på Fyn fundet herop til Vesthimmerland, en 42-årig murer på Bjørnsholm og en 39-årig mejeribestyrer på Lundgård. De er formentlig brødre, da de begge bærer det særprægede efternavn Nikkelsen.

Tilflytningen fra det sydlige Jylland til Overladeområdet er beskeden. En stor del af den er iøvrigt slægtninge til forpagterne, bl.a. børn, som var født, før familierne flyttede her til egnen. Nyholms har således boet i en del år i Ringkøbing amt, kan man se.

Undersøgelsen af beboernes fødested viser, at i bondemiljøet er der endnu næppe den store mobilitet. Konklusionen skal tages med det forbehold, at materialet jo kun viser tilgangen, ikke afgang.

Derimod synes der at være begyndt en tilgang, der knytter sig til driften af godset og dets store gårde. Godsforvalteren og forpagterne med deres mange børn og deres mange pårørende i huset må have udgjort et specielt socialt lag. De fleste var fra øerne.

For gamle folk i gårdene og husene må det have været mærkbart, at der var blevet mere liv på godset, end der havde været i deres unge dage. Da sad Peder Lasson i ca. 30 år som barnløs enkemand på Bjørnsholm med et par ugifte søstre. De var til gengæld alle tre født på gården.

7. Hovedgården

I 1763 begyndte Erik Pontoppidans »Den danske Atlas« at udkomme. Værket må vel nærmest sammenlignes med senere tiders Trap Danmark. I 5. bind, der kom i 1769, fortælles der om Bjørnsholm, at »borgegården har Mads Lasson ladet smukt opbygge af grundmur to etager høj med hvælvede kældre og et højt tårn på den ene side.«.

Skildringen kan tjene som udgangspunkt, når man vil prøve at danne sig en forestilling om, hvordan hovedgården på egnen har set ud i begyndelsen af vor periode. Selv om den rummer en del præcise oplysninger, kræver den dog - ikke mindst p.g.a. sin korthed - supplerende oplysninger. De kan hentes fra de resultater, der er blevet tilvejebragt ved Nationalmuseets undersøgelser. Professor J.B. Løffler arbejdede her sidst i 1890erne, arkitekten C.M. Smidt periodevis fra århundredets begyndelse og frem til under 2. verdenskrig. Endvidere har arkitekturhistorikeren Vilh. Lorenzen ytret sig om spørgsmålet, bl.a. med støtte i oplysninger, han har fået fra Smidt.

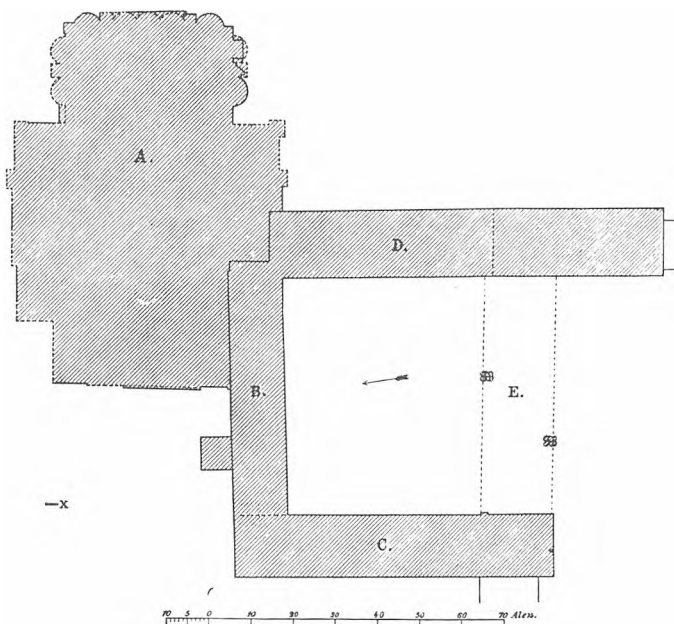
Kirkefløjen (nordfløjen) har vist ikke været berørt af Mads Lassons byggeri, så den vender vi tilbage til senere.

Vestfløjen synes ikke at byde på særlige problemer. Både Løffler og Lorenzen mener, at den må være fra senmiddelalderen. Den har nok stået med sine kamtakker stort set som nu. Løffler antager, at bemærkningen om de hvælvede kældre på Bjørnsholm må gælde vestfløjen. I østfløjen har han i hvert fald ikke kunnet finde hvælvede rum fra Mads Lassons tid.

Løffler forstår Erik Pontoppidans beskrivelse sådan, at bygningsanlægget i 1769 har været et 4-fløjet anlæg. Det fremgår bl.a. af hans situationsplan. Den er imidlertid også værdifuld, når man vil følge hans bygningshistoriske redegørelse for hovedfløjen i øst.

Løffler finder, at den virker som »opført i en støbning«, men nøjere undersøgelser får ham til at fastslå, at det er den næppe. Han fæstner sig ved, at de nord-sydgående mure slår et knæk, at murtykkelsen nord for knækket flere steder er større end sydfør, og at også sokkelforholdene er forskellige i nord og syd. På baggrund heraf fastslår han, at Mads Lasson må have fornyet største delen af østmurens nordre afsnit. Vestmuren ind mod gårdspladsen mener han må være blevet nedbrudt til grunden og flyttet noget længere mod vest for at give bygningen mere dybde. Endelig skal Las-

Situationsplan af Bjørnsholms bygninger og kirkeruin (Løffler).

son have forlænget bygningen fra knækket og sydpå. Løffler finder desuden, at et par værelser i hovedfløjens første stovværk peger hen på Mads Lassons tid - midten af 1700-tallet. »Væggene er dækkede med store, tarvelige malede allegoriske billeder,« hedder det.

C.M. Smidt tager ikke stilling til Løfflers teori om ombygningens detaljer. Han beklager, at Mads Lasson »forgreb sig på den gamle østre klosterfløj,« men han finder dog den ombyggede østfløj »stor og klar i linjerne,« og »i bygningens fornemme 2. etage med den uhyre korridor langs gårdsiden er der flere panelede og »betrukne« værelser i rokokotidens smag, interessante eksempler på 18. århundredes herregårdsinteriører.«

Lorenzo ytrer sig heller ikke om Løfflers teori om østfløjen, men han synes at tage afstand fra den. Ganske vist taler han om østfløjens »stærkt ændrede tilstand,« men han finder dog, at »hele den lange bygning er middelalderlig i sit anlæg.« Det sidste citat kan tolkes som afstandtagen fra Løffler.

De tre forfattere er imidlertid enige om, at bygningen har undergået væsentlige ændringer i Mads Lassons tid, og at den i sin nuværende skikkelse er præget af hans ombygning.

Om sydfløjen, der har dannet den fjerde side af den gamle klostergård, er der heller ikke enighed. Allerede Løffler fandt fundamenter af en sydfløj, ligesom han var opmærksom på murspor på vestfløjen, der tyder på, at den har været sammenbygget med en sydfløj. Lorenzen, der både henviser til Løfflers undersøgelser og til Smidts gravninger i 1939, opfatter fundamenterne som rester af det middelalderlige hus. Et bygningsssyn i 1573 skal have godtgjort, at sydfløjen da var nedrevet, og Lorenzen taler ikke om nogen senere sydfløj.

Løffler opfatter derimod fundamenterne, som han stødte på, som rester af Mads Lassons sydfløj. Men selv om Løffler mener, at Lasson opførte sit sydhus fra grunden af, er han ikke i tvivl om, at der også har været en middelalderlig sydfløj. Det viser murresterne på vestfløjen. Ved hjælp af sydfløjen fra Lassons tid klarer Løffler også placeringen af tårnet, som omtales hos Pontoppidan. Det må have stået dér i sydfløjen, »over porten,« som han forestiller sig. Problemet er nemlig, at man ikke har nogen stedlig tradition om tårnet, og der er intet i det bevarede murværk, der røber dets plads.

Løffler får imidlertid det problem, at han skal forklare sydhusets forsvinden. Han mener, at det må være blevet fjernet mellem 1769 og 1803. 1769 må være begrundet i oplysningen i Pontoppidans Danske Atlas, 1803 kan være begrundet i Peder Lassons bygningsarbejde på Bjørnsholm, som vi snart kommer til, men reelt forklarer og begrundes Løffler intet om sydhusets fjernelse.

Synspunkterne er anført for at vise, hvor usikkert det grundlag er, som man arbejder på, når man søger at fastslå bygningernes udseende for 200 år siden. Samtidig får man demonstreret fagfolkernes manglende enighed.

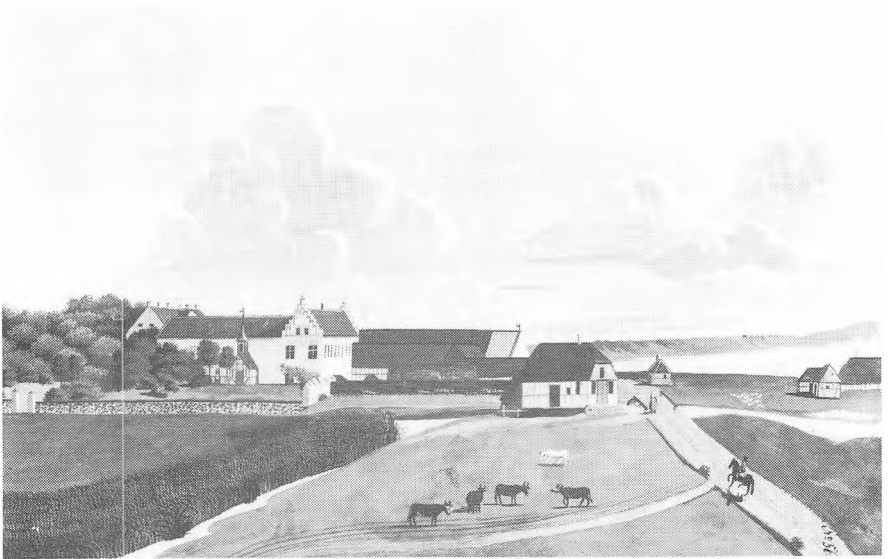
Jeg kan ikke afgøre sagen, men det forekommer mig, at Løfflers teori om sydhuset lider af to væsentlige svagheder. For det første er hans argumenter for sydhusets eksistens efter Mads Lassons tid ikke overbevisende, og hans forsøg på at redegøre for dets forsvinden er uden nogen vægt. Desuden er det arkitektoniske anlæg, der kommer ud af hans rekonstruktionsforsøg, efter min opfattelse uheldigt og ikke særlig sandsynligt.

Smidt kalder Lassons hovedfløj »stor og klar i linjerne,« og Lorenzen taler om det »lange imponerende hus.« Den virkning forsvinder helt, hvis man placerer sydfløjen efter Løfflers teori.

Hvis Løffler, der talte om Lassons hus som »bygget i en støbning,« har villet give mere end en rent teknisk vurdering dermed, hvis han også har villet bedømme den arkitektoniske kvalitet, kommer han også i konflikt med sine egne argumenter.

Bjørnsholm set fra nordvest, 1830.

Bjørnsholm set fra nord, 1836 Gouache af R.H. Kruse (Nationalmuseet).

*Malede tapeter
fra østfløjen
(Nationalmuseet)*

Det forekommer mig i hvert fald ulogisk, at en bygherre (og en arkitekt), der kunne bygge et hus med de nævnte kvaliteter, skulle slå indtrykket i stykker med en sydfløj.

Kirkefløjen i nord indgik som nævnt næppe i Mads Lassons byggeaktiviteter på Bjørnsholm. Den gamle middelalderlige klosterkirke var helt forfalden i begyndelsen af 1600-tallet. Der blev så rejst en ny kirke i 1640-erne. Dens placering er usikker, og den holdt næppe mere end ca. 25 år, og Niels Juul byggede derpå i 1660-erne den nuværende kirkefløj. Frederik 3. godkendte den ny kirke som sognekirke ved skrivelse af 18. sept. 1668. Løffler anser den ny kirkebygning som et tarveligt byggeri, og det er måske ikke helt urimeligt.

I et brev af 1. juni 1753 fra kongen, Frederik 5., til stiftsøvrigheden i Viborg afsløres, at oberstløjtnant Jens Poulsen til Gunderupgård er ved at reparere den ham »tilhørende brøstfældige Bjørnsholm kirke.« Den søndre side af kirken »har bestået af tyndt bindingsværk, som uden til har været beklædt med en halvstens mur for at anses som grundmur.« Tømmeret er imidlertid derved blevet »aldeles fordærvet.« Nu ønsker han at lade muren opføre i bindingsværk af pommersk egetømmer og helstensmur lagt i ren kalk. Muren skal have samme tykkelse som den gamle mur, men ingen stenbeklædning. Han tilbyder »at lade træværket med bestandig oliefarve således anstryge, at den kan have lige anseende med murarbejde.« Stiftamtmanden og biskoppen finder løsningen god, men har dog ikke »understået sig« at tillade forandringen uden kongelig tilladelse. Den bliver givet med skrivelsen mod, at kirkens ejer beklæder den nye væg indvendig »med ny paneling af fyrbrædder, tre alen højde, til sikkerhed mod vind og anden ulejlighed for dem af sognefolkene, som på den side i kirken har deres stolestader.«

Man undres måske først over, at kongen bliver ulejliget med den slags detaljer, men det forbavser også, at ejerne af Bjørnsholm ikke også ejer kirken dér, men at ejeren sidder på nabogården Gunderupgård. Der er imidlertid mange forhold, der understreger, at det må have forholdt sig sådan gennem en længere årrække. Da Juulernes efterkommere på Bjørnsholm i 1689 solgte gården til Anders Kierulf, gjorde man i skødet detaljeret rede for, hvad der hørte til Bjørnsholm, men om kirke, tiender og kaldsret er der ikke én bemærkning. Kirken er ikke fulgt med i handelen.

Ejerforholdet belyses endvidere ved et par kongelige bevillinger til at besætte degnekaldet ved Strandby, Bjørnsholm og Malle kirker med personer, der ikke opfyldte alle formelle krav. 1751 gives der bevilling til Jens Poul-

sen til Gunderupgård, 1762 til Peder Lassen. Poulsen afhændede i 1756 Gunderupgård og flyttede til Børglum. Peder Lassen havde fået Bjørnsholm efter forældrene, der døde samme år. Familien Lassen solgte andre gårde, som Mads Lassen havde haft, og har tilsyneladende koncentreret sig om at sikre sig enebesiddelse af Bjørnsholm. Da slægten Lassen i 1809 afhændede godset efter Peder Lassons død, omfattede salget også kongetienderne af Vilsted, Vindblæs, Hyllebjerg, Bjørnsholm og Malle sogne og kirketienden af Hyllebjerg, Flejsborg, Bjørnsholm og Malle sogne.

Mads Lassen har altså næppe repareret på kirken, som han ikke ejede. Sønnen blev derimod ejer af den og udførte byggearbejder i 1798 og 1803. Ignatius Becher fortæller, at Peder Lassen gav kirken »en både ind- og udvendig fuldkommen forbedring og forskønnelse, hvorved den udmærker sig som en af stiftets smukkeste og lyseste landsbykirker.«

Kirkens næste ejer J.C. Mylius øgede i 1827 et legat, der var stiftet af Peder Lassons søster Karen. Midlerne skulle ikke gå til kirkens vedligeholdelse, men til dens prydelse, bl.a. til anskaffelse af et orgel. Bruuns beskrivelse af 1847 viser, at kirken på det tidspunkt havde fået sit orgel.

Foran hovedgården ud mod landevejen og fjorden lå avlsgården. Den sydligste bygning, »en mægtig ladebygning i egebindingsværk,« blev bygget af Mads Lassen. På gavlen af den satte han årstallet 1754 og sine egne og hustruens initialer: ML BR. Laden kan ses på billedet fra 1830. I 1847 beskrives laden som bestående af 48 fag, hvoraf 18 er egebindingsværk, resten er fyr. Den trænger meget til reparation, siges det. Kostalden på 39 fag er temmelig solid, og studestalden er grundmuret, men meget lille, kun 8 alen bred, og hestestalden betegnes som meget dårlig. En bygning med svinesti, vognskur og tørvehus er bestemt til ombygning det følgende år.

Til gården hørte desuden en smedje og to møller. Ved salget i 1809 var nordre mølle nedbrændt, men Mylius skal ifølge C.M. Smidt have fornyet dem begge. I 1847 er Nørre mølle gryn mølle, Søndre mølle mel- og stam-pemølle. På billedet fra 1830 ses Nørre mølle i venstre side af billedet. På Kruses billede fra 1836 ses den også. Den lille bygning lige vest for vejen må være smedjen. I 1847 er der endvidere mejeri i klosterets gamle vestfløj, og ude ved fjorden op imod Rønbjerg bakke lå teglværket. Her var bekvemt og godt ler, men ildebrændselet skulle hentes $\frac{1}{4}$ mil derfra, og murstenene var endnu af mindre god kvalitet. Det skyldes bestyrelsen (d.v.s. lederen af arbejdet), hedder det i beskrivelsen.

Til godset hørte endvidere de to afbyggergårde Lundgård og Padkær. De var udskilt fra Bjørnsholm, men lå under hovedgårdstaksten. De hørte altså

ikke under det kontribuable (skattepligtige) bøndergods. Begge steder skal bygningerne have været beskedne. Endnu i 1847 hedder det om Lundgård, at »våningshuset er meget dårligt, ej større end et almindeligt bondehus.«

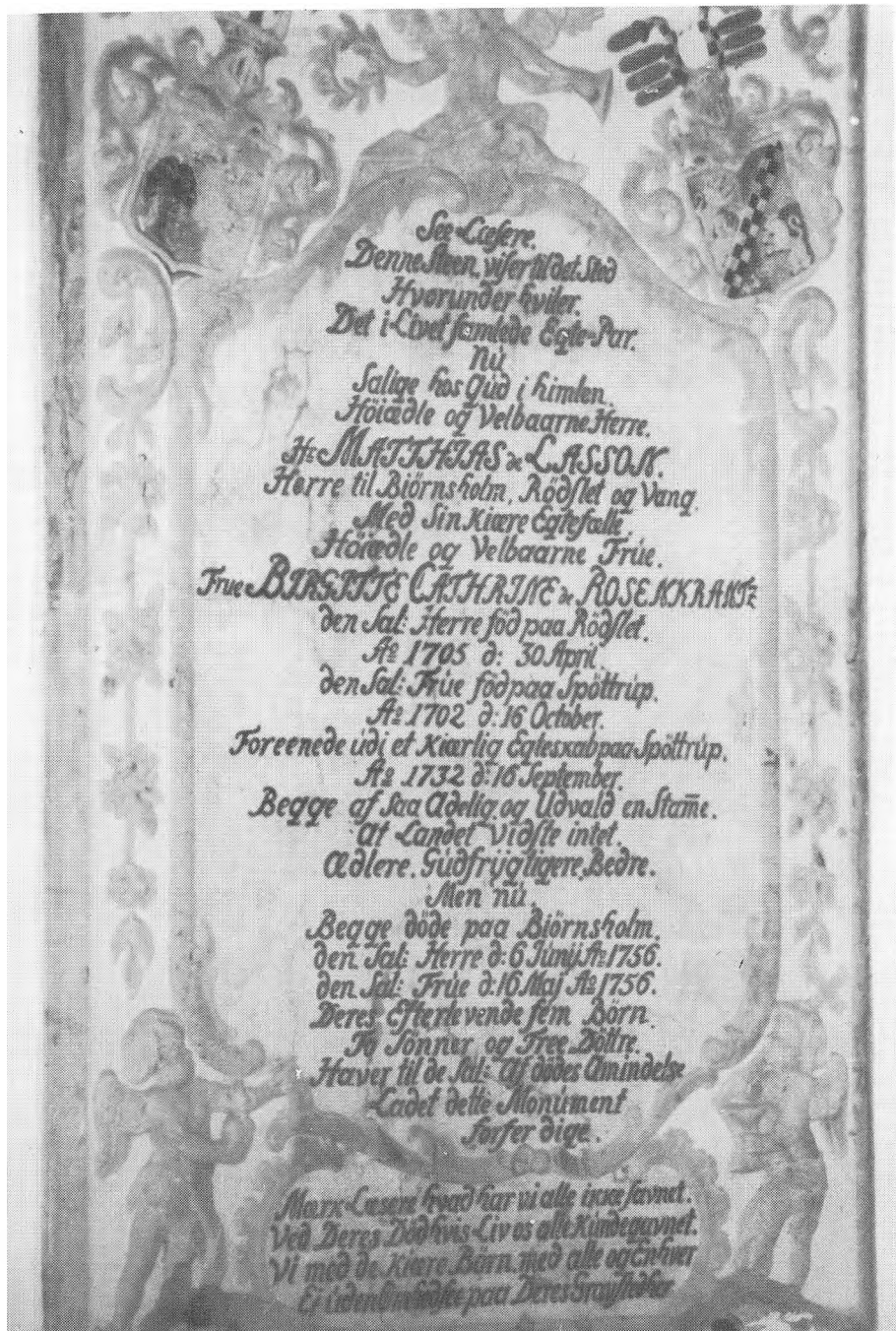
Til sidst skal haven ved Bjørnsholm nævnes. Om den fortæller pastor Becher i Ranum. Han var selv en ivrig havemand, der gentagne gange ved præstegårdssynet blev lovprist af provst Bering i Barmer for sin »meget forskønnede have«, der »som sædvanlig var vel vedligeholdt.«. I 1813 skrev Becher i sine lokalhistoriske noter til de gamle præstedagbøger om den »skønne og i sådan bar egn uforlignelige have til Bjørnsholm, der formedelst sine mange afvekslinger kunne fortjene en egen beskrivelse.« Den er »et mindesmærke af hr. Mathias de Lasson, og endnu mere af hans søn, sidst afdøde herre til Bjørnsholm, hr. Peder de Lasson, der især ved alleer, lukkede gange og esplanader, beplantede med forskellige danske og norske skovtræer, har givet den et sjældent værd og såre yndefuldt udseende.«

Havekunsten har til forskellige tider haft ivrige dyrkere også i Vesthimmerland.

8. Herskabet

På nordmuren i resterne af den gamle kirkesal på Vitskøl sidder stadig et epitafium. Det er placeret ud for to grave i korgulvet. Ligstenene fortæller, at i den ene grav hviler Søren Kierulf (d.1730), i den anden ægteparret de Lasson.

Mindetavlen på væggen har en længere indskrift omgivet af en ramme, hvori der indgår engle og våbenskjolde. Nederst til venstre står en engel med et brændende hjerte i hånden, til højre en anden med kalk og kors, øverst i midten sidder en tredje med udbredte vinger. Han retter trompeten mod det Rosenkranzske våben i det øverste højre hjørne. En skrå skaktavlet bjælke gennemskærer våbnet, hvis bundfarve er rødt og blå. Samtidig rækker han en krans mod det Lassonske våben i øverste venstre hjørne. Det er skrådelt og har i nederste venstre felt en grøn palme på sølvbund, i øverste højre felt 3 sølvfarvede duer på blå bund. For oven afsluttes skjoldet af en kronet hjælm, hvorpå der er en grøn palme mellem to vesselhorn. Indskriften lyder:

Mindetavlen på Björnsholm (foto: Niels Nielsen).

See Læsere
 Denne Steen viser til det Sted
 Hvorunder hviler
 Det i Livet samlede Egte-Par
 Nu
 Salige hos Gud i himlen
 Høiædle og Velbaarne Herre
 Hr. MATTHIAS de LASSON
 Herre til Biørnsholm, Rødslet og Vang
 Med Sin Kiære Egtefælle
 Høiædle og Velbaarne Frue
 Frue BIRGITTE CATHRINE de ROSENKRANTZ
 den Sal: herre fød paa Rødslet
 A° 1705 d: 30 April
 den Sal: Frue fød paa Spøttrup
 A° 1702 d: 16 Oktober
 Foreenede udi et Kiærlig Egteskab paa Spøttrup
 A° 1732 d: 16 September
 Begge af saa Adelig og Udvald en Stæmme
 At Landet vidste intet
 Ædlere, Gudfrygtigere, Bedre
 Men nu
 Begge døde paa Biørnsholm
 den Sal: Herre d: 6 Junii A° 1756
 den Sal: Frue d: 16 Maj A° 1756
 Deres Efterlevende fem Børn
 To Sønner og Tre Døttre
 Haver til de Sal: Afdødes Amindelse
 Ladet dette Monument
 forferdige.

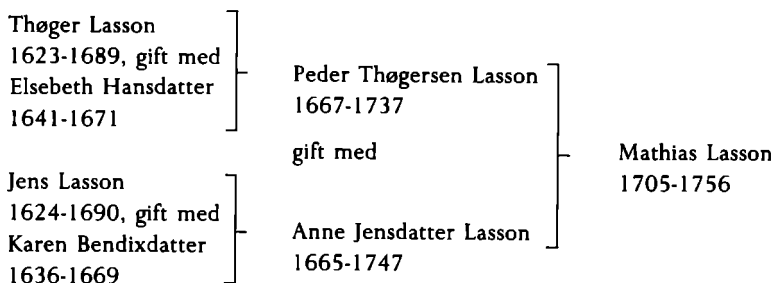
Mærke Læsere, hvad har vi alle ikke savnet
 Ved Deres Død, hvis Liv os alle kunde gavnet
 Vi med de Kiære Børn, med alle og Enhver
 Ej uden Ømhed see paa Deres Gravsted her.

Mindesmærket er som de samtidige billeder oppe i østfløjen helt i tidens stil. Den slår igennem i hele rammens præg af rokoko, men måske mest påfaldende i den naive symbolik (det brændende hjerte) og i afslutningsverset. Følsomhed og nyttebetragtninger forenes i en belærende tone, og det hele serveres i en noget mekanisk rytme med cæsur (pause) midt i linjerne. Utvivlsomt velment, men meget lidt elegant.

Men det har samtiden næppe kunnet se. Det var jo dens stil. Hvad den skulle se, var, at et par ædle og udvalgte her havde fundet deres sidste hvilested, og det lader indskriften os ikke i tvivl om.

Der er næppe nogen, der nu eller dengang har villet benægte, at fruhen var af »god familie.« »Få af den danske adels ætter kan i størrelse og indflydelse måle sig med familien Rosenkrantz«, siger Albert Fabritius i Dansk biografisk Leksikon. Men hvem var familien Lasson, der ofte skrev sig de Lasson?

Mads Lassons aner

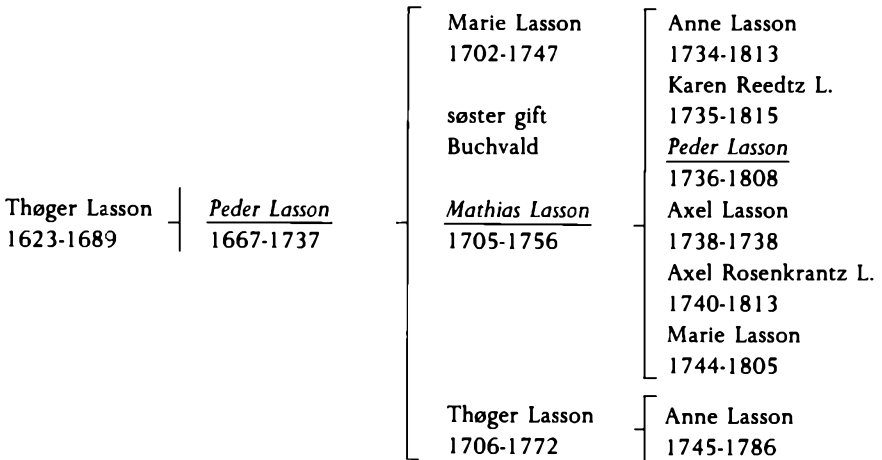
Mathias (Mads) Lassons farfader Thøger Lasson skal være født i Viborg. 1656 var han skriver på Ålborghus. Han fik snart fæstebrev på forskellige tiender, fik senere betroet oppebørselen af forskellige afgifter og skatter samt leverancer til militæret. Fra 1674 har han titel af krigskommissær, 1685 blev han assessor i kommercekollegiet, og fra 1687 til 1689 var han fungerende stiftamtmand i Ålborg. Han var en af de borgerlige, som den unge enevælde kunne bruge. Statsomvæltningen gav ham også mulighed for at erhverve sig jordegods. Nord for Limfjorden ejede han Rødslet fra 1665, sydfor Vesterladegård ved Ålborg fra 1674. Farmoderen Elsebeth Hansdatter var borgmesterdatter fra Ålborg.

Morfaderen, der også hed Lasson, var købmand i Århus. Han drev handel, havde skibe i søen og ejede en række ejendomme i byen. 1664 - 1683 var han rådmand og fra 1683 assessor i kommercekollegiet. Om mormoderen er der ikke nærmere oplysninger.

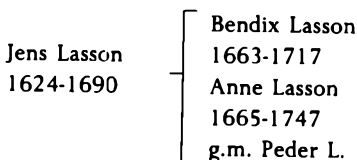
Peder Thøgersen Lasson blev cand.theol. 1687, men gik i faderens fodspor, idet han forstod at gøre sig nyttig for staten. Han blev kancelliasessor 1696, kancelliråd 1731 og blev adlet samme år. Men han var også virksom som godssamler. Han fik Rødslet i 1689, Dybvad sydøst for Odder i 1698, Rugballegård ved Vejle i 1717, Sønder Vosborg ved Ulfsborg i 1718 og Bjørnsholm i 1732. Skøde- og panteprotokollerne fra Viborg vidner desuden om hans pengeudlån. Han skal ved sin død have efterladt sig 213.463 rdl. netto.

Slægtstavler

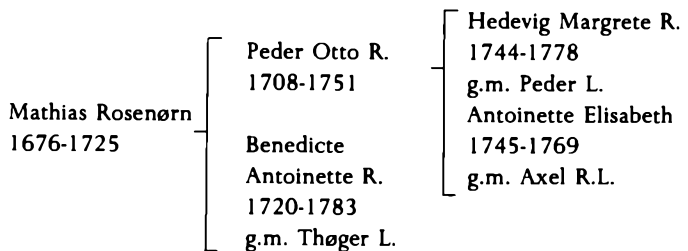
Lasson I

Lasson II

Rosenørn

Kun omtalte personer er medtaget. Navne med kursiv = ejer af Bjørnsholm.

Dybvad fik han ved sit bryllup med Anne Jensdatter Lasson. Hun var enke efter Mads Nielsen (Rosenlund) til Dybvad. Hendes broder Bendix Lassen havde året før (1697) købt Åkær gods i Falling sogn på den samme egn. Der på Åkær stod de to Lasson'ers bryllup.

Peder Thøgersen Lasson fik som sagt Bjørnsholm i 1732. Søren Kierulfs enke Johanne Marie Bentzon havde flere gange måttet tage lån hos Peder Lasson, der var hendes morbroder. 1731 fik han pant for 18.500 rdl. i Bjørnsholm, og 1732 overtog han godset. Han har dog næppe boet der selv, men har ladet det passe af sønnen Mads, der netop i 1732 blev gift på Spøttrup med Birgitte Cathrine Rosenkrantz. Bjørnsholms kirkebog viser i hvert fald, at de har fået døbt deres børn i kirken på Bjørnsholm: Anne i 1734, Karen Reedtz 1735, Peder 1736, Axel 1738 (dør s.å.), Axel Rosenkrantz 1740. Blot Marie fra 1744 kan ikke findes i kirkebogen.

Mads Lasson er det svært at give en skildring af. Der er næsten intet stof, der afslører manden. Det ser ud, som om han mest har helliget sig gården, som vi netop så, og godsdriften. Bjørnsholm var i hans eje 1737 - 56, Sønder Vosborg 1738 - 47, Rødslet 1739 - 56, Hvanstrup 1742 - 56, Vang 1742 - 56 og Sejlstrupgård 1747 - 49. Derimod er der ingen oplysninger om, at han fik titler som faderen og i øvrigt adskillige flere i familien.

Lidt signalement af herskabet kan vi måske få ved at se på, hvem der samledes ved de 5 gange barnedåb på Bjørnsholm fra 1734 til 1740. Alle gæsterne kender vi ganske vist ikke, men kirkebogen røber, hvem der stod faddere til børnene. Vi vil ikke tage hensyn til, at kredsen af faddere selvfølgelig var lidt forskellig fra gang til gang, men betragte dem alle som en samlet skare af familien nærtstående.

Fra den Lasson'ske familie møder vi Peder Lasson til Rødslet og hans fru Anne. Desuden deres søn Thøger Lasson og »jomfru Thøger Lasson,« som der står i kirkebogen. Det er nok hans tilkommende Benedicte Antionette Rosenørn, der hentydes til. Hun var fra Åkær på Horsenseggen, som vi lige hørte om. Anne Lassons broder Bendix Lasson var død 1717. Hans enke Hedevig Margrete Bornemann giftede sig i 1718 med oberst Mathias Rosenørn og deres datter Benedicte Antionette blev i 1740 gift med Mads Lassons broder Thøger. De fik i 1749 Åkær, som vi også skal høre mere om.

Vi møder også Mads' to søstre. Marie Lasson sad som enke på Ørslevkloster efter Frederik Berregård. Hendes søn, junker Berregård er også med i kredsen af faddere. Endvidere deltager kaptajn Buchvald på Gudumlund med frue. Hun er en søster til herren på Bjørnsholm.

Fra den Rosenkrantz'ske familie kom Mogens Rosenkrantz til Spøttrup, broder til fru en på Bjørnsholm. Rosenkrantzfamilien er endvidere repræsenteret ved en fru kommandør Friis (moster til den døbte). Hendes mand hedder Mogens Friis.

Desuden finder vi i selskabet en lille kreds, nok mest naboer, hvoraf Jochum Poulsen på Vår, »unge Braes« = Peder Enevold Braes på Kokkedal og Niels Poulsen til Gunderupgård kan identificeres.

Selv om familien ikke kunne skilte med det gamle adelskab, ser det ud til, at familien Lasson har haft en række kontakter ud til godsejerstanden.

Hvordan forholdet har været mellem de to slægter, der ved familiebegivenheder mødtes på Bjørnsholm, ved vi selvfølgelig intet sikker om. Men der er overleveret en beretning om en enkelt begivenhed, hvor det i hvert fald har slået gnister under mødet. Sagen skal refereres lidt fyldigere, da den er et godt eksempel på, hvor elegant de velformulerede i 1700-tallet kunne sige hinanden drøje sandheder.

Begivenheden fandt sted ved skiftet efter Mads Lasson og frue, der døde med ganske kort mellemrum i 1756. Den er refereret i Ålborghus amts skifteprotokol.

Den 5. juli mødte rådmand Peder Torp fra Ålborg op på Bjørnsholm på stiftamtmand Iver Holcks vegne for at gennemføre skifteforretningen. Bortset fra Axel Lasson, der var i Hvidbjerg præstegård i Thyholm, var alle børnene til stede. Endvidere mødte Thøger Lasson til Åkær og Mogens Rosenkrantz til Spøttrup som kuratorer for Peder Lasson, tillige med to lokale vurderingsmænd, der også havde været med til at foretage forseglingen på Bjørnsholm den 7. juni.

Det kom nu frem, at Mogens Rosenkrantz havde søgt om at være værge for de 4 yngste børn. Bevillingen lå til kongelig underskrift, fremgik det af en attest, der blev forevist på mødet. Man ønskede derfor, at åbningen af forseglingen måtte udsættes, til bevillingen indløb. Det blev imødekommet.

Da behandlingen af boet genoptoges den 17. juli, var alle til stede, og junker Peder bemærkede nu, at han var gammel nok til »at værge sine egne midler under kuratortilsyn.« Han var jo over 18 år, men endnu ikke 25. Han havde formået morbroderen til at være kurator. Der var endvidere kommet svar på Mogens Rosenkrantz' ansøgning. De fire søskende havde fået tilladelse til at råde over egne midler under en kurator. Det skulle være Mogens Rosenkrantz. Det havde forældrene ofte tilkendegivet, anføres det, og den originale bevilling blev fremlagt.

De fire søskende gjorde nu opmærksom på, at de ønskede både farbroderen og morbroderen som kuratorer, men nu gik der skred i sagen. Da beg-

ge forældrene var døde, skulle der beskikkes værge, og ifølge Danske lov var der ganske bestemte regler for, hvem der var »fødtværge,« d.v.s. værge i kraft af nært slægtskab. Danske lov 3 - 17 - 2 sagde bl.a. »...Er ikke broder til, da er farfader næst at værge. Er ej farfader, da er morfader næste værge. Er han ej til, da er farbroder. Er han ej, da er morbroder...« I lovens forstand var broder ikke til, da Peder ikke var fyldt 25 og dermed fuldt myndig. Farfader og morfader var døde, men så skulle farbroder Thøger altså gå forud for morbroder Mogens. Disse juridiske forhold lå nok bag, når Thøger Lasson erklærede, at hans kongelige majestæt ved bevillingen havde sat ham »fra det fødtværgemål og formynderskab,« som han efter loven som farbroder til fornævnte fire arvinger ved dødsfaldene var pålagt. Da han ikke havde givet sit samtykke til den gjorte ansøgning, »kunne han ikke føje arvingerne i deres begæring,« men frasagde sig »at være kurator for dem alle eller nogen af dem i særdeleshed og så gerne, at de antog deres morbroder hr. konferentsråd Rosenkrantz eller hvo andre de kunne formå eller af øvrigheden søger forordnet.« Den megen velvilje over for alt og alle ville nok i vor tid have fået udtryk i et: Tag hvem fa'n I vil. Og han sluttede med at erklære, at han ikke ville »tage nogen ydermere del eller part i denne forretning.«

Men nu var det konferentsrådets tur. Han havde straks ved sin ankomst til Bjørnsholm den 4. juli orienteret justitsråd Lasson. Hvad han havde foretaget sig, var blot en »følge af hans sal. svogers og søsters ofte tilforn med ham hafte samtale,« hvor han havde lovet dem »at ville, i fald han overlevede deres død, se derhen, at skifte og deling i al fredelighed og kærlighed imellem børnene selv indbyrdes ved nærmeste venners assistance og mellemhandling måtte afhandles.« Rosenkrantz undskyldte, at han ikke havde haft tilstrækkelig tid til tidligt at orientere Thøger Lasson, men Lasson havde, da han blev orienteret, i arvingernes nærværelse tilstået »at være dermed enig og fornøjet.« Rosenkrantz måtte derfor »forundre sig, hvorledes hr. justitsråden i så kort tid var falden på andre og kontrære tanker.« Rosenkrantz ville imidlertid ikke svigte. Han ville være såvel junker Peder som de andre søskende »med råd og dåd behjælpelig til en kristeligt enig og kærlig skiftebehandling imellem dem, således som han for Gud og hele verden med en god samvittighed ville være ansvarlig.«

Farbroder Thøger henviste blot til, hvad han havde sagt. Han ville ikke deltage mere. Axel og Marie bad nu morbroderen om at være kurator for sig. De to ældste døtre Anne og Karen ønskede Peder Enevold Braes til Kokkedal »som nær pårørende ven af deres sal. fader.« Da det var så hel-

digt, at Braes »på sin hjemrejse fra Fyn i dag var ankommen her til Bjørnsholm,« kunne man få hans ja straks, men da fuldmægtigen for stiftamtmanden ikke kunne ordne konstitutionen af kurator, udsattes forretningen til den 19. juli. To dage senere var sagen ordnet. Arvingerne kunne udstede fuldstændig skadesløshedsbrev til sikring af boets kreditorer, og forseglingen kunne brydes og arven overlades de fem søskende til deling. Peder Lassen fik Bjørnsholm, men indtil alle formaliteterne var ordnet, var det »Mogens Rosenkrantz til Spøttrup etc. Deres kongelige majestæts konferentsråd og assessor i højesteret« og »Peder Enevold Braes til Kokkedal,« der f.eks. udstedte fæstebreve til nye fæstere. Næste generation af familien Lassen fra Bjørnsholm har heller ikke sat sig mange afslørende spor. De to ældste døtre Anne og Karen blev indskrevet i Odense adelige jomfrukloster i 1747. Anne skal være blevet klosterjomfru i 1783, Karen i 1786, men begge anføres i folketællingerne for Bjørnsholm fra 1787 og 1801 som Peder Lassons ugifte søstre. De døde i Skive i henholdsvis 1813 og 1815.

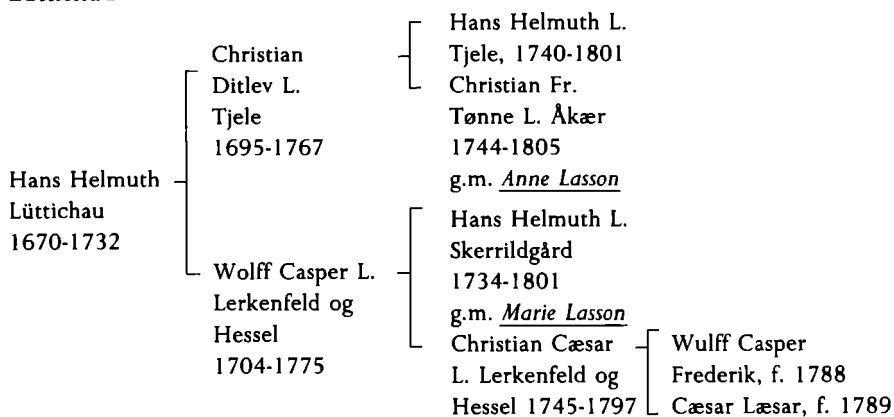
Den yngste af sønnerne Axel Rosenkrantz Lassen blev ejer af Astrup i Salling i 1767, og året efter blev han gift med Antoinette Elisabeth Rosenørn. Hun var datter af Peder Otto Rosenørn, en halvbroder til Thøger Lassons frue på Åkær. Peder Otto Rosenørn havde Hersomgård. I vor sammenhæng er det hans to døtre Hedevig Margrethe Rosenørn og Antoinette Elisabeth Rosenørn, der har interesse. Axel blev gift med den yngste i 1768. 1770 holdt Peder Lassen bryllup med den ældste, men da var søsteren død året før i forbindelse med sin første fødsel. Heller ikke barnet overlevede. Axel blev gift igen med Margrethe v. Gersdorff, og de fik 6 børn. Fra dem nedstammer familien Lassons nuværende efterkommere. Axel Lassen blev etatsråd. Et par år efter, at han var blevet enkemand, solgte han 1797 Astrup og flyttede til Skive, hvor han havde flere ejendomme. Det ser ud til, at familien Lassen i begyndelsen af 1800-erne er samledes her i Skive, hvor en række af dem døde.

At Axel Lassen måske har været familiens samlingspunkt, antydes også af, at den yngste søster Marie holdt bryllup på Astrup i 1768, ca. 3 uger før Axel selv blev gift. Hun blev gift med Hans Helmuth v. Lüttichau fra Lerkenfeld og Hessel. De havde Skjerrildgård i Bjerre herred fra 1768 til 1790, men døde begge i Skive, han i 1801, hun i 1805.

Ved Marie Lassons giftermål fik den Lassonske slægt familieband til Lüttichau'erne. 1770 blev Maries kusine på Åkær gift med Hans Helmuths fætter fra Tjele. Det var den senere så kendte Christian Frederik Tønne v. Lüttichau, den ene af hovedpersonerne i den jyske proprietærfejde.

Slægtstavle

Lüttichau

Hans Helmuths broder Christian Cæsar sad i øvrigt først på Lerkenfeld til 1793, derefter på Ørndrup til sin død i 1797. Han havde kontakt til Peder Lasson på Bjørnsholm, ved vi, og det var hans to sønner, der i 1801 efter faderens død var »elever til undervisning« hos pastor Becher i Ranum, og hvis navne stikker af i navneoversigten fra 1801: Wulff Casper Frederik og Cæsar Læsar.

Om Peder Lasson er oplysningerne heller ikke mange. Han blev som nævnt gift i 1770, men fru Hedevig Margrethe døde i 1778. De havde ingen børn, og Peder Lasson sad som enkemand på Bjørnsholm til sin død i 1808. I et par situationer får vi dog et glimt ind i hans verden.

Da man o. 1790 havde fået løst stavnsbåndet, og det var åbenbart, at yderligere reformer måtte gribe ind i hoveriordningerne, begyndte mange godsejere at føle sig truet på økonomien. På snapstinget i Viborg 1790 gik snakken endvidere om uro blandt hovbønderne. En godsejer hørte bl.a. om uro på Nøragergård, Gunderupgård, Ørslevkloster og Eskjær. Almindelig uvilje mod reformerne parret med disse stemninger må nok ses som baggrund for, at de to godsejere fra Horsenseggen, Lüttichau til Åkær og Beenfeldt til Serridslevgård, fik opbakning, bl.a. fra Vesthimmerland, da de tog initiativet til en henvendelse til kronprinsen og hans svigerfader, prins Carl af Hessen, i forbindelse med kronprinsens bryllup med prinsens datter den 31. juli 1790. Henvendelsen havde form af en tillidsadresse, men udtrykte måske nok mest godsejernes mistillid til reformlovgivningens udvikling. Det førte til den såkaldte jyske proprietærfejde, der ikke skal skildres her, men det endte med kommissionsnedsættelse, forhør og kongelig mis-

billigelse. Lüttichau skulle »affordres den ham i året 1788 allernådigst forundte kammerherrenøgle.« Han tog konsekvensen, solgte godset og rejste til Tyskland. Om Beenfeldt hed det i den kongelige resolution: » Vi ville, at vort danske kancelli skulle tilkendegive kammerherre Beenfeldt vores mis-hag over hans fremgangsmåde i denne sag, og de øvrige deltagere i samme, og ansættes benævnte kammerherre Beenfeldt derfor til en mulkt af 2000 rdl.« Blandt »de øvrige,« der blev ramt af den kongelige misbilligelse, var brødrene Lasson, der endda kom i gruppen lige under de to hovedmænd. Det var dem, der, som det hedder, »nærmest udi klageskriftet har haft del, ved enten i forvejen at bidrage til samme, eller siden ytre adskillige omstændigheder, som viser mere end blot samtykke til deputationen og tilladelse til deres navns underskrift.«

Hvori bestod da Peder Lassons del i sagen? Svaret må man søge i hans forklaring til kommissionen den 1. febr. 1791 i Ålborg. Han erklærede, at han ikke havde kendt henvendelsen til kronprinsen på forhånd. Derimod måtte han indrømme, at han ved at afgive sin stemme på, hvem der skulle henvende sig til kronprinsen og prins Carl, havde givet dem fuldmagt. Allerede den 10. dec. 1790 havde han skriftligt erklæret: »At (han) har givet de herrer fuldmagt ved den lejlighed enten mundtligt eller skriftligt at forestille på en sig bedst passende måde (hans) tarv som godsejer.« Brevene til kronprinsen og prins Carl af Hessen viser i øvrigt, at det ikke kan være Peder Lasson selv, der har skrevet under. Han havde heller ikke drøftet sagen i snapstinget i 1790. Lüttichau så han slet ikke, Beenfeldt talte han med, men om andre ting. Når han dog kom i den belastede gruppe, skyldtes det hans behandling af listen, der gik rundt, og hvor man afgav sin stemme på deputerede.

Han fik listen fra Hersomgård, forklarede han, men kunne ikke fastslå, hvem der havde angivet, hvor den skulle hen. Selv sendte han den til broderen på Astrup. Derfra fik han den igen over Hessel. Han havde haft den med hos major Bülow på Ørndrup. Lüttichau på Lerkenfeld havde underskrevet den på Bjørnsholm. Endelig havde han haft listen »med sig til et barsels-gilde i Kornum præstegård.« Her havde justitsråd Marcussen tegnet sig, og Lange fra Bratskov havde vist fået listen med. Lasson mente, at den skulle ende på Børglum kloster. Han nægtede sluttelig, at han havde haft et specielt opdrag fra Lüttichau og Beenfeldt. Han fik heller ingen underretning om henvendelsens forløb ud over, hvad han »siden derom har læst i trykken.« Selv om han måske har tonet sit engagement ned, synes det dog ret beskedent, men majestætens »mishag« medførte det, om end blot i et

indskud, som vi så, og uden yderligere konsekvenser. Måske har det dog gnavet lidt. Da han den 20. okt. samme år, altså 1791, skulle indberette til amtet om det til godsets drift nødvendige hoveri, mærker man en irriteret tone. Indberetningen slutter med, at den er »på det nøjagtigste muligt forfattet efter bøndernes lejlighed i deres travleste høst-, sæde- og pløjetid, da plakaten først blev (ham) bekendtgjort den 17. aug.« Når han i indberetningen skal opstille fordringer på arbejde, mærker man også, at han er i forsvarsposition. Han skal i hvert fald ikke hænges ud som bondeplager. Der kræves nu mindre end før, skriver han. Han har hidtil af hensyn til det ønskede arbejde sat langgilden »på det lempeligste,« og det har været bønderne bekendt, når de indgik fæstekontrakt. Ved indgåelse af fæsteforhold har han i det hele taget »pålagt dem behørig tid til betænkning, da intet har været (ham) modbydeligere, end nogen fortrydelse skulle vise sig for fæsterne over fæstekontraktens indgåelse.«

Peder Lasson døde i 1808. På mindstenen over ham på Bjørnsholm gamle kirkegård kaldes han den retskafne. Da efterfølgeren J.C. Mylius i 1827 øgede Karen Lassons legat til fordel for Bjørnsholm kirke, bestemtes det, at Peder Lasson skulle hædres med et portræt i kirken. Det skete i erindring om hans »fortjenester af Bjørnsholm, hvis skønne have han har anlagt...« og »da han tillige er en ædel mand.« Allerede i 1812 havde Mylius i et brev til bispem i Viborg fremhævet, at almuen på Bjørnsholmegnens ikke i kultur stod længere tilbage end andre steder. Han gav udtryk for, at det burde »tilskrives den humane måde, hvorpå ædlingen Peder de Lasson i så lang en række af år behandlede sine bønder, og som har haft en velgørende indflydelse på mængdens moralitet.«

Et par steder har Peder Lasson fået det eftermæle, som han ønskede sig. Om han fortjente det, kan ikke afgøres på de spinkle materiale, der er til rådighed, men der er intet, der taler derimod.

Peder Lassons arvinger lod Bjørnsholm sælge ved auktion i Ålborg den 9. marts 1809. Godset blev solgt til kammerjunker kaptajn Johan Casper de Mylius til Estruplund for 206.190 rdl. Mylius var født i Odense. Faderen var kancelliråd og vicelandsdommer. Selv var han som nævnt officer, kammerjunker blev han 1809. Allerede i 1813 tog han imidlertid afsked fra hæren for helt at hellige sig godsdriften.

I år 1800 havde han erhvervet sig Katstrup på Vestsjælland, 1806 fik han Estruplund øst for Randers fjord, 1809 Bjørnsholm, 1813 oprettede han Mylenberg af en del af det villestrupske gods i Østhimmerland, 1816 købte han Årupgård i Vesthimmerland, 1822 Ågård i Hanherred, og efter at han i

1828 havde måttet afstå Bjørnsholm og Ågård, fik han senere Lystrup ved Fakse og Rønningesøgård på Fyn.

I flere leksika, hvor Mylius omtales, fremhæves det, at »han forstod at udnytte de dårlige konjunkturer til fordelagtige erhvervelser,« og at han »administrerede sine udstrakte godser med overlegen dygtighed.«

Jeg skal ikke søge at tegne et portræt af Mylius. Det ville helt sprænge rammerne i disse lokalhistoriske rids. Sagen er nemlig, at medens de tidligere ejere af Bjørnsholm næsten ikke har efterladt sig en lap papir, der kan bringe os lidt ind på livet af dem, så har Mylius efterladt sig dynger af skrivelser i alle mulige arkiver. Han sad på Kattrup og Estruplund, på Ågård og Bjørnsholm og ofte i København og skrev. Han skrev til biskop og amtmand, til kancelli og rentekammer og direktionen for skattegælden og den synkende fond. Han modtog breve fra hovedstadens embedsmænd og jurister, et enkelt af dem slutter: »For de med sidste pakkepost mig tilsendte 2 haner takkes forbindtligst.« Hvis alt andet glippede, skrev han til majestæten. De følgende bemærkninger må derfor ikke opfattes som en endelig karakteristik eller dom over Mylius. Jeg vil blot prøve at vise nogle af hans aktiviteter på Bjørnsholm og meddele et par af de indtryk, som materialet her fra enen giver af ham.

Den, der har tydet bemærkningerne om, at Mylius var god til at udnytte konjunkturerne, i retning af, at han spekulerede i opkøb af gods, har næppe taget meget fejl. Da han den 17. juli 1811 fik tinglæst skøde på Bjørnsholm, blev der samtidig tinglæst 6 pantebreve. For at udrede de 206.190 rdl. havde han optaget 6 lån på ialt 212.258 rdl. og gav nu pant i godsets hovedgård, bøndergods og tiender.

Hans administrative evner (overlegne dygtighed) fremhæves flere steder, men det er påfaldende, at i Supplement til Erslews »Alm. forfatterlexikon« fra 1864 forbigår man, at han havde haft Bjørnsholm. Kan det hænge sammen med, at på Bjørnsholm slog hans dygtighed ikke til, som vi skal se?

At det var et skrivende herskab, der var kommet til Bjørnsholm i 1809, giver sig et lidt pudsigt udslag i fæsteprotokollen. Familien Lasson udstedte det sidste fæstebrev den 2. marts 1809, Mylius det første den 18. i samme måned. Mylius' fylder ca. dobbelt så meget som familien Lassons, der er af den for familien sædvanlige type, og det er ikke skriften, der gør forskellen, for begge breve er indført med samme hånd. Mylius' brev har derimod en rigdom af stilistiske vendinger, detaljer og krav, som vi skal vende tilbage til i næste afsnit.

Lad os her illustrere den lovpriste administrator ved at se på et skøde, der

har fundet vej ind i fæsteprotokollen. I 1811 solgte Mylius en fæstegård i Hyllebjerg til den hidtidige fæster Hans Poulsen. Salget skete »med forbeholdenhed, at herligheden deraf fremdeles skal tilhøre mig og efterkommende ejere af Bjørnsholm.« I særdeleshed forbeholdt han sig »aldeles og uindskrænket«:

a) Jagt og fiskeri på og fra gårdens ejendom.

b) Ret til at forrette skifte samt sigt- og sagesfald.

c) Forkøbsret »når og så ofte den (gården) til andre overdrages.«

Hermed synes man nok, at sælgeren har sikret sig betydelige fordele. Men det var ikke nok. I et punkt

d) sikrede Mylius sig »hosbondsholdspenge« 2 mk. årlig pr. td. htk.

For ulejlighed med at have de nævnte rettigheder påtog han sig altså yderligere besværet med at indkassere 1. rdl. årlig af den nye selvejer.

Selvejets omfang sættes i øvrigt i relief af konditionernes 4. punkt, der lyder: »Uden herlighedsejerens approbation må aldeles intet afhændes af gården eller dens tilliggende, ej heller samme på bygning, besætning, inventarium eller jorder i nogen måde forringes, hvorved herlighedsejeren er berettiget stedse at have tilsyn og sådan ved redelige og lovlige midler forhindre, hvorimod nærværende og efterkommende selvejere nu og i fremtiden skal holde gården ved lige med bygninger, besætning og inventarium, således at samme altid er uden mangel eller brøstfæld i nogen måde, samt selv bebo, dyrke og tilbørlig dige gården, og dersom selvejeren handler herimod og ikke denne post nøjagtig opfylder, da er gården hjemfalden til herlighedsejerens fri disposition.« Mylius kunne nok få formuleret sine konditioner.

Men han var også en mand med initiativ og syner, og han holdt dem ikke for sig selv. I april 1812 besøgte han pastor Becher i Ranum. Præsten var for ikke så længe siden kommet over et langt sygeleje som følge af, at han havde fået amputeret det ene ben. Det kneb for ham at passe embedet, og han trængte til en kapellan. Mylius havde planer om at forbedre godsets skolevæsen. Han ville yde renterne af 4.000 rdl. dertil. Da han imidlertid ikke kunne få de nye skoler opført straks, kunne renten foreløbig bruges til fordel for Bechers kapellan. Kort efter besøget skrev Becher til biskop Bloch i Viborg og fortalte om tilbuddet, som han havde modtaget »med den taknemmelighed, som det fortjener.« Pastor Becher kunne imidlertid ikke redegøre nærmere for »de gode følger.« Mylius' ophold var så kort.

To dage efter, at præsten havde skrevet til biskoppen, sad Mylius på Estruplund og redegjorde for samme sag over for hans højærværdighed.

Men han lod tankerne løbe videre. Når kaldet i Farsø blev vakant, ville han indstille Becher som sognepræst for Bjørnsholm-Malle. Præstegården i Vadgård måtte blive ledig. Der kunne man indrette et skolelærerseminarium. Men hvorfor vente? Lad Becher begynde seminarium straks. Det ville være »en for hans gavnelyst, når han lettes i sit embedes forretninger ved at have personel kapellan, kær bibeskæftigelse.« Det »kunne ske på den måde, at seminaristerne logerede hos bønderne i Ranum og gik til præsten for at erholde undervisning, hvor da kapellanen kunne være behjælpelig som andenlærer, og i så vidt kundskab om læplantning og havedyrkning burde, som jeg anser af megen vigtighed, bibringes seminaristerne, skoleholderen i Ranum være 3. lærer, da præsten selv som en god landmand ville kunne holde forelæsning over agerdyrkningen.«

Mylius fik ikke bygget skoler, og Becher fik ingen kapellan. Økonomisk var tiden nok ved at blive vanskelig, men hans overvejelser »for at fremme den almennyttige sag, at tilvejebringe et skolelærerseminarium i Viborg stift« gav måske stødet til, at biskop Bloch i 1814 virkelig bad Becher om at udarbejde planer for et seminarium i Ranum. Bechers to dage ældre brev forbigik seminariespørgsmålet, som Mylius ellers skriver, at han havde forelagt Becher.

Sidst i 1812 oprettede Mylius en forsikringskasse for heste og kvæg. Godset blev delt i 6 distrikter, og som man kunne vente, var det Mylius, der valgte formanden og 2 hjælpere fra hvert distrikt. Godsejeren skulle også stedse være bestyrer af kassen og have vetoret, selv om der tales om flertalsbeslutninger på mødet af de 6 formænd. Mylius kunne også kun tænke sig, at kassen ville give overskud, der skulle opsamles i en fond. Skulle godset blive udparcelleret og derved ukomplet, »da ophører denne indretning aldeles, og fonden anvendes til et udskibnings- eller havneanlæg i Limfjorden ved Bjørnsholm, eller i fald sådant allerede er anlagt, da til sammes udvidelse og vedligeholdelse.« Heller ikke her klarede synerne sig mod tidens barske vilkår. 1822 er fæstebrevene blevet endnu længere på Bjørnsholm, idet der bl.a. var blevet brug for en paragraf: »Da ved de senere års besværlige tider den på mit gods indrettede assuranceanstalt for kreaturer er standset, så forpligtes fæsteren at deltage i denne indretning efter den trykte konvention, så snart herskabet bestemmer, at samme skal iværksættes på ny.« Den blev vist ikke sat i funktion igen, og der skulle gå 150 år, før der blev bygget havn ved Rønbjerg.

En foretelse har dog båret Mylius' navn frem til vor tid: Det Mylius'ske legat, som endnu eksisterer. Det blev stiftet i 1813, formentlig da Mylius

tog sin afsked fra hæren. Renterne af legatets kapital skulle nemlig tilfalde »i indeværende krig sårede mandskaber af det jyske regiment lette dragoner.« Når nyderne af legatet efterhånden døde, skulle midlerne gå til »skolevæsenets forbedring på (hans) godser efter en nærmere derom forfattet plan.« Denne plan blev udarbejdet af distriktsprovsten og amtmanden i 1838 og fik kongelig konfirmation. Midlerne skulle fremover gå til lærerne, til en bogsamling og til flidspræmier til skoleelever.

Engang mandede Mylius fremtidssyner ud i en koncept, der ligger i Bjørnsholm godsarkiv. Den er hverken dateret eller underskrevet, men både stil og skrift røber tydeligt manden. Om skrivelsen nogen sinde er nået frem til kongen, til hvem den er stilet, ved jeg ikke. Drømmen er i hvert fald fæstnet på papiret.

Mylius begynder med at fastslå, at ingen af Danmarks jordegodser har »større klassisk værd« end Bjørnsholm, hvorom man har »historisk vished fra 1158.« Mylius har altid villet sikre det, og »dertil syntes (ham) intet sikrere middel end at danne heraf en familiebesiddelse, som ved uadskillelighed fra familien, i hvis eje den var, tillige indeholdt borgen for den mærkelige gårds vedligeholdelse.«

»Da næsten alle grene af familien Mylius, som i de fleste europæiske stater har beklædt de anseligste charger, er baroniserede,« ønsker han, at majestæten »ville forunde en lige udmærkelse for den linje, som er her i riget.« Hvis Mylius lægger sit gods sammen, andrager det 1592 tdr. 3 skp. - fdk. 1 23/30 alb.htk., der pr. 1. okt. 1802 var takseret til 731.526 rdl. 6 2/3 sk. sølv og dertil ca. 3.000 tdr. land skov samt en række »ikke medtagne herligheder.« Han forelægger en plan, hvorefter der skulle afhændes 602 tdr. 5 skp. 1 fdk. 1 27/48 alb. vurderet til 389.031 rdl. Derved ville gælden på de resterende 989 tdr. 6 skp. 3 fdk. htk. kunne betales, og de 10 tdr. 1 skp. 1 fdk., der mangler i »et komplet baroni,« ville kunne »erstattes ved de utakserede ejendomme, som dermed følger.«

Mylius blev nu ikke baron af Bjørnsholm. Først i okt. 1840 blev han optaget i den danske adel. I det hele taget holdt Mylius' beregninger ikke altid. Med hensyn til hans økonomiske beregninger kom det mest tydeligt frem i hans skattesag, som der her skal redegøres for i store træk. Sagen er ellers meget detaljeret oplyst, idet Mylius indgav en lang klage og alle parter derfor fik lejlighed til at ytre sig.

Efter stiftmanden grev Moltkes erklæring henhørte Mylius »til de propriætærer i Ålborg amt, hvis skatterestancer altid har været betydelige, og som det stedse har kostet amtet umage at få inddrevne. Rentekammeret har

derfor jævnligen gjort erindring om disse sagers endelig berigtigelse. Det var især tilfældet i året 1820, da restancerne var steget til en betydelig sum.« Efter amtsforvalter Wesenbergs opgørelse af 2. juni 1821 var restancerne da 13.846 rbd. 38½ sk. sølv og 157 rbd. 52½ sk. sedler og tegn. Herredsfogeden, kammerråd Scharling blev pålagt »med større alvorlighed at inddrive restancerne, men det var forgæves.« Til rentekammeret skrev amtmanden, »at herredsfogedens høje alder havde berøvet ham den kraft og virksomhed, der udfordres hos den embedsmand, hvem de kongelige skatters inddrivelse påligger.« Amtmanden fik derfor godkendt og gennemført en ordning, hvorefter prokurator Spreckelsen i Nibe blev konstitueret som foged.

Nu gik sagen slag i slag med eksekution og udlæg. Den 5. sept. 1821 gjordes der udlæg i 150 stude, 400 får, 90 køer, 20 heste og 76 svin. Mylius var selv til stede, og dyrene blev vurderet til 11.064 rbd. af de to vidner og vurderingsmænd sognefoged Jens Christensen Bak og gårdmand Jens Jensen, begge fra Ranum. Den 7. febr. var de samme mænd på ny udlægsforretning på Bjørnsholm, men da var Mylius ikke hjemme. Udlægget blev nu foretaget i 400 tdr. rug og 100 tdr. byggryn og i nogle vogne og kaner. Mylius søgte stadig at få henstand, men Rentekammeret afviste det, og der blev berammet og forkyndt auktion over det udlagte gods på Bjørnsholm den 25., 26. og 27. marts 1822.

Prokurator Spreckelsen fortæller i sin forklaring i sagen, at han den 5. marts traf både sognefogeden og Jens Jensen, der var kommet til auktion i Nibe. Da Spreckelsen nu fortalte sognefogeden, at han lige havde sendt brev og plakater om auktionen, blev begge mændene forundrede over, »at kammerjunken endnu ikke havde betalt sin skatterestance, og sagde mig, at den satte vurdering ikke nær ville nås ved auktionen, da den var meget for

Auktions Plakat.

Mandagen den 23de Marts 1822, Formiddag Kl. 10, og følgende Dage, holdes offentlig Auktion paa Bjørns Høim Hovedgaard, der er beliggende under Kars Steffs Herredets Jurisdiction, i Kolding Amt, over circa 400 Tdr. Rug, 100 Tdr. hvide Byg, Grøn, en hollandsk Bøgn, 3 Kibelsbøgne, 2 Kaner, 150 Stude, 400 Køer, 70 Kjøer, 20 Heste og 76 Solin; hvilke Deele, efter påseret Udlæg for resterende Kongelige Skatter, Bankrenter, andre offentlige Afgifter, samt for Executionens Beskæft m. v., agtes bortsolgt med contant Betaling.

Nibe den 23de Februar 1822.

Spreckelsen,
konstitueret til at holde denne Auktion.

Annonce
i Den
Viborger
Samler 1822

høj. De åbenbarede mig nu, at kammerjunkeren, før han hin 5. sept. bragte dem ind til mig, hemmelig havde talt med sognefogeden og havde pålagt ham, at de skulle vurdere, som han, kammerjunkeren, på en seddel havde opskrevet, hvorhos han havde sagt sognefogeden, at forretningen kun var en formalitet, der ingen videre følger havde, eftersom restancen straks ville blive betalt.«

Spreckelsen lod derefter foretage en omvurdering den 23. marts. Ved auktionen viste den sig at være realistisk, mens Mylius' prisfastsættelse fra efteråret var alt for høj. Amtmanden bemærker om den blot: »Hvorledes den første høje vurdering er blevet til, har prokurator Spreckelsen i sin erklæring oplyst.«

Auktionen indbragte 5680 rbd. 43 sk., men efter fradrag af udgifter blev der 5108 rbd. 60 sk. til afdrag på skatterestancen.

Som sagt klagede Mylius. Den 1. maj skrev han til »Den høje direktion for skattegælden og den synkende fond,« og den 22. juni kom en meget mere udførlig klage til Rentekammeret.

Klagen er meget voldsom og følelsesbetonet. Han følte, at der var begået »skrækkelig ødelæggelse« på Bjørnsholm, hvor »for spotpriser er solgt den skønneste besætning, der gaves i amtet.« Det er sket på »aldeles upassende konditioner« og med en »rasende ilfærdighed,« mens han »her i København var så syg, at (han) ikke derom kunne underrettes.« Han mere end antyder, at prokurator Spreckelsen havde så travlt af hensyn til sit helt urimelige sælær. Fik han ikke auktionen jaget igennem, før meddelelsen om Mylius' forventede død indløb, ville skifteretten træde imellem, og Spreckelsen ville gå glip af »de uhyre omkostninger,« som han bebyrdede sagen med.

Den anden skurk i sagen efter Mulus' udlægning er amtsforvalter Wesenberg i Ålborg. Hans opgørelser kan Mylius slet ikke godkende. En restance på 5293 rbd. 12½ sk. burde kun være 283 rbd. 62 sk. Endelig ses det, at de har haft et sammenstød i Ålborg i nov. 1821. Wesenbergs erklæring viser, at han ikke har villet godtage det korn, Mylius ville aflevere som skattekorn. Wesenberg fik i øvrigt medhold i, at kornet var blevet afvist med rette. En prøve indsendt til Rentekammeret opfyldte ikke de stillede krav. Det understreges i øvrigt også af, at da Mylius derpå ville levere kornet i København, måtte han lade det rense adskillige gange, før han fik det godtaget. 754 tdr. rug svandt ved den proces ind til 732 tdr. 6 skp.

Når man har været igennem en række skrivelser fra Mylius, kan man ikke frigøre sig for en fornemmelse af, at det også er karakteristisk for ham, at der næsten ikke spores kritik mod amtmanden hos ham, men han var jo

også socialt placeret over, ikke under Mylius. »Deres excellende, hr. geheimekonferensråd, stiftsbefalingsmand von Moltke, ridder af elefanten og storkors af dannebrog,« som han skriver i brevene, og så har han endda i farten glemt, at Moltke også var greve.

Men de to hovedangrebne kunne svare for sig. Spreckelsen pillede Mylius' argumenter i stykker. I forbindelse med en tidligere bekendtgjort auktion på Bjørnsholm, der var blevet aflyst, havde Mylius bebrejdet Spreckelsen, at han havde bekendtgjort auktionen i offentlige blade. Det var kun »at chikanere ham og at skade hans kredit. Nu fordrer han, at jeg skulle have udstedt bekendtgørelsen endog til Holsten.« Han søgte i øvrigt og fik fri proces »til ved dom at erholde bemeldte ærerørig ytringer og beskyldninger mortificerede og fornærmeren straffet.« Papirer i Bjørnsholm godsarkiv viser, at Mylius i juni 1825 på kongens fogeds kontor i København har deponeret 200 rbd. sølv, som han i den sag, som Spreckelsen havde anlagt imod ham, var blevet »tilfunden at betale til Københavns fattigvæsen.« Deponeringen tyder på, at han overvejede appel.

Wesenbergs afvisning af klagen var lige så kategorisk, men måske mere overlegen. Han begynder sin kommentar: »'Vis mig det sted uden for jorden,' sagde Arkimedes, 'hvor jeg kan fæste min fod, og jeg skal dreje den.' Hvad den gode A. ikke fandt muligt, må kammerjunker Mylius indbilde sig selv at kunne finde, thi ellers ville han nok have betænkt sig på at fremkomme med et klagemål, der ved første øjekast derpå vidner om, at han enten ikke ved, hvad lov og ret er, eller tror sig berettiget til at fordrer dem fortolket blot i favør af hans trang eller til opnåelse af klagens øjemed.« »Er han klog, som man næsten ikke kan tro...«, lyder det et andet sted. Skulle han mod forventning høre videre i sagen, forbeholder han sig »forsvar og tiltale imod kammerjunker Mylius, således som loven hjemler mig.«

Amtmanden afviser påstanden om, at Mylius ikke var underrettet om den kommende auktion. »Dette anbringende er åbenbar urigtig, thi ved flere private breve og ved 2 officielle af 25. febr. og 7. marts ... har jeg underrettet ham om, at ordre var givet til det udlagtes realisation, omendskønt jeg til denne meddelelse ikke var forpligtet,« hedder det.

Danske kancelli sagde god for den juridiske behandling af sagen, og Rentekammeret fik kammeradvokat Schönheyders erklæring for, at amtsforvalteren »fyldestgørende har besvaret den mod ham førte anke.« Rentekammeret kom derfor til det resultat, at Mylius' krav på 50.000 rbd. for tab, der var tilføjet ham ved en uberettiget auktion, »aldeles ikke kan tages i betragtning.«

Mylius' skattesag sættes i en ekstra grell belysning, når man i Ålborg amtsarkiv finder en klage, som 8 bønder fra Ranum, Brøttrup og Malle indsendte imod ham angående skatter og afgifter, som de var kommet i restance med.

Det er oplagt, at bønderne har haft vanskeligheder med at klare deres ydelser, og deres manglende betaling har selvfølgelig påvirket Mylius' betalingssevne. Meget afslørende er det imidlertid at se, at godsejeren ikke er bange for at benytte udlæg og auktion, når det sker til hans egen fordel. I sagen om hans egne restancer var der ingen ende på hans argumenter mod udlæggenes karakter og auktionens form. Nu bliver alle argumenterne vendt om. Man erindrer sig Wesenbergs karakteristik af Mylius, der ønskede lov og ret udlagt i sin favør.

Ved en auktion på Bjørnsholm den 14. juni 1821 over udpantede kreaturer m.v. prøvede de 8 klagere at gøre indsigelse mod bortsalget af det udlagte, uden at herredsfogeden reagerede. Ved en ny auktion den 28. sept. s.å. mødte de med en ny erklæring og protesterede skriftligt mod auktionen. Det hedder så i herredsfogedens protokollat: »Godsejeren, som med så megen tålmodighed og overbærenhed havde behandlet sit godsets bønder, gennemså med højeste uvilje det fremlagte indlæg og refererede deraf de underskrevne bønders utaknemmelighed for den godhed, han havde vist dem, og som i øvrigt udpantningen var sket efter amtets høje øvrigheds approbation, og godsejeren selv var undergivet eksekution for kongelige skatter, der alene var en følge af de betydelige restancer på godset, og han så ofte havde dilateret (givet henstand til) bønderne forgæves, var han nu i en uforbigængelig nødvendighed at realisere det udpantede og desårsags påstod auktionen fremmet.« Det kan ikke undre, at en herredsfoged, der kan tolke godsejerens synspunkter så indforstået, også kunne afvise bøndernes klage. Den samme herredsfoged var jo i øvrigt blevet vejlet og fundet for let i sagen om Mylius' egne restancer.

Den 18. juli 1822 havde bønderne fået opstillet en klage til kongen, men den er sprogligt meget uklar og juridisk vist næppe holdbar. Et par skrivelser viser, at Mylius er blevet hørt og har fået henstand med svar. Den 13. okt. 1824 kunne han imidlertid meddele amtet, at en af de 8 klagere har betalt sit mellemværende, 6 andre har fået en afdragsordning. Den sidste, Jens Jensen i Ranum, har fået dom ved både under- og overret for, »at han skal betale (Mylius) over 500 rbd. og have sit fæste forbrudt.« Mylius håber, at »han vel én gang for alle har fået vished for, at han ikke kunne nytte min ejendom uden at betale, hvad han deraf var pligtig.«

Jens Jensen var den ene af de to vurderingsmænd, som vi har mødt ved

udlægsforretningerne hos Mylius selv. At det har spillet en rolle, fremgår af Mylius' kommentar til klagen. Jens Jensen nævnes som »formand ved denne ansøgning«. Han kaldes »en meget formuende mand, der har kapital på rente, og dog har han pådraget sig en restance af flere hundrede rigsdaler.« Forargelsen lyser ud af Muliuss' fortsættelse om, at man ved auktionen på Bjørnsholm solgte »af (hans) besætning for at betale ham (JJ) som vidne derved nogle og tyve rigsdaler.« Da Jens Jensen ikke benyttede anledningen til at betale på restancen, har Mylius »ked af denne vedvarende uvilje i at betale, hvad han er pligtig, og hvorved de andre godsets bønder forførtes til lige forfald ... ladet ham udsætte af gården og lovlig tiltale til fæsteforbrydelse - derved har han nu en fortrinlig adgang til og fri proces til at vise, om han er forudrettet eller ikke.«

Jens Jensen blev som sagt dømt, men det er ikke det, der gør sagen så afslørende, for jeg kan ikke se, at bønderne havde bæredygtige argumenter mod, at de skulle betale. Det afslørende er Mylius' helt ubeherskede selvglade argumentation i de to sager, der løber samtidig, og hvor han spiller to diametralt modsatte roller. »Er han klog, som man næsten ikke kan tro ...« skrev Wesenberg.

Sagen mod bønderne klarede Mylius, men beholde Bjørnsholm kunne han ikke. Den 25. nov. 1828 måtte han udstede skøde, hvorved det tillades, at »hovedgården Bjørnsholm med Livø, Lundgård, Padkær, med sammes møller, tiender, bøndergods må overtages for kongelig regning for den kongelige kasses i den største del af bemeldte ejendom prioriterede fordringer tilsammen af beløb 104.860 rbd.« I forvejen var der lån på 109.356 rbd. 45 sk. prioriteret i ejendommen.

Mylius har utvivlsomt været meget opmærksom på, hvad man mente om ham. Gang på gang understreger han egne fortjenester, som f.eks. i kommentaren til bøndernes klage, hvor han fremhæver, »at der vel ikke i Danmark kan opvises noget gods, hvor ejeren har til sit eget store tab gjort så betydelig opofrelse for sine bønders tarv.«

Eftertidens vurdering af Mylius har som nævnt været positiv, men i næste afsnit, hvor der vil blive føjet endnu en række træk til karakteristikken af ham på grundlag af hans administration af fæstegodset, vil der også dukke forbeholdne vurderinger op. De kan ikke afvises som grundløse.

Fra 1828 var staten ejer af godset, og det giver ikke mere mening at tale om herskabet. Snart sad en godsforvalter som lokal administrativ leder af Bjørnsholm gods, og efter et par år var der forpagtere på Bjørnsholm, Lundgård og Padkær.

9. Fæstevæsenet

Efter at vi først har set på egnen og dens folk og derefter på hovedgården og herskabet, skal vi nu vende os til forholdet mellem de to områder. I den forbindelse er det værd først at fastslå, at jorden hørte til godset, mens bønderne var fæstere.

Det er et forhold, der har eksisteret så langt tilbage, som vi har efterretninger fra egnen. Omkring midten af 1100-tallet havde kongen jordegods på egnen. Vi ved ikke hvor meget. Det skænkede han til munke af cistercienserordenen, der grundlagde Vitskøl kloster. Hvor meget jord munkene oprindelig fik, og hvad de senere skaffede sig, har vi ikke præcise oplysninger om. I midten af 1200-tallet nævnes klosteret som ejer af en stor del af egnens landsbyer, og ved reformationen har de siddet på et område, der strakte sig langt ud over det par sogne, vi her samler os om. Munkene fæstede jorden ud til bønder, som kongen formentlig havde gjort det tidligere. Fra reformationsårhundredet, hvor kongen beslaglagde klostergodset, har vi bevaret en jordebog, der nok er udarbejdet af klosterets sidste leder, abbed Anders, efter kongelig ordre. Den fortæller, hvad klosteret da havde af jord, hvem der havde den i fæste, og hvad de gav i årlig landgilde.

Som nævnt mageskiftede kongen snart klosterets jord bort. Klosteret blev adelsgods, Vitskøl blev Bjørnsholm, og ejerne skiftede ofte. Men som et konstant træk helt op i den periode, vi her behandler, finder vi, at jordens brugere har siddet som fæstere i gårdene, og de, der ikke fandt plads i en fæstegård, måtte søge at slå sig igennem ved deres hænders daglige slid, ofte som daglejere i fæstehusene.

Lejen af gård eller hus betalte fæsteren dels i landgilde (en penge-og/eller naturalieydelse, der i ældre tid sædvanligvis var fast), dels i hoveri (arbejde på hovedgården, omfanget ofte angivet ved »efter egnens skik«). For at få oprettet et fæsteforhold måtte fæsteren sædvanligvis betale indfæstning (et pengebeløb, der kunne variere stærkt efter tidens lejlighed).

Befolkningen var imidlertid ikke blot bundet til godsejeren i fæsteforholdet. I den ældre enevældes periode havde godsejerne nemlig fået tildelt en

række administrative funktioner, som han løste for staten. Lønnen herfor var skattefrihed af hovedgården. Godsejeren var således skatteopkræver og skulle drage omsorg for udskrivningen til landmilitseren. Godsejeren var desuden skifteforvalter for godsets bønder. Ofte var han også kirkeejer og skulle således have kirketiende, og måske havde han også forpagtet kongetienden.

Enkelte steder havde godsejeren også birkeret, d.v.s. retten til at udnævne dommer og sørge for retsplejen på godset, der så udgjorde et birk, der var skilt ud fra herredet, der ellers var det mindste lokale retsområde. Birkeretten, der ofte går tilbage til middelalderen, havde ejeren af Bjørnsholm mistet før år 1700, men de øvrige forhold kan følges gennem vort kildemateriale.

I årene op mod år 1800 gennemføres landboreformerne, der satte skred i udviklingen. Soldaterudskrivningen ændredes hurtigt, skifteforholdene reguleredes efterhånden. I mange egne skete de store ændringer nok ved fæstevæsenets afskaffelse, selvejets indførelse og hoveriets afløsning eller ophør.

For egnen omkring Bjørnsholm er det iøjnefaldende, at udviklingen på disse områder gik meget langsomt. Da man i 1841 skulle afholde det første kommunale valg, var der på valglisten 4 selvejerbønder: 1 i Øster Falde, 1 i Malle hedegård, 1 i Svenstrup og 1 i Lendrup. På den anden gård i Lendrup sad der en »gårdejerinde«, men hun havde jo ikke valgret. Der var ingen i de større ejerlav, der havde købt deres gårde. Bortsalget af fæstegårdene tog først fart i 1850erne.

Hvordan fæstevæsenet i enkeltheder har påvirket befolkningens hverdag, er det nok vanskeligt at få sikkert hold på. Fra vor periodes slutning findes der et par vurderinger, som vi skal komme tilbage til. Først skal vi se på en kilde, der kan føre os gennem hele perioden. Det er Bjørnsholm gods' to gamle fæsteprotokoller, der rummer kopier af alle de fæstebreve, der er udstedt fra ca. 1730 og så langt frem, som vor undersøgelse rækker.

Det er interessant læsning, der møder en, når man standser på forskellige tidspunkter og sammenholder fæstebrevene for at finde udviklingslinjer. Man ser de stadig gentagne træk, og man ser det specielle for hver tid og for den enkelte godsejer. Man må blot erindre sig, at det ikke er fæstebondens hverdag, som vi møder, men de krav, han blev stillet over for, når han opnåede et fæsteforhold. Hvordan det gik i hverdagen derefter, får vi ikke ret meget at vide om, men lad os alligevel med bevidstheden om det be-

grænsede synsfelt slå ned på en række eksempler i de gamle fæsteprotokoller.

Det første fæstebrev i protokollen er fra den 19. marts 1738. Mathias Lasson bortfæster en gård i Brøttrup til Jens Christensen. Jens Nielsen, der hidtil har haft den i fæste, har »kvitteret« den p.g.a. »alderdom og svaghed,« men han skal blive boende og have 2 skp. 3 fdk. af gårdens hartkorn til rådighed »sin livs tid.« Jens Christensen skal straks overtage de øvrige 3 tdr. hartkorn og resten, når aftægtsmanden dør. Landgilden er »modereret« til 1 td. rug, 1 td. 4 skp. byg og 2 høns, og der skal ydes den sædvanlige hovning. Fæstebrevet slutter med den sædvanlige formaning om, at fæsteren skal holde majestætens love og forordninger efterrettelig.

Den 13. okt. 1738 fik Niels Andersen fæstebrev på en noget større gård i Ranum under lignende omstændigheder og i samme vendinger med den lille variation, at han »det sædvanlige landgilde efter jordebogen yder.« Som det vil ses, er ydelserne ikke særlig nøje præciseret, især »den sædvanlige hovning« kunne opfattes noget elastisk.

Når man fra disse første fæstebreve blader videre i protokollen, forbavsens man over, at der lidt inde i bogen begynder at dukke ældre fæstebreve op, f.eks. et fra den 30. april 1731, udstedt af den tidligere ejers enke »Johane Marie Bentzon, Sal: Cancellie Raad Kierulfs til Halkier, Biørnsholm og Ørendrup etc.«, som hun skriver sig. Brevet angår også et fæstemål i Brøttrup med gård og aftægt i samme størrelse som i Jens Christensens fæstebrev, blot med den tilføjelse, at fæsteren skal ægte de tidligere fæstefolks datter. Kierulfs enke anfører desuden et krav, som gennem mere end hundrede år skulle være en fast bestanddel af slutningen i næsten alle brevene, nemlig at fæsteren skulle være »sin hosbonde og visse bud hørig og lydige...«

Forklaringen på, at der optages en række ældre fæstebreve, er nok, at protokollen, som Mathias Lasson påbegyndte i 1738, er godsets første, selv om en forordning fra 23. jan. 1719 havde gjort fæsteprotokoller obligatoriske på godserne. Her har man indført de fæstebreve, man udstedte, men efter nogen tid har man også lejlighedsvis fået indført en del ældre, også enkelte fra den tidligere ejers tid.

Fra Mathias Lassons tid skal der endelig omtales et fæstebrev fra den 6. april 1752. Ved det modtager Peder Christensen fra Eistrup en gård i fæste i Ranum. Han får imidlertid ikke blot gårdens 5. tdr. 3 skp. 1 alb. hartkorn, men tillige 1 skp. 3 fdk. 2½ alb. »af Christen Fractrups gård (hvoraf de øvri-

ge bymænd har den øvrige del).« I landgilde skal han betale 1 td. rug, 1 td. byg, 12 pund smør, 1 svin og 2 høns. Af Christen Fragtrupps hartkorn derimod kun »den 11'te part af en tønde rug lige med de andre bymænd efter sket inddeling.«

Den fragtruppske jord kan man følge gennem lange tider i Ranum ejerlav. Der er nok tale om en gård, som man ikke har kunnet få bortfæstet. Den er så blevet fordelt, til en beskeden landgilde, på de 11 andre gårde. Tiden omkring 1750 var nok for landet som helhed præget af begyndende fremgang for landbruget, der havde været ramt af alvorlig krise i første halvdel af århundredet, men flere ting synes at tyde på, at man ikke har mærket meget til bedrede konjunkturer på Bjørnsholmegnen endnu. Gården i Ranum har i hvert fald været i slet forfatning. Peder Christensen får nemlig tildelt en hel del brædder og lægter, som han skal bruge til husenes reparation. Han får 8 rdl. i vogn- og plovredskabshjælp, og som fødekorn for sommeren får han 1 td. rug og 1 td. byg. Det fremgår af fæstebrevet, at rugen er sået i gårdens marker, og fæsteren skal uden betaling have stillet byg og havre til rådighed som forårssæd. Der er »bæster, fæ og fårkreaturer« ved gården, som fæsteren skal overtage, men det ser alligevel ud, som om gården har været delvis øde. Desværre er der ingen oplysninger om indfæstning. En bemærkning om, at der intet var betalt, ville have styrket formodningen om, at det endnu var krisetider, men den findes altså ikke. To andre forhold taler derimod for opfattelsen. Det fastslås, at fæsteren »forretter her til gården (Bjørnsholm) og påkommende øde steder (bondegårde) sædvanlig hel gårds forsvarlig hoveri.« Man forudså altså, at der kunne blive tale om ødegårde på godset.

Endelig var Peder Christensen, før han fik gården i fæste »stående som landsoldat under hr. oberstløjtnant Wedelfelts kompagni.« Mathias Lasson lover: »Til næste session lader jeg jeg ham af rullen udløse ved en anden tjenstedelig karl i hans sted.« Når man sprang soldat, var selv en halvøde gård nok tillokkende.

I 1757 bortfæstede Mogens Rosenkrantz til Spøttrup og Peter Enevold Braes til Kokkedal som beskikkede kuratorer for Mathias Lassons arvinger en gård i Ranum. I juli 1758 har den ældste af sønnerne, Peder Lasson, overtaget godset. Han udsteder fæstebrev til Niels Jensen Toft, der skal have den gård, som »sal. Peder Skrædder forhen beboede og fra døde.« Han forpligter sig i fæstebrevet til at »ægte enken Mette Jensdatter, som er ved stedet.«

De to breve skal dog især nævnes, fordi vi her finder ganske de samme bestemmelser om de fragtrupske jorder, som lige er omtalt. Desuden er landgilden nøjagtig den samme som i 1752: 1 td. rug, 1 td. byg, 12 pund smør, 1 svin og 2 høns. Det er bemærkelsesværdigt, at i Ranum og en del af de omliggende ejerlav er der en lang tradition for, at landgilden ikke blot betales i korn, men også i småredsel (fjerkræ og husdyrprodukter.) Efter abbed Anders' jordebog yder alle gårdene i Ranum i 1552 1 ørte rug, 1 ørte byg og 1 ørte havre, 1 pund smør, 1 skovsvin, 1 får, 1 lam, 1 gås og 2 høns. (1 ørte vist ca. 1 td., 1 pd. = 1/18 td.).

Omkring 1800 er småredslen derimod faldet bort. Gårdene i Ranum betaler nu landgilde i korn, de to Kærgårde yder den derimod i penge. Reformtiden satte sig spor i to vendinger i fæstebrevene fra denne tid. Fæsteren »forretter årlig efter tilsigelse forsvarlig hoveri og rejser efter foreningen, som om hoveriet er skrevet den 11. aug. 1795.« Foreningen betyder her overenskomsten. Den skal behandles under hoveriet. Desuden er gårdene nu overdraget ved en syns- og taksationsforretning, som er vedhæftet fæstebrevet. Desværre skal vi helt frem til 1830erne, før synsforretningerne er indført i protokollen. Under afsnittet »Husene« er synsforretningernes oplysninger benyttet som kilde til beskrivelserne.

Familien Lasson udstedte det sidste fæstebrev på Bjørnsholm den 2. marts 1809. Peder Lasson var død i 1808, så brevet blev udstedt af etatsråd Axel Rosenkrantz de Lasson på egne og medarvingers vegne. Tidens forhold afspejler sig i en enkelt bemærkning om, at fæsteren ikke blot skal betale kongelige skatter, men »også skatkorn og fourageleverancer efter forordningen af 24. sept. 1808.« Danmark er blevet inddraget i Napoleonskrigene.

I det næste fæstebrev fra 18. marts 1809 præsenterer den nye ejer af Bjørnsholm sig. Fra nu af og indtil slutningen af 1820erne, hvor Mylius måtte opgive godset, sad skriveren, hver gang et fæstebrev skulle skrives, trolig og gentog: »Jeg Johan Casper de Mylius til Estruplund, Bjørnsholm, Lundgård og Padkær, Hans kongelige Majestæts kaptajn og kompagnichef i det kongelige artillerikorps. Gør vitterligt...«

Allerede i det første fæstebrev blomstrer gentagelserne og udmales alle de forbehold, det nye herskab tager:

»1. Svarer, betaler og udreder fæsteren til rette forfaldstider alle kongelige skatter, afgifter og onera, i hvad nævnes kan ... iberegnet påbuddet efter forordningen af 1. okt. 1802 og senere tillagte forhøjelser uden nogen udgift eller deltagelse af herskabet, eller og landgilden med så meget, som sli

deltagelse udgør, at forøges årlig.« Mylius ved, at han hæfter for bøndernes skat, men håber i tilfælde af restance at kunne hente det hjem over landgilden.

Angående fæstegårdens vedligeholdelse henvises der ikke blot til synsforretningen, men det »erindres, at da pengenes værd er forskellig (det går mod statsbankerotten 1813), og fæsteren uden nogen brøstfæld og med fuld besætning og inventarium af sin formand modtager gården, så skal i sin tid ved fratrædelse uden takst afleveres og henregnes til fuld besætning og inventarium, hvad der på den tid efter gårdens drift og hoveri anses tilstrækkelig som besætning og inventarium af kreaturer, vogne, plove og harver, sæde- og fødekorn med videre, intet i nogen måde undtagen.« Hermed håber Mylius vist at have sikret sig mod inflationens virkninger.

Han gør endvidere krav på, at fæsteren i driften af sin fæstegård skal indrette driftsmåden efter herskabets bestemmelse. I landgilden dukker småredslen op igen (»4 høns eller 8 voksne kyllinger, ligesom forlanges, og 40 æg«). Der dukker en årlig afgift op, der hedder udskiftningsrefusion på 3 rdl. 4 mark 8 skilling. Herskabet forbeholder sig ret til mod vederlag at lade fæstegårdens engstrækning ved Lyngholmen magelægge. Og før Niels Christensen kan rykke ind på fæstegården i Overlade, har han måttet erlægge 50 rdl. i indfæstning.

I de kommende 20 år under Mylius skærpes kravene, eller de suppleres med nye. I et fæstebrev for Hans Thomsen i Ranum fra 1814 dukker der bl.a. følgende nye krav op til fæsteren. Han er »uberettiget at fordre nogen slags hjælp eller godtgørelse for anvendte forbedringer på bygninger, jorder, hegn eller i nogen andre henseender, men samme så vel som nye tilbygninger tilfalder herskabet som ejendom ved fratrædelse.« - »Herskabet har ret til at kontrollere med fæsterens forhold og jordbrug til betryggelse om fæstebrevets nøjagtige opfyldelse, til hvis sikkerhed herskabet har 1. prioritet i alle fæsterens ejende ind- og udbo m.v. ham tilhørende, intet undtaget.« Fæsteren »må ikke uden min tilladelse eller udvisning slå lyng eller grave nogen slags tørv på denne hans fæstede gårds grund,« og er der »mere lyng, hede- eller skudtørv, end til gårdens brug efter mit skønnende behøves, da disponerer jeg derover uden påtale af fæsteren, og dertil haves fri adgang, sætteplads og kørsel, og bliver fæsteren mig ansvarlig for, at intet af, hvad jeg vil have bjerget, bortkommer.« Og endelig: »Dersom nogen disпутte opstår mellem fæsteren og nogle af mine bønder og tjenere, hvad slags være må, da skal fæsteren voldgive og andrage sagen til min kendelse, der skal være fæsteren forpligtende uden appel.«

I et fæstebrev til husmand Morten Thomsen i Ranum fra 1822 finder vi endnu flere nye krav. »Det er herskabet forbeholdt til enhver tid at bestemme veje og gangstier over fæsterens jorder uden godtgørelse til fæsteren.« At tiderne er anstrengte under den hårde landbrugskrise, skinner igennem i følgende allerede tidligere nævnte bestemmelse: »Da ved de senere års besværlige tider den på mit gods indrettede assuranceanstalt for kreaturer er standset, så forpligtes fæsteren at deltage i denne indretning efter den trykte konvention, så snart herskabet bestemmer, at samme skal iværksættes på ny.« Assurancepligten var måske til at bære, da man kunne tvivle på, om herskabet fik mulighed for at genoptage virksomheden. Den møllepligt, der samtidig blev fastslået, har måske virket stærkere. »Det gøres fæsteren til pligt at søge Bjørnsholm mølle med alt det korn, som han lader formale til sit husbrug, eller i mangel deraf at yde i samme mølle dobbelt så meget korn, som toldkornet kan udgøre efter uvildige mænds sigende, dog at fæsteren ingen grundet årsag skal have til klage over behandlingen ved møllen, i hvilket fald han skal andrage samme for sit herskab og forholdes som forestående 9. post ommelder« d.v.s. retter sig efter afgørelsen uden mulighed for appel.

Når Mylius har haft sat pen til papiret, er man aldrig i tvivl om forskellen på fæster og herskab. I hans verden råder den fulde, uindskrænkede ene-vælde.

I forbindelse med landboreformerne må det være blevet bestemt, at fæsteprotokollerne skulle forevises for amtet med visse mellemrum. Kort efter Mylius' overtagelse af godset er der i hvert fald i protokollen indført en bemærkning om, at den er »amtet forevist den 22. febr. 1810.« Mod slutningen af Mylius' tid på Bjørnsholm ebbede indførelserne i protokollen imidlertid ud. Det gælder ikke blot for fæstebrevene, men også for kvitteringerne for forevisning på amtskontoret i Ålborg. Forklaringen kommer, når Lorenzen (statens godsforvalter, efter at man har overtaget godset) den 10. febr. 1829 indfører en meddelelse om, at der ved udgangen af 1828 var 4 ledige fæstegårde med tilsammen 14 tdr. hartkorn på godset.

Protokollen fik ved forevisningen på amtskontoret den 3. marts 1829 en bemærkning om, at den ikke havde været forevist siden den 24. april 1824.

Desuden ønskede amtet oplysninger om 4 punkter:

1. To fæstebreve, der var indført efter forevisningen i 1824, manglede på tegning om tinglæsning. Man ønskede i amtet oplyst, om fæstebrevene var blevet tinglæst.

2. I 1825, 1826 og 1827 var der ikke blevet indført nogen fæstebreve. Man ville have oplyst, om det betød, at der heller ingen fæstebreve var blevet udstedt i de tre år.
3. Et par fæstebreve, der var udstedt til to døtre af Mylius, skulle være kaseret. Man ville have oplyst, om gårdene var blevet fæstet bort til andre.
4. Endelig var man utilfreds med, at erklæringen om de 4 fæsteledige gårde ved udgangen af 1828 ikke oplyste noget om, hvor længe fæsteledigheden havde varet.

Amtets alvor i sagen synes understreget af, at der blev givet 3 ugers frist til svar. Overskridelse af fristen ville medføre en daglig mulkt af 1 rbd. sølv til amtets fattigkasse.

Den 23. marts 1829 havde godsforvalteren erklæringen klar. Nu underskriver han: »Underdanigst, Lorenzen.« For de to gårde var den manglende tinglæsning nu tilføjet protokollen. Om årene 1825 til 27 meddelte han, at der ikke fandtes fæstebreve fra de år. Frøkenene Mylius' gårde, »begge i Løgsted by«, var overdraget andre. I den ene gård sad fæsteren med fæstekontrakt og løfte om senere fæstebrev, den anden fæster havde ingen kontrakt, men der var givet ham løfte om fæstebrev. Endelig oplystes det, hvornår de fire gårde, der var ledige ved årsskiftet, var blevet uden fæster. Og godsforvalteren fik sin kvittering - og fred til næste nytår.

Den 31. dec. 1829 indfører Lonrenzen sin beretning for 1829 i fæsteprotokollen. Han meddeler, at der i løbet af året hverken var blevet udstedt fæstebreve eller fæstekontrakter. Godset havde nu 12 ledige gårde med ialt 47 tdr. 4 skp. hartkorn. Tidspunktet for ledigheden er omhyggeligt anført. Det er heller ikke listen over de ledige gårde, der nu giver anledning til bemærkninger, men meddelelsen om, at der ingen fæstebreve er blevet udstedt.

Amtet anfører den 10. febr. 1830, at »forordningen af 9. febr. 1820 kun tillader, at en fæstegård må overdrages ved kontrakt på prøve i et år, efter hvis forløb formeligt fæstebrev bør udstedes...« Da der ingen fæstebreve var blevet udstedt i 1829, ville man gerne have oplyst, om de to fæstere i Løgsted, der havde overtaget gårdene, som frøkenene Mylius skulle have haft i fæste, »har fået vedbørlige fæstebreve med vedhæftede synsforretninger eller ikke, og i sidste fald årsagen dertil.« En vis irritation kan fornemmes, når man giver 14 dages frist under 2 rbd. mulkt.

Fæsterne havde ikke fået fæstebrev. »Årsagen dertil er væsentligst den, at deres evne næppe er af den beskaffenhed, at de kan eller har kunnet over-

komme udredelsen af de ikke ubetydelige bekostninger, fæstebrevs erholdelse vil medtage, - men desuagtet vil fæstebrev inden dette års udløb blive meddelt.«

Og Lorenzen fik sin kvittering for forevisningen. Det skulle blive hans sidste.

Den næste meddelelse er fra godsforvalter Wulff, der den 18. jan. 1831 afgiver »Attest for året 1830.«

Han meddeler, at han er tiltrådt den 1. maj. I løbet af 1830 er der blevet endnu en fæstegård ledig. Derefter redegør han for, at »flere gårdbeboere på godset er uden andet besiddelsesdokument end de med forrige ejer, kammerjunker Mylius indgangne foreløbige såkaldte fæstekontrakter, hvorpå de til dels i flere år har hensiddet, uden at fuldbyrdelse ved fæstebrev er sket.« Wulff meddeler, at Rentekammeret havde befalet, at forholdet skulle bringes i orden, »uden at noget indtil bemeldte 1. maj var foretaget.« Så er det sagt. Lorenzen har altså ikke kunnet eller villet bringe orden i administrationen. Det kan være grunden til, at han er fratrædt, måske blevet afskediget. Der er nemlig heller ikke sket noget m.h.t. at få bygninger og besætninger kompletteret på de ledige steder »på den måde, som forordningen af 25. marts 1791 foreskriver.«

Wulff fastslår derefter, at han er klar over sin forpligtelse m.h.t. at få orden på fæstebrevene. Men han indrømmer, at det under hans »så korte bestyrelse af dette fattige gods« endnu ikke er kommet så vidt, at han har fået udstedt nye fæstebreve. Det skyldes dels, »at den økonomiske forfatning her på godset i regelen er så ringe,« som Lorenzen allerede har gjort amtet opmærksom på, og som hindrede beboerne i at afholde udgifterne til fæstebreve m.v. Men vigtigere finder han det at være, »at de af forrige ejer (Mylius) pålagte fæstevilkår står i den grad i misforhold til stedernes evne, at de ej alene hidtil er uopfyldte, men derhos bebuder fortsat ødelæggelse af familierne og fæstestederne, så fremt de skulle overholdes med strenghed.« Han finder det derfor mere i overensstemmelse med sin pligt og en samvittighedsfuld forvaltning at arbejde på at få modereret fæstevilkårene end at bruge tiden på at få overholdt nogle formaliteter, ikke mindst, da Rentekammeret »har givet eksempler på dets tilbøjelighed til at indføre lemfældighed for de betrængte fæstere.«

Wulffs dom over Mylius' godsadministration er uden formildende træk. Han siger uden forbehold, at det er de overdrevne krav til fæsterne, der har gjort gårdene ledige og sandsynligvis vil gøre endnu flere tomme. Gårdene er »forladt af armod,« og forstyrrelsen, der er sket på bygninger og drift, vil

det tage år at rette op. Han finder det svært at finde duelige fæstere, da gårdene er så lidet tillokkende, men han er i gang med kompletteringen af gårdene og har da også flere fæstere på hånden. Han håber til slut, at man fra amtets side vil vise tålmodighed i sagen.

Det gør amtet da også med en bemærkning om, at »det forventes, at administrationen på den kongelige kasses vegne vil fortsætte sine bestræbelser...«

Efter attesten for 1830 indfører Wulff et fæstebrev for gårdmand Niels Christensen Baandsholm i Næsby. Det er udstedt i 1825, men var, da Wulff tiltrådte, hverken indført eller tinglæst. Han har nu fået begge dele i orden.

Fæstebrevet viser, at Mylius stadig har øget sine krav til fæsterne. Med sine 20 punkter fylder det nu 6 sider i protokollen. Foruden alle de krav, der allerede er omtalt, finder vi her, at fæsteren har pligt til at være »budfoged fra Næsby« og som sådan »ansvarlig besørge alle tilsigelser om hoveri og andet arbejde.« Hoveriet bliver også udvidet, selv om det søges krydret med lidt »udbyttedeling.« »Fæsteren skal årlig, når og hvor herskabet forlanger, optage kartofler eller anden rodfrugt af 1 td. land geometrisk mål, samt luge, ruske, brede, kråde og i skætte hegle og i alle måder tilbørlig behandle hør- og hampeavl på 1 skp. geometrisk mål, alt efter tilsigelse, imod for sådant arbejde, når det i alt er færdiggjort, at erholde 1/10 af udbyttet.«

Skulle nogen være præget af mindre lyst til at springe for herskabet, var der også taget højde for det. »Når fæsteren tilsiges at møde hos sit herskab eller sammes fuldmægtig til afregning eller i anden henseende, må han ikke udeblive under 2 mark sølv i mulkt for hver dag, således hengår.«

Når man har læst fæstebrevene fra Mylius' tid og har konstateret, at de trods alt alle sammen er blevet tinglæst, kan man ikke undlade at undres. Har herredsfogeden overhovedet ikke vurderet/skullet vurdere, om de fæstebreve, han tinglæste, var i overensstemmelse med de gældende forordninger? Og var man hos amtet tilfreds, når fæstebrevet blot havde en påtegning om tinglæsning, uanset hvad der stod i det, og til trods for, at man i anden sammenhæng kendte herredsfogedens manglende evne til at gennemføre sine embedsforretninger med blot nogen energi?

Godsforvalter Wulff fortsatte imidlertid reorganiseringen af godsadministrationen. Den 19. marts 1831 forelå der resolution fra Rentekammeret »med hensyn til adskillige formentlig lovstridige bestemmelser« i Mylius' fæstebreve, og der tilføres fæsteprotokollen rettelser til en del fæstebreve.

For Niels Christensen Baandsholms vedkommende går det ud på:

- A. Fæsterens ret til erstatning for bygningsforbedringer fastslås.
- B. Fæsteren skal ikke indrette sin driftsmåde efter ejerens forskrifter.
- C. Ejeren kan ikke vilkårlig lægge stier og veje over fæstegrunden, eller mageskifte uden fæsterens godkendelse. Godsejeren har heller ikke endelig afgørelse, hvis fæsteren bliver uenig med andre fæstere eller med mølle-
ren på Bjørnsholm.
- D. Godsejeren kan ikke lade grave tørv på fæsterens lodder, uden at denne får »godtgørelse efter anordningen.«
- E. Endelig underkendes alle udvidelser af hoveriet, der går ud over hoveri-
foreningen.

For at der ikke skal være tvivl, fastslås det, at »forøvrigt bliver godsejerens og fæsterens gensidige rettigheder og pligter at bedømme efter de nu gældende og efterfølgende love og anordninger.«

Fra 1832 og vor periode ud er fæstebrevene for Bjørnsholm gods udstedt af Jacob Hornemann Bindsbøll, justitsråd og inspektør ved en del af de for den kongelige kasses regning overtagne gårde og godser i Jylland. Fæstebrev-
venes 4 hovedkrav er nu, at fæsterne:

- 1) betaler afgifter, skatter og brandkontingent.
- 2) yder landgilde (der forekommer reduceret i forhold til landgilden i Myli-
us' tid).
- 3) yder hoveri efter hoveriforeningen.
- 4) vedligeholder gård og besætning.

I de generelle krav om at holde love m.v. bemærker man, at pligten til at vedligeholde markhegnene understreges. Man er blevet mere følsom m.h.t. markskader.

For denne periode er fæstebrevene imidlertid mest betydningsfulde ved de oplysninger, som de vedhæftede synsforretninger over gårde og huse kan give om boligforholdene.

Det er næppe muligt i vor tid at læse den lange række af krav, som Mylius har stillet til sine fæstere, uden at man forbavses over deres urimelighed. De synes at være udtryk for en selvfølelse, selvrådighed og griskhed, der forekommer ubehagelig. Men hvad mente samtiden?

Fra den tid, hvor Mylius selv sad på Bjørnsholm, har jeg ikke fundet nogen tilkendegivelser. Hos godsforvalter Wulff, der kom til egnen ganske få år efter Mylius' tid på godset, mærker man derimod kritik, som vi allerede har set. Pastor la Cour, der kom til egnen kort efter Wulff, og som må have

haft mange forbindelser med ham, da de mødtes i administrationen af fattigvæsenet og skolevæsenet og senere også i det kommunale råd, var enig med Wulff, men kan jo altså også have haft sine væsentligste oplysninger fra ham. Da han i febr. 1837 sad og skulle redegøre for skolevæsenets kummerlige tilstand over for skoledirektionen, nævnte han som den første grund til problemerne: »Det slaviske forhold, hvori beboerne, der næsten alle er fæstere til Bjørnsholm, der som bekendt i en lang række af år har været i kammerjunker Mylius' besiddelse, har stået til deres herskab.« Slavisk skal nok her opfattes mere bogstaveligt, end vi nu ofte plejer at bruge ordet. Præsten mener videre, at forholdet har medført »en vis sløvhed og ringe oplysning hos de ældre« og at det mere end noget andet »straffes på børn og børnebørn.«

I »Danske slotte og herregårde« (2.udg.bd.11) har S. Nygård fremhævet Mylius som »den energiske og dygtige kaptajn,« der på Bjørnsholm som andetsteds efterlod »sig spor.« Går man ned i detaljerne, viser der sig imidlertid en række træk, som en senere eftertid har været tilbøjelig til at overse. I den har Mylius nok fået det eftermæle, han selv kunne ønske sig, men det er næppe hele sandheden om manden.

Endnu da højesteretsassessor Bruun i 1847 forberedte et evt. salg af godset og indhentede kyndig vurdering af det, skrev Schönheyder fra Asmildkloster, at godset tidligere skal »have været yderlig forarmet, og for få år tilbage fik fæsterne penge for at tiltræde gårdene med besætning og fødekorn.« Sporene fra fortiden kunne ses på bygningerne, der i almindelighed var dårlige og alt for små i forhold til avlen. Sidst i 1840erne bedømmes krisen dog som overvundet. Godset er kommet sig. Landgilden og skatterne ydes uden restance. Der er også flere fæstere, der har lyst til at »opbygge deres gårde,« men de holder sig tilbage. »Bønderne attrår meget at blive selvejere,« hedder det. De fleste måtte vente til slutningen af 1850erne, før det skete.

10. Hoveriet

En del af bøndernes afgift for fæstegården blev ydet i arbejde, hoveri eller hovning, som det hedder i tidens sprog. Hvor meget hoveri der er blevet præsteret ved begyndelsen af vor periode, er det svært at sige med sikkerhed. Der er næsten intet materiale, der fortæller derom. Mens det fra 1719 var en pligt for godset at have en autoriseret protokol, hvori fæstebrevene skulle indføres, skulle der gå mange år, inden man begyndte at give bestemmelser om hoveriet.

Fra Bjørnsholm kender man som nævnt enkelte fæstebreve fra 1731. Der fastslås det, at fæsteren skal yde »landgilde med alt mere,« hvad det så ellers er. 1752 skal der ydes »sædvanlig hel gårds forsvarlig hoveri udi ager og eng samt pligtigt arbejde, ligesom hidtil er sket.« Sidst i 1750erne lyder det, at fæsteren »forretter sædvanligt hoveri i alle slags« eller blot »forretter hoveri og rejser.«

De vage formuleringer betyder, at vi mangler præcise og entydige oplysninger om arbejdets omfang. For fæstebønderne dengang må den stadige henvisning til sædvanen have betydet, at der var en fare for, at hoveriet kunne øges, hvis det var i godsejerens interesse. Det er den almindelige opfattelse, at det også skete frem gennem 1700-tallet.

Reformarbejdet, der så småt kom i gang fra o. 1760, bevirkede imidlertid, at der snart begyndte at opsamles materiale i arkiverne. Derfor er forholdene i de sidste 30 år af 1700erne fyldigere belyst. Det gælder også for Bjørnsholm.

En forordning af 6. maj 1769 krævede, at hoveriet for hver fæstegård skulle fastsættes i et hoverireglement. Forordningen af 1769 fik dog ingen lang levetid. Struenseeregeringen kom allerede den 20. febr. 1771 med nye, meget mere radikale bestemmelser om, at hoveriet ikke blot skulle være bestemt, men også tåleligt. Struense blev imidlertid snart styrtet, og Guldberg blev regeringens stærke mand. Med en ny forordning af 12. aug. 1773 blev den fra 1771 aldeles ophævet, da erfaringen havde vist, som man sagde, at hoveriet de fleste steder havde været utilstrækkeligt.

Forordningen af 1773 delte hovarbejdet op i forskellige typer:

1) Avlingshoveriet. Det var udkørsel af gødning, pløjning, harvning, såning, høslet og høbjergning, høst og indkørsel af korn, tærskning, korntransport til købstaden og vedligeholdelse af gærder og diger på hovedgårdens mark.

Det skulle forrettes efter hver provins' og egne gamle skik og brug. Bønderne fik tildelt en vis del af arbejdet, visse hovmål, som man sagde, men arbejdsdagens antal blev altså ikke fastsat.

2) Anden gårdens tjeneste. Det forklares som kornrensning, halmflytning, skovning af bygningstømmer, bjergning af tørv, brænde og lyng, håndlangerarbejde ved hovedgårdens og ladegårdens reparation, oprensning af vandingssteder og vandløb, afhentning af såsæd og borttransport af fedevarer. Angående dette arbejde skulle den enkelte gård have fastsat, hvad man var pligtig til at præstere årligt, dels i spænddage, dels i gangdage.

3) Endelig blev det fastslået, at en del hoveri, der tidligere havde været brugt, ikke mere måtte kræves. Det gjaldt kørsel til mølle, til kirke eller efter vand. Man måtte heller ikke mere forlange, at bonden eller hans hovbud skulle vaske, rulle, tvætte får, slagte, holde rent i have og på gårdsplads, plukke nødder, samle aks, karte, vinde eller spinde.

I det fundne materiale fra Bjørnsholm er der ingen direkte reaktioner på forordningerne af 1769 og 1771. Derimod har forordningen af 1773 sat sig spor. Arbejdet, der ovenfor er nævnt under punkt 2 skulle jo fastsættes, og Peder Lasson måtte derfor indberette til amtet om behovet. I amtsarkivet ligger hans bidrag mellem de andre godsejeres i pakken »Proprietærernes forklaringer over det til deres gårdes drift nødvendige hoveri.«

Indberetningen fortæller selvfølgelig, hvor meget hoveri godsejeren anså for nødvendigt for godset, men i tilgift får vi en række yderligere oplysninger. På Bjørnsholm sår man hvert år rug, byg, havre og boghvede. Når afgrøden er god, avler man 2368 tønder korn, og da et menneske kan rense 4 tdr. om dagen, fordrer det 592 gangdage i hoveri.

Af brændsel regner man med at bruge 390 læs skudtørv a 14 snese, 450 læs hedetørv a 10 snese og 150 læs lyng. Ildebrændelet vil kræve 915 gangdage og 245 spænddage.

Med en god høst har man 200 læs korn siddende i kornstakke. Til at køre dem ind, når der skal tærskes, og derefter flytte halmen over i husene eller på ny ud i stakke kræves der 75 spænd- og 75 gangdage.

Til hjælp for tækkemand og andre håndværkere, til at grave møntørv til tage og tørvestakke, til ris- og skovhugst, til rensning af vandstederne og afhentning af nødvendige materialer beregnes 284 spænddage og 375 gangdage.

Endelig fordrer kørsel af fedevarer til Ålborg og afhentning af sædekorn 150 spænddage.

Det giver et samlet behov på 870 spænddage og 2182 gangdage om året.

Det er interessant at se Lassons bemærkninger til dette resultat. Han anfører, at arbejdet »i markerne og gårdene og foldene - samt foldene at oprette og vedligeholde - er ej anført, der forstås af forordningen at være det slags arbejde, der ej bestemmes, men hver bonde deri som sædvanlig tager sin anpart.« Det er for alle eventualitetens skyld nok værd at sikre sig, at man har forstået bestemmelserne om avlingshoveriet rigtigt, synes han at tænke. Det kom jo oven i det anførte antal dage.

Men Peder Lasson oplyser også, hvad en fæstebonde på fuldt hoveri efter hoverireglementet af 1769 har skullet udrette, idet han giver »et udtog af det forhen i følge forordningen af 6. maj 1769 forfattede og indsendte hoverireglement.« Det er opdelt i spænd- og gangdage, og blandt de sidste skelnes der imellem, om det er en karl, der skal møde, eller om man sender en pige eller en dreng.

Årligt hoveri af en gård 1769
(Avlingshoveri ikke medregnet)

	spænddage	gangdage	
		karl	pi/dr
1. Til kornrensning			8
2. Til eng- og markrensning.....			2
3. Til at indføre kornstakkene i gården.....			3
4. Til ildingsbrand, ris af Lunden og træ af skoven på Livø at bjerge og hjemføre	8	9	11
5. Til dæmninger for vandet at forbedre og vedligeholde.....	2		2
6. Til åers og dammes renselse	1		1
7. Til årlig reparation, murearbejde, klining, tækning ect.....	8	11	11
Ialt	19	20	38

I forordningen af 1769 var der i sidste § udtrykt håb om, »at proprietærene ej ville forøge bondens byrde ved det ham her overlades frihed at bestemme hoveriet.« Det er værd at bemærke, at kravene til den enkelte fæstebonde i 1773 blev reduceret til 12 spænddage og 30 gangdage, når man stadig ser bort fra avlingshoveriet. Man spørger sig selv, om godsejeren har haft en fornemmelse af, at kravene i 1769 var skruet så stærkt op, at det ikke nyttede at komme med de samme krav endnu en gang. Redegørelsen for det godkendte hoveri, der også ligger i amtsarkivet, viser, at kravene yderligere blev nedsat til 8½ spænddage og 27½ gangdage.

Årligt hoveri pr. gård i 1773

(Avlingshoveriet ikke medregnet)

lokalitet	antal gårde	oprindeligt krav		godkendt hoveri	
		sp.dg.	ga.dg.	sp.dg.	ga.dg.
Rønbjerg	4	12	30	8½	27½
Næsby	10	12	30	8½	27½
Ranum	13	12	30	8½	27½
Borregård	8	12	30	8½	27½
Munksjørup	8	12	30	8½	27½
Overlade	8	12	30	8½	27½
Malle	4	6	15	4½	14
Brøttrup	4	6	15	4½	14
Flejsborg	2	5	8	3	5½
Ejstrup	4	10	24	6	19½
Hyllebjerg	10	11	30	8½	27½
Holmgårde	4	10	24	6	19½
Svenstrup	1	10	24	6	19½

Som det vil ses, har lokaliteterne fra Rønbjerg til Overlade ydet fuldt hoveri. Malle og Brøttrup halvt. Resten har skullet yde en eller anden form for reduceret hoveri.

Efter 1773 skete der intet væsentligt i hoverisagen i en lille snes år. Da Guldbergregeringen var blevet styrtet, tog reformfolkene først fat på bondens retsstilling og på stavnsbåndets løsning. Men i 1791 måtte man i gang med det vanskelige hoverispørgsmål igen, og den 24. juni udsendte man plakaten om hoveriforeninger. Heri indbydes jordrotter og hoverigørende bønder til at indgå frivillige foreninger (d.v.s. overenskomster) om bestemt (d.v.s. fastsat) hoveri. Samtidig afkræves godsejerne en række oplysninger om det hoveri, der var nødvendigt for deres gårdes drift.

Det er tydeligt, at centraladministrationen søgte at dele sol og vind lige mellem de to parter. Godsejerne skulle sikres den nødvendige arbejdskraft. Bønderne skulle på den anden side ikke afkræves mere, end de hidtil havde forrettet, og de måtte ikke stilles over for så store krav, at de ikke kunne overkomme at dyrke deres fæstegårde.

Efter plakaten kunne man indrette sig på én af to måder. Enten fastsatte man alt hoveri i pløje-, spænd- og gangdage, eller man fastholdt 1773-forordningens opdeling i avlingshoveri og andet hoveri.

På Bjørnsholm valgte man den sidste fremgangsmåde. Plakaten forlangte så, at alle hovmålene i ager og eng skulle anføres med deres længde og

bredde, hegnene skulle benævnes med deres længde og beskaffenhed, og grøfterne skulle anføres med deres længde og bredde. Det var heller ikke nok for det øvrige hoveri blot at anføre antallet af spænd- eller gangdage. Der skulle også opsættes normer for, hvad der regnedes for en dags arbejde. De gensidige rettigheder skulle fastsættes på det nøjeste, blev det sagt i indledningen til plakaten som begrundelse for dens udsendelse.

Hoveriforeningen skulle sendes til amtmanden, der skulle forvisse sig om, at bønderne frivilligt var gået ind på overenskomsten. Han skulle derefter give den en påtegning derom. Var der ikke afsluttet en forening inden udgangen af oktober 1791, skulle godsejeren indsende efterretninger, som skulle bruges af de kommissærer, som kongen ville udnævne til at bestemme hoveriet.

På Bjørnsholm fik man ikke hoveriforeningen klar inden udgangen af oktober 1791. Den blev først indgået i 1795. Peder Lasson måtte derfor udarbejde en meget stor indberetning (ca. 100 foliosider), som dateret Bjørnsholm, den 20. okt. 1791 kunne sendes til amtet. Man fornemmer som tidligere nævnt en lidt irriteret holdning i den afsluttende bemærkning: »På det nøjagtigste muligt forfattet efter bøndernes lejlighed i deres travleste høst-, sæde- og pløjetid, da plakaten først blev mig bekendtgjort den 17. aug.«

Indberetningen er som sagt meget omfattende. Den oplyser afstandene fra Bjørnsholm til Ålborg, Viborg, Nibe og Løgstør, til Livø og Lunden, tørveskærene og heden - og fra alle landsbyerne til hovedgården. Derpå beskrives markerne, og så følger der en opgørelse over hovmålene. Der gives oplysning om: markens navn, agerskiftets navn, agerens nummer, byen og gårdmanden, til hvis hovmål ageren hører, samt agerens bredde og længde i alen. Derpå beskrives engene, Lunden, tørvemoserne og heden.

I 3 punkter belyses driften. Som i 1773 sås der rug, byg, havre og boghvede. Middeludbyttet angives som rug: 4 fold, byg: 5, havre: 3 og boghvede: 4. Et par punkter beskriver digerne og de hovmål, der er knyttet dertil. Møddingen må have været arbejdskrævende. Den blandes med lyngtørv og tørveaffald. Det kræver 283 spænddage og 314 gangdag. Derimod mergler man ikke på Bjørnsholm. Hovedgårdens jorder er udskiftet af fællesskabet, mens landsbyerne endnu ikke er udskiftet.

Efter disse lidt spredte oplysninger, der selvfølgelig er relevante, når man skal bedømme arbejdsbehovet på godset, tager man fat på selve hoveriet.

Man har ikke hidtil ført bog over det ydede arbejde. Ladefogeden har haft optegnet en bestemt omgang (rækkefølge), der nævnes. Efter den er bønderne blevet tilsagt. Det er sket enten ved ladefogeden eller ved olderman-

den i hver by. Bønderne har ikke haft lettelser i hoveriet på særskilte årstider, »men i deres sæde-, høst- og betydeligste arbejdstider er hoveriet efter den tid, deres egne arbejder udfordrede, blevet indrettet til ildebrændsels bjergning.« Hermed vil godsejeren sige, at han mener, at man har lettet hoveriet på de tider, hvor bønderne har haft behov derfor.

Et særligt punkt besvarer spørgsmålet om de fysiske vilkår for hoveriet. På Lundgård og Padkær lettes bønderne ved markernes bedre beliggenhed i forhold til gårdene. På Bjørnsholm besværliggøres arbejdet ved, at markerne ligger på den ene side af gården (nord for). På alle tre gårde lettes arbejdet dog ved, at markerne er jævne og slette og ingen steder bakkede.

I indberetningens næstsidste punkt anføres godsejerens krav på hoveri og hans kommentarer hertil. Heraf fremgår det, at han kræver avlingshoveri ifølge den anførte oversigt over hovmål, og desuden spænd- og gangdage. Han fremhæver, at det arbejde, der herefter kan fastsættes »er mindre end det, de før forordningens udgivelse har forrettet.«

I indberetningens sidste punkt gøres kravene så op i arbejdsdage. Først kommer der en oversigt over markernes drift med anslåede dage til avlingshoveri. Derefter følger en ny oversigt, der fastslår de samlede konsekvenser for de enkelte fæstere.

Samlet hoveri pr. gård efter indberetningen 1791.

(Avlingshoveriet indgår med skønnede tal)

lokalitet	gårde	pløjedage	spænddage	gangdage
Rønbjerg	4	12	50½	131½
Næsby	10	12	49	129½
Ranum	13	16	55½	135½
Malle.....	4	6	26½	65½
Brøttrup.....	4	6	26½	60½
Kærgårde	2	12	35½	39
Vansted	4	12	35½	39
Vester Ørbæk.....	3	8	30	45½
Borregård.....	8	10	42½	126
Overlade	8	10	41	120
Munksjørup	8	10	40	120
Hyllebjerg	3	6	30½	100½
	7	6	30½	81½
Holmgårde.....	4	11	34	84
Svenstrup	1	11	35	85
Ejstrup	4	11	35	81
Flejsborg	2	6	20	24

Hertil skal det føjes, at der fra 2 hoverifri gårde i Vester Falde ydes 4 gangdage pr. gård, fra Boltrup 6 gangdage og fra 2 gårde i Sønderlade 2 gangdage pr. gård, alt årligt. Endelig yder følgende fæstegårde slet intet arbejde: 2 gårde på Livø, 2 i Løgsted, 2 i Raunstrup samt enestegårdene Østergård og Tollerup.

Før Peder Lasson nåede at foretage sig mere i hoverisagen, kom der en ny plakat af 23. dec. 1791. Den siger, at der mange steder er indgået hoveriforeninger, men andre steder har sagen ikke haft fremgang. På adskillige godser skyldes det, at bønderne tror, at arbejdet for eftertiden vil blive såre ringe og ubetydeligt. Det er nok først og fremmest for at rette denne misforståelse, at der så hurtigt kom endnu en plakat om hoveriet. I den bliver det understreget: Når hoveriet skal fastsættes, skal der tages hensyn til, hvad der er blevet forrettet af arbejde indtil året 1790. Man behøver heller ikke at fastsætte hoveriet efter hartkorn, men hvor hoveriet hidtil er blevet forrettet efter hele, halve og kvarter gårde, må man fortsat gøre det. Ved forordningen af 12. aug. 1773 var visse slags arbejde som omtalt blevet forbudt som hoveriarbejde. Det ændres nu, så man som hoveri må forrette enhver slags arbejde, som man kan enes om at inddrage under hoveriarbejdet. Endelig pålægges det godsejeren at komme med et forslag til en hoveriforening, hvor en sådan endnu ikke er sluttet.

Alle de anførte bestemmelser fik konsekvenser for ordningen på Bjørnsholm. Derimod kan man ikke se af materialet, om bønderne på Bjørnsholm gods forhalede en overenskomst ved at argumentere for en stærk reduktion i hoveriet.

Forslaget til en hoveriforening for Bjørnsholm er dateret 6. marts 1794. Det begynder med at beskrive marker, enge, diger og heder og henviser til de enkelte fæsteres hovmål. Her skal fæsterne forrette arbejde »uden videre bestemmelse.« Derefter fastsættes de øvrige forefaldende arbejder. Her bemærker man, at der forekommer, som det jo var blevet tilladt igen, både »får og lam at vaske og klippe og nødder i Lunden at plukke.« Der er endvidere fastsat en række normer for arbejdets omfang. Ved spænddage gælder det særlig læssenes størrelse, ved gangdage f.eks. det antal tønder korn, man enten skal rense eller bære på loftet. Forslagene er utvivlsomt præget af, at man fra godset ønsker arbejde udført i samme omfang, som man fik det før 1790. De enkelte gårdes hoveri er endelig ikke afhængigt af gårdens hartkorn. Derimod forretter gårdene i samme lokalitet samme mængde arbejde.

Hoveriforeningen blev imidlertid ikke indgået før den 11. aug. 1795. Den 12. aug. s.å. blev den fremlagt i Års og Slet herreders ting, den 14. aug. udbad Peder Lasson sig amtmand von Pentz's approbation, som meddeltes dagen efter. Af den fremgår det, at den er »frivillig indgået« mellem proprietær og hoverigørende bønder.

Tiden mellem forslagets fremkomst og afslutningen må imidlertid være blevet brugt til forhandlinger mellem Lasson og bønderne. Forslaget er i hvert fald blevet forsynet med en række tilføjelse, der nedsætter arbejdskravene.

Årligt hoveri pr. gård efter hoveriforeningen af 1795
(Avlingshoveriet ikke medregnet)

lokalitet	antal		krav		resultat	
	gårde	sp.dg.	ga.dg.	sp.dg.	ga.dg.	
Rønbjerg	4	14	62	12	52	
Næsby	10	14	62	12	52	
Ranum	13	14	62	12	52	
Malle.....	4	7	31	6	26	
Brøttrup.....	4	7	31	6	26	
Kærgårde	2	9*	3	7*	3	
Vansted.....	4	9*	3	7*	3	
Vester Ørbæk.....	3	9	3	7	3	
Borregård.....	8	15	56	13	46	
Overlade	8	15	56	13	46	
Munksjørup	8	15	56	13	46	
Holmgårde.....	4	15**	46	13**	40	
Ejstrup	4	15**	46	13**	40	
Svenstrup	1	15**	46	13**	40	
Hyllebjerg	10	11½	56	9½	46 ^{1)/40²⁾}	
Flejsborg	2	9½***	7½	9½***	7½	

*) 1 årlig rejse til Ålborg eller Viborg

**) Henter årlig »et forsvarligt skovlæs træ i Rold skov«

***) De to skiftes til årligt at hente »et forsvarligt skovlæs træ i Rold«

1) De 3, der det år tærsker ved Lundgården

2) De 7, der det år tærsker ved Padkær.

Nedsættelsen i antallet af arbejdsdage angår stort set kun to ydelser. Kørselen med korn- og fedevarer til Løgstør ændres fra 6 rejser til 4 årligt, oven i købet med den præcisering, at »når der føres læs tilbage, bliver det regnet for 2 rejser.« Reduktionen i gangdagens antal skyldes, at kravet om tærskning nedsættes fra 40 dage til 30.

Men herudover fik bønderne yderligere 3 lettelser. Arbejdskravet m.h.t. kornrensning var oprindeligt 6 tdr. korn dagligt. Her enedes man om 3 tdr., når det var rug eller byg, og 4 tdr., hvis det var havre. Mens forslaget lød på, at der skulle bæres 15 tdr. korn på loftet pr. dag, blev resultatet, at man forlangte 10 tdr. båret op pr. dag. Og ved materialekørsel fik man læssets størrelse reduceret. Der var oprindeligt krævet 120 mur- eller tagsten pr. læs. Det nedsattes til 100 sten, og for transport af kalk og brædder skete der en tilsvarende nedsættelse.

Dermed var hoveriaftalen i hus på Bjørnsholm. På tilsvarende måde gik det på de fleste andre godser, og den 6. dec. 1799 kunne regeringen udsende »Forordningen, som indeholder almindelige Regler for Hoveriet i Danmark.« Heri blev det fastslået, at godserne skulle føre en hoveriprotokol. Det begyndte man også med på Bjørnsholm fra 1. maj 1800. Det betyder, at man for første gang får konkrete oplysninger om, hvor meget arbejde der blev udført. Hidtil har kilderne refereret, hvad der tidligere var blevet ydet, hvad man anså for nødvendigt at få gjort, og hvad man var blevet enige om, at der skulle præsteres.

Vi vælger nu at se på den vestligste gård i Ranum by. Holmgården hed den senere, til den måtte falde for at give plads for rutebilstationen. Her var den ca. 40-årige Christen Christensen Holmgård rykket ind som fæster 1. maj 1800. I landgilde skulle han yde 1 td. rug og 6 skp. byg. Formanden i gården, den ca. 50-årige enkemand Jens Sørensen skulle have aftægt bestående af »en god seng« og dertil 2 får og en spæd kalv om året. Endelig skulle Christen Holmgård yde hoveri efter foreningen.

Det hoveri, Christen Holmgård kom til at yde i årene 1801 - 1810 fremgår af de 3 skemaer. Først et over avlingshoveriet, der er opgivet i spænd- og gangdage, men også er fordelt på de forskellige typer arbejde: pløjning, såning, høst o.s.v. Dernæst det øvrige hoveri, der jo var fastlagt ved hoveriforeningen. Det er også anført efter hoveriprotokollens specifikationer, og øverst i skemaet er angivet hoveriforeningens krav, så man kan se, hvor stor en del af det krævede arbejde der hvert år er blevet udført. I det tredje skema gives der en oversigt over det samlede antal spænd- og gangdage. Af skemaet fremgår det samlede avlingshoveri, det samlede øvrige hoveri og

endelig det totale antal spænd- og gangdage, som Christen Holmgård i de pågældende år måtte præstere for sin fæstegård.

Christen Holmgårds avlingshoveri 1801 - 1810

	pløjning			sædetiden		udkørsel af gødning		høstletten		kornhøsten		bjergning af brændsel		lukning af folde og jorddiger	
	sd	sd	gd	sd	gd	sd	gd	sd	gd	sd	gd	sd	gd	sd	gd
	1801-02	9	6	1½	8	5	1	17	3	15	4	11	-	-	-
1802-03	7	6	1½	8	2	1	14	2½	12	7	12½	-	-	-	-
1803-04	8½	5	2	10	4	1½	13	2½	14½	7	9½	-	-	-	-
1804-05	8½	6½	1½	10	5	2	17	3	15	6½	13	-	-	-	-
1805-06	13½	6	2	10	6	1	18½	3	15½	2½	11	½	½	-	-
1806-07	9	6½	1½	10	7	1	18	3	16	5	11	-	-	-	-
1807-08	8	7	2	10	6	1	17½	2	13	5	12	-	-	-	-
1808-09	14	6	2	2	1	1	17	2	15	4½	12½	-	-	-	-
1809-10	6	5	3	3	3	2	14	2½	12½	2	7½	1	1	-	-

Christen Holmgårds øvrige hoveri 1801 - 1810

årlige krav	spænddage					gangdage							
	i foldene	korn- og halmflytning	oprensning af vandstederne	reparationer på gården	kornrejser	i foldene	korn- og halmflytning	oprensning af vandstederne	tærskning	rensning	bære korn op	fårevask m.m.	reparation af bygninger
1801-02	3	-	-	-	2	3	-	-	29	6	2	1	2
1802-03	2½	-	1	-	4	4½	-	1	30	6	2	1	2
1803-04	2½	-	-	-	1	3½	-	-	30	4	1	1	2
1804-05	3	-	-	½	-	4	-	-	29	5	2	1	3½
1805-06	2½	-	-	½	1	3½	-	-	30	6	2	-	1
1806-07	2	-	-	-	1	3	-	-	25	6	1	2	4
1807-08	2½	-	-	½	1	4½	-	-	26	6	2	1	2½
1808-09	4	-	1	½	2	5	-	-	28	4	2	-	1½
1809-10	2	-	½	1	2	1	-	1	28	6	2	-	3

Christen Holmgårds samlede hoveri 1801 - 1810

	avlingshoveri		øvrige hoveri		samlet hoveri	
	sd	gd	sd	gd	sd	gd
1801-02	31	49½	5	43	36	92½
1802-03	31½	42	7½	46½	39	88½
1803-04	34½	43	3½	41½	38	84½
1804-05	36½	51½	3½	44½	40	96
1805-06	36½	53½	4	42½	40½	96
1806-07	34½	53½	3	41	37½	94½
1807-08	33	50½	4	42	37	92½
1808-09	29½	47½	7½	40½	37	88
1809-10	21½	41	5½	41	27	82

Hoveriprotokollen er frem til 1810 ført så detaljeret og overskueligt, at man også kan se, hvornår de forskellige markarbejder er blevet udført. For Christen Holmgård ser resultatet ud som angivet i skemaet. Sædetiden er markeret med de enkelte hofdage. For de øvrige perioder er der blot markeret den første og den sidste dag.

Oversigt over Christen Holmgårds hoveri 1801 - 1810

	Udkørsel af gødning	Sædetid	Hæslet	Kornhøst
1801-02	31/8-4/9	12/5, 5/10, 12/4	8/7-1/8	7/8-25/8
1802-03	27/9-4/10	18/5, 23/10, 14/4	19/7-19/8	1/9-21/9
1803-04	5/9-13/9	17/5, 2/10, 30/4	16/7-9/8	17/8-31/8
1804-05	25/9-27/10	16/5, 30/5, 3/10, 24/4	18/7-16/8	21/8-10/9
1805-06	4/10-4/11	21/5, 4/6, 14/10, 23/4	15/7-14/8	31/8-13/9
1806-07	30/9-18/10	24/5, 5/6, 4/10, 23/4	7/7-11/8	22/8-20/9
1807-08	26/9 26/4-30/4	20/5, 3/6, 1/10, 23/4	8/7-11/8	17/8-7/9
1808-09	24/9	17/5, 4/6, 29/9, 29/4	9/7-6/8	9/8-3/9
1809-10	12/5-13/5 16/10	20/5, 1/6, 6/10, 17/10 3/4	13/7-14/8	25/8-15/9

Efter 1799 skete der ikke ændringer i bestemmelserne for hoveriet. Det væsentlige spørgsmål er: Hvor længe varede det ved på Bjørnsholm gods?

I godsarkivet er der 3 hoveriprotokoller. De to ældste dækker hele godset (Bjørnsholm, Lundgård og Padkær) og omfatter perioden op til 1832. Hovårene gik fra maj til maj. Antallet af hoverigørende gårde var:

1800 - 1809: 89, 1809 - 1810: 88, 1810 - 1832: 81.

Efter 1832 findes der ingen protokol for hele godset. Det skyldes formentlig, at de 3 store gårde nu blev forpagtet ud til forskellige, og hver forpagter skulle så have sin egen protokol. Den for Lundgården er bevaret. På dens første side står:

»Hoveriprotokol for Lundgård og Padkær godser, hvori forpagteren i medfør af den gældende forpagtningskontrakt har at indføre og afskrive det efter hoveriforeningen oppebærende hoveri, klassificeret i overensstemmelse med den bestående hoveriforening.

Bjørnsholm, d. 1. maj 1832 Wulff, forvalter.«

Denne protokol registrerer 1834 - 36: 43, 1836 - 37: 41, 1837 - 50: 22, 1850 - 51: 9 og 1851 - 57: 7 hoverigørende bønder. Det betyder, at der er blevet ydet hoveri, lige til bøndergodset blev bortsolgt i slutningen af 1850'erne. Dog ser det ud til, at antallet af hoverigørende bønder er svundet stærkt ind i de seneste år, men forholdene er ikke klart belyst. Hele området nord for Bjørnsholm å, der gjorde hoveri til Bjørnsholm, er ikke belyst efter 1832.

Fra vor periodes sidste år er der endelig overleveret et par vurderinger af hoveriets virkninger. De harmonerer ikke, men forklaringen herpå er nok, at de er blevet til i forskellige situationer og på forskellige tidspunkter og skal tjene forskellige formål.

1837 forklarer pastor la Cour skolevæsenets ringe tilstand i pastoratet bl.a. med »den herskende armod og det trykkende hoveri, som gør det stundom fast umuligt for beboerne at undvære selv deres små børn fra eget bedrift...«

Ti år senere, hvor tilstanden på godset nok er bedret meget, skal højesteretsassessor Bruun prøve at vurdere muligheden for bortsalg af bøndergodset. I hans beretning hedder det, at bønderne nok ikke vil give meget for gårdene. De »sidder for lav afgift uden meget trykkende hoveri,« hedder det. Det anføres, at 2 gårde i Næsby og 1 gård i Hyllebjerg har afløst hoveriet, ligesom de to Kærgårde hver udreder 15 rbd. årligt efter aftale med forpagteren på Bjørnsholm. »Ranum er den eneste by, som svarer fuldt hoveri,« fastslås det. »Da den ligger umiddelbart ved hovmarken, er deres hoveri ej besværligt, og de har derfor ej villet indgå nogen antagelig akkord med forpagteren.«

Det ser imidlertid ud, som om bønderne gerne ville sige farvel til både fæstevæsen og hoveri (»Bønderne attrår meget at blive selvejere.«) Spørgsmålet er blevet, hvad prisen derfor skulle være. Det fandt man først ud af o. 1860, da bøndergodset blev bortsolgt.

11. Fattigvæsenet

Fattigforsorgen er i ældre tid væsentligst blevet klaret ved, at fattige tiggede, og de, der havde midler og hjerte til det, gav almisser. Fattigdommen var et stadig tilbagevendende problem for samfundet. Det fremgår af, at statsmagten flere gange forsøgte på at ordne og regulere forholdene.

I 1708 prøvede den relativt nye enevælde at gøre en virkelig alvorlig indsats med forordningen »Om betleriet i Danmark såvel på landet som i købstæderne, København undtagen.« Den var med visse ændringer i kraft frem til 1803, altså i den første del af vor periode.

Fattigforsorgen skulle administreres af sognepræsten og »3 eller 4 af de vittigste og bedste sognemænd.« De skulle inddele fattiglemmerne i 3 klasser: 1. klasse omfattende »blinde, sengeliggende og dem, som slet intet kan fortjene,« 2. klasse »små forældreløse børn« og 3. klasse dem, som »formedels slet helbred, mange små børn og andre lovlige årsager ikke kunne fortjene det, hvoraf de kan substituere.«

Midlerne til hjælpen skulle skaffes ved, at fattigforstanderne kaldte sognemændene til sig for at »høre, hvad de godvilligen ville give årlig til de fattiges underholdning.« Bønderne skulle fortrinsvis give naturalier, og man skulle ikke yde efter hartkorn, men efter »mandens tilstand.« Proprietærer, forpagtere m.v. skulle yde penge, der bl.a. skulle anvendes til tøj.

Hele den praktiske administration skulle præsten lede. Hos ham skulle de fattige melde sig, og han skulle aflægge regnskab til revision hos provsten. Han skulle også opkræve et beløb pr. gård, boelsted og tjenestekarl til en herredskasse. Den skulle medvirke til en vis udligning af byrden mellem sognene, men det var sognet, der var den administrative enhed.

Om forholdene i Bjørnsholm og Malle sogne kan vi få besked gennem den første gamle fattigprotokol, der ligger i Bjørnsholm præstearkiv, og som dækker årene 1732 - 1803.

Lad os først se på forholdene omkring folketællingen 1787, nemlig på ligningerne og tildelingerne, der er lagt i slutningen af årene 1785, 1786, 1787 og 1788. Sognepræsten Søren Bregnholm, der tillige var provst i Gislum herred, har i den nævnte periode ført protokollen med meget sirlighed og akkuratess og hvert år fået kvittering for kopi af regnskabet samt for det indsendte overskud af herredskassepengene. Da Bjørnsholm og Malle sogne hører til Slet herred, skulle provsten i Gislum herred for denne del af sit pastorat aflægge regnskab til kollegaen i naboherredet.

Det første, der falder i øjnene, er, at Bjørnsholm og Malle sogne ikke er to fattigdistrikter, som man kunne forvente - et pr. sogne - men tre, idet Bjørnsholm falder i »Bjørnsholm sogn på holmen,« det senere Overlade sogn, og »Bjørnsholm sogn norden åen,« det senere Ranum sogn. Delingen har måske sin rod i Bjørnsholm sogns betjening gennem lange perioder ved to præster. Sognets store udstrækning og den markante deling ved søen og åen kan også have spillet en rolle. Sognet blev kort tid efter også delt i to sognefogeddistrikter.

Som eksempel på en ligning for et distrikt kan vi se på den, der blev lagt for Ranumområdet i 1787. Det ses for det første, at godsejerens bidrag er delt mellem sognets søndre og nordre distrikt, og han yder både penge og korn. Bidraget forekommer ikke overvældende. Præsten synes at følge forordningens krav om at vise det gode eksempel og yder ialt $\frac{3}{4}$ td. korn.

Ligning for Bjørnsholm sogn, norden åen, lagt i nov. 1787

INDTÆGT:	rug		byg		penge		
	tdr	skp	tdr	skp	rdl	mk	sk
Bjørnsholm: S.T. hr. Lassons halve udlovede	1	-	1	-	2	-	-
Næsby 10 gd a 1 sk byg	-	-	1	2	-	-	-
Ranum 13 gd a 1 sk rug, 1 sk byg	1	5	1	5	-	-	-
præstegården	-	3	-	3	-	-	-
smeden 8 sk, sadelmager 8 sk	-	-	-	-	-	1	-
Rønbjerg 4 gd a 1 sk rug, 1 sk byg	-	4	-	4	-	-	-
Livø 2 gd a 1 rd	-	-	-	-	2	-	-
Kærgård 2 gd a 1 sk rug, 1 sk byg	-	2	-	2	-	-	-
	3	6	5	-	4	1	-

UDGIFT:

1. klasse: Peder Andersen og hustru i Ranum	2	6	2	-	2	4	-
— Peder Kalkslager ibid.	-	5	-	5	1	2	-
— Peder Sørensen i Rønbjerg	-	1	-	2	-	-	-
2. klasse: Anna Jepsdotter i Næsby	-	1	-	2	-	-	-
3. klasse: Niels Espersen i Ranum	-	1	-	2	-	-	-
— Metha Jensdatter ibid.	-	1	-	2	-	-	-
— Jens Toft ibid.	-	-	-	2	-	1	-
— Niels Toft ibid.	-	-	-	3	-	-	-
— Anders Svenskes kone ibid.	-	-	-	2	-	-	-
— Afg. Morten Vinthers børn ibid. til skolegang....	-	-	-	1	-	-	-
— Ægdiussens børn ibid. ligeledes	-	-	-	1	-	-	-
— Christen Jepsen i Næsby, gammel og skrøbelig..	-	-	-	2	-	-	-
	3	6	5	-	4	1	-

Gårdmændene giver alle korn bortset fra de to på Livø. For dem er det sikkert blevet anset for upraktisk, om de skulle af sted fra Livø til fastlandet med et par skæpper korn. Gårdmændene i samme ejerlav yder overalt lige meget. Her har man altså ikke taget hensyn til »mændenes tilstand,« som det ellers var påbudt i forordningen, men fra ejerlav til ejerlav varierer ydelser for en gård. Et par håndværkere er så konsoliderede, at de må ud med hver 8 skilling.

Udgiftssiden kan sammenholdes med årets folketælling, der registrerer befolkningen pr. 1. juli 1787.

1. klasse er dem, der slet intet kan fortjene (d.v.s. tjene): Peder Andersen er 78 år, hustruen Maren Nielsdatter 63. Han er bonde og husmand og begge registreres som almisselemmer.

Peder Kalkslager hedder Peder Laurtsen og er 77 år, konen 64. Han betegnes som husmand og tillige krøbling, der opholdes af sognets almisse.

Peder Sørensen i Rønbjerg er 81, ugift, betegnes som husmand, der nyder almisse af sognet. I samme hus sidder en daglejer med kone og to børn som inderste. Må de delvis underholde den gamle mand for at få husly? Af fattighjælpen kan han i hvert fald næppe leve.

Det viser sig altså, at alle fire i folketællingen er markeret som almisselemmer. Det er udslidte mennesker, en enkelt betegnes direkte som krøbling. Alt tyder på, at det er en beskeden alderdom, der er blevet dem til målt.

2. klasse skal omfatte forældreløse børn:

Anna Jepsdatter findes ikke i folketællingen, der ellers har 11 Anna/Anne'er i Næsby. Derimod findes der en Anne Kristine Jensdatter på 9 år. Hun er hos husmand Jens Christensen (46 år, i l. æ.) og Else Mortensdatter (64 år, i 2. æ.) og er broderdatter af konen. Da der endnu et sted i fattigprotokollen findes en Jepsen, hvor folketællingen har Jensen, er der formentlig tale om en fejlskrivning, måske fremkaldt ved onkelens navn Jens. Om pigen er forældreløs kan ikke ses, men moster og onkel får i hvert fald hjælp til hendes underhold. Folketællingen registrerer ikke forholdet.

3. klasse er dem, der har nogen hjælp behov:

Niels Espersen i Ranum er en 80-årig husmand, konen er 60. Han er noteret for almisse i folketællingen. Det er den 81-årige Metha Jensdatter, der som enke bor ene i et hus i Ranum, derimod ikke.

Brødrene Toft hedder i folketællingen Jensen. Jens Toft på 78 år er inderste hos broderen og nyder almisse. Niels Toft er 76 og husmand, konen 66. Hans afhængighed af fattigvæsenet omtales ikke i folketællingen.

Det gør Anders Svenskes kones heller ikke. Hun hedder Bodil Jepsdatter og er 74. Manden hedder Anders Nielsen, er 70 og husmand. Afgangne Morten Vinthers børn er den 6-årige Christen og den 2-årige Niels Mortensen. Deres moder er 30 år, enke efter 1. ægteskab, går i dagleje og sidder som inderste hos sin moder på 62, der også er enke og husbeboerøke.

Ægidius Jensen er 54, husmand, hans kone er 34. De har 2 børn, Else på 8 og Jens på 7 år. Ingen af bidragene til de to hold børn er nævnt i folketællingen.

Endelig Christen Jepsen, der som nævnt måske hedder Jensen. Han er en 77-årig husmand, der nyder almisse af sognet.

Som det vil ses, kan der hentes mere oplysning frem om en række af fattiglemmerne. Det giver mere eller mindre fylde i det billede, man kan danne sig af dem. Men det vil også ses, at kilderne frembyder visse problemer. Et par steder synes der at være tale om navneforveksling. Andre steder kan der være problemer med regnskaberne kaldenavne (Kalkslager, Toft o.l.) over for folketællingernes mere gennemførte fadernavne (Laurtsen, Jensen). Desuden viser det sig at være lidt tilfældigt, om fattighjælpen er nævnt i folketællingen eller ej.

Et sidste problem er det, at to inderster, der »nyder almisse af sognet« ifølge folketællingen, ikke findes i regnskaberne. De har begge til huse hos husmænd i Næsby. Kirsten Sørensdatter, 68 år, betegnes som »opholdende,« Maren Sørensdatter, 52 år, som »på-rørende.« Da de begge er enker, kan forklaringen være, at deres usædvanlige betegnelser, der ellers ikke forekommer i tællingen for Ranumområdet, dækker over et ophold af midlertidig karakter, der ikke har nået at sætte sig spor i regnskabet.

Endelig ses det, at alt, hvad der bliver krævet op i distriktet, også bruges der.

Tilsvarende opgørelser kunne der laves for den anden halvdel af Bjørnsholm sogn og for Malle sogn. Her skal blot gives det samlede resultat for året 1787:

Indtægt = udgift:	rug	byg	penge
Bjørnsholm sogn på holmen.....	5 t 0 sk	1 t 4 sk	2 rd 3 mk 8 sk
Bjørnsholm sogn norden åen.....	3 t 6 sk	5 t 0 sk	4 rd 1 mk 0 sk
Bjørnsholm sogn	8 t 6 sk	6 t 4 sk	6 rd 4 mk 8 sk
Malle sogn	1 t 5 sk	1 t 4 sk	0 rd 0 mk 4 sk
Ialt.....	10 t 3 sk	8 t 0 sk	6 rd 4 mk 12 sk

For årene 1785 - 1788 samt 1802, det sidste år under det gamle reglement, ser den samlede fattighjælp i de to sogne således ud:

år	rug	byg	penge
1785	9 td 3 sk	9 td 2 sk	6 rd 5 mk 4 sk
1786	6 td 5 sk	9 td 6 sk	6 rd 4 mk 12 sk
1787	10 td 3 sk	8 td 0 sk	6 rd 4 mk 12 sk
1788	5 td 5½ sk	9 td 7½ sk	7 rd 1 mk 4 sk
1802	5 td 6½ sk	9 td 1 sk	6 rd 3 mk 8 sk

Som der vil ses, er forskellen i pengeydelsen gennem årene beskedent. Større er udsvinget i kornydelsen, der i øvrigt mængdemæssigt er størst i 1785, mindst i 1802. Det havde været rart at vide, om mængden svingede så meget, fordi yderne ikke mente, at de kunne undvære mere end det anførte, eller om præsten og de »vittige« mænd ikke skønnede, at der var behov for mere, men her tier kilderne.

Lidt tættere ind på forholdene kan vi måske komme ved at følge et par konkrete sager gennem årene 1785 - 1788. Det gamle ægtepar Peder Andersen og hustru, der ved folketællingen i 1787 var 78 og 63 år, fik ved ligningen i slutningen af årene:

	rug	byg	penge
1785	2 td 4 sk	2 td 6 sk	2 rd 4 mk
1786	2 td 0 sk	2 td 7 sk	2 rd 4 mk
1787	2 td 6 sk	2 td 0 sk	2 rd 4 mk

I slutningen af 1788 lægges ligningen den 14. nov., men kirkebogen beretter, at Peder Andersens kone Maren Nielsdatter er blevet begravet den 9. nov. 65 år gammel. Han tildeles nu for året 6 sk. rug, 1 td. byg og 1 rd. 2 mk. Det er tilsyneladende 1780ernes tildeling til en person, der »slet intet kan fortjene.«

Eksemplet med forældreløse børn er mere problematisk. Det drejer sig om »Søren Livøs børn i Overlade«, der ved ligningen fik tildelt:

1785	2 sk rug	2 sk byg	8 skilling
1786	2 sk rug	2 sk byg	1 mark
1787	4 sk rug	2 sk byg	1 mk 8 sk

I 1788 rykkede de ned i 3. klasse og fik »til skolegang« 1 sk. rug, 2 sk. byg, 2 mk. Det problematiske består i, at børnene ikke er til at finde i folketællingen 1787. Det kan derimod konstateres, at Søren Liv af

Ranum har fået en datter Maren fremstillet i kirken den 23. juli 1780, og at hans hustru introduceredes samme dag. Om forældrene er døde, hvor mange børn der er tale om, hvor gamle de er, og hvor de opholder sig, har jeg desværre ikke kunnet finde oplysninger om. Alligevel er tallene interessante. I perioden 1785 - 87 er der tale om en stigende tildeling. Dækker det over, at børnene bliver større og dermed dyrere at underholde? Og betyder faldet i 1788, hvor de rykker ned i 3. klasse, at de nu kan begynde at gøre nytte (tjene)?

Det er tidligere nævnt, at der også blev opkrævet en årlig afgift til herredskassen, dels pr. helgård 4 sk., halvgård 2 sk., boelssted/husmandssted 1 sk., dels pr. karl med fuld løn 2 sk., med halv løn 1 sk. For Bjørnsholm og Malle sogne drejer det sig om:

om:	opkrævet	brugt	afleveret
1785	4 rd 3 1nk 9 sk	3 rd 2 mk 0 sk	1 rd 1 mk 9 sk
1786	4 rd 3 mk 10 sk	3 rd 2 mk 0 sk	1 rd 1 mk 10 sk
1787	4 rd 3 mk 9 sk	2 rd 5 mk 0 sk	1 rd 4 mk 9 sk
1788	4 rd 3 mk 12 sk	4 rd 1 mk 1 sk	0 rd 2 mk 11 sk
1802	4 rd 2 mk 10 sk	3 rd 2 mk 0 sk	1 rd 0 mk 10 sk
1803	4 rd 2 mk 6 sk	4 rd 4 mk 0 sk	÷ 1 mk 10 sk

Midlerne fra herredskassen blev brugt til lidt mere ekstraordinære ydelser. Foruden en række tilfælde af begravelseshjælp kan nævnes, at præsten i 1785 leverede »Jens Andersens gamle fattige moder i Overlade, Mette Jensdatter, som næstafvigte høst væltede og brækkede sit lår, til nogen understøttelse 4 mark.« 1786 »til skolegang og klæder for Niels Boyer husmands børn i Borregård, som har været syge af børnekopper og den ene mistede synet, til nogen hjælp 1 rd.« 1787 »Simon Boyers enke i Borregård til nogen understøttelse i sidste forår, så meget mere siden hendes datter, som var hjemme for at pleje hende, faldt og stødte sig, så hun var hjemme hos hende i 8 uger gavnløs 4 mark.«

Endelig ses det, at det kun var i det sidste af de anførte år, at sognene modtog midler fra herredskassen. I alle de øvrige år blev der beløbt til overs af de opkrævede midler. De tilfød herredskassen, der så kunne hjælpe mere betrængte sogne.

I 1803 begyndte en ny række ydelser at tilflyde fattigvæsenet. De kom fra forligskommissionen i Løgstør. Sådanne kommissioner blev oprettet overalt i landet i 1795. En lang række sager skulle behandles her, før de kunne komme for en domstol, og det ser ud til, at en række sager er blevet afgjort med bøder, der tilfaldt fattigvæsenet.

Poul Jensen i Engelstrup måtte give 1 rd. til Bjørnsholm fattigvæsen »for at have i bemeldte sogn uden tilladelse kureret arm- og benbrud.« En pige, der tjente i Vester Falde, har også pådraget sig en bøde på 1 rd. »ved politiretten i Løgstør.«

Pengene blev straks uddelt til trængende. Der har utvivlsomt været brug for dem. I det hele taget har man på fornemmelsen, at fattigforsorgen frem til 1803 har været meget beskeden.

Det vil vi i vor tid også synes, at den var efter 1803, men sammenholdes forholdene før med forholdene efter dette år, kan man nok få en fornemmelse af, at det var en socialreform, der blev gennemført i 1803. Baggrunden for reformen var, at det i den almindelige reformtid også var rimeligt at se på fattigforsorgen. Men desuden var der nok opstået et behov for en ændring. Landboreformerne betød især bedre kår for gårdmændene, mens den store gruppe af husmænd og landarbejdere let kom i klemme. Dels var det her, at den almindelige tilvækst i befolkningen opsamledes, dels var det gamle fællesskab i landsbyerne ofte blevet svækket. Den, der kom i bekneb, blev let uslere stillet end før.

Reformen gennemførte en større administrativ fasthed end før. Enheden var ikke længere sognet, men pastoratet, i vort område altså Strandby-Bjørnsholm-Malle. Præsten var stadig helt centralt placeret i ledelsen af sognekommisionen, hvor også politimesteren, største lodsejer og 3 - 4 af de bedste sognemænd sad. Præsten skulle modtage de fattiges anmodning om hjælp og undersøge deres forhold, evt. hjælpe dem, indtil en endelig ordning kunne findes. Sognekommisionen skulle mødes i dec., marts, juni og sept. På decembermødet skulle præsten fremlægge en fortegnelse over de trængende, stadig delt i 3 klasser, stille forslag om ydelsen til dem, komme med forslag til en ligning og fremlægge sin forklaring, hvis han fandt, at nogen af dem, der anmodede om hjælp, var uværdige. Planen skulle drøftes, vedtages og indberettes, og uddelingen skulle finde sted kvartalsvis. Fremskridtet havde ikke mindst sammenhæng med, at frivillighedsprincippet m.h.t. ydelse forsvandt til fordel for en påbudt ligning, og at uddelingen blev gjort regelmæssig. Reglementet var dog stadig behæftet med en alvorlig administrativ svaghed. Det fastslog, at et sognedistrikt havde forsørgelsespligt over for »alle dem, som er født eller opdragne i sognedistriktet eller (skønt tilforn andetsteds hjemmehørende) have bopæl og hjemsted der på den tid, de findes trængende til understøttelse, og ligeledes dem, som i de sidste 3 år, enten bestandig eller dog i længere tid end på noget andet sted har der haft fast tilhold og på lovlig måde ernæret sig.« Specielt den sidste

bemærkning om »de sidste 3 år« var uklar, og bestemmelsen gav fra første færd anledning til, at alle sognedistrikter i tvivlstilfælde forsøgte at vælte byrden over på andre distrikter.

Desværre eksisterer fattigprotokollen for Bjørnsholm og Malle sogne fra 1803 og nogle år fremefter vist ikke, heller ikke i Strandby-Farsø præstearkiv, hvor den kunne være havnet, da Strandby i 1817 blev skilt fra Bjørnsholm og Malle og lagt sammen med Farsø. Men fra 1815 dukker protokolrækken heldigvis op igen i Bjørnsholm præstearkiv. Den dækker tiden 1815 - 1844 og området Bjørnsholm og Malle sogne, der fra 1817 blev et selvstændigt pastorat og dermed et selvstændigt fattigdistrikt. Efter 1841 blev sagen kommunal, men de gamle protokoller er bevaret. De ligger nu hos Løgstør kommune. Den ældste dækker årene 1845 - 1867.

I tiden fra 1815 og frem til 1867 skete der ingen væsentlige ændringer i principperne for fattighjælpen, mens beløbene selvfølgelig ændredes. For at give et indtryk af forholdene vælger jeg året 1818. Da satte krisen efter Napoleonskrigene for alvor ind. Det var også det år, hvor sognepræsten Ignatius Becher, der også var seminarieforsøger, skrev til biskop Bloch i Viborg om seminaristernes trange kår. »Tiden er så pengeløs,« sukkede han. Protokollen er som alle andre embedsbøger, Becher har efterladt sig, ført med omhu og sirlighed med hans tydelige og letlæste skrift.

Der er i 1818 ialt antaget 19 almisselemmer til forsørgelse:

	1. kl.	2. kl.	3. kl.	Ialt
Bjørnsholm sogn	4	0	11	15
Malle sogn	1	0	3	4
Ialt	5	0	14	19

1. klasse, der slet intet kan fortjene, omfatter:

Mand, 72 år, værkebruden,

mand, 18 år, vanvittig, hjemme hos sin moder, der er huskone,

kvinde, 34 år, vanvittig, hjemme hos sin fader, der er husmand,

kvinde, 81 år, inderste, meget sygelig.

2. klasse, forældreløse børn, har ingen registreret.

3. klasse, der må have nogen hjælp, omfatter f.eks.:

Kvinde, 78 år, meget affældig,

mand, ? år, noget vanvittig,

kvinde, gammel pige, meget svag på hænderne,

enke, 61 år, »med et uopdraget barn«,

mand, næsten blind.

Regnskab for 1818

INDTÆGT:	rug		byg		penge NV.		
	tdr	skp	tdr	skp	rdl	mk	sk
1. Den distriktets beboere pålagte afgift for alle 4 kvartaler efter forsørgelsesplanen, der følger som bilag under nr. 1	15	½	17	4½	38	5	8
2. De fattiges tavle	-	-	-	-	21	2	12
NB: Derfra er afgiften af begge sogne til Helsingør hospital ikke dragen, men den er indlemmet i kassens udgift.							
3. Overskuddet af Helsingør hospitals tavle	-	-	-	-	-	-	-
4. Forskellige gaver	-	-	-	-	1	-	-
5. Bøder	-	-	-	-	-	2	-
6. Indtægt af fundne eller opdagede kreaturer	-	-	-	-	-	-	-
7. Renter af kapitaler, skænkede distriktets fattige...	-	-	-	-	11	-	-
8. Overskud af afdøde fattiges begravelsesomkostn. .	-	-	-	-	-	-	-
9. Distriktets fattigkasses beholdning fra sidste års udgang den 31. dec. 1817.....	-	-	-	-	15	2	14
Summa	15	½	17	4½	88	1	2

UDGIFT

1. Til de fattige ifølge forsørgelsesplanen, og af dem er anammet							
i 1. kvartal	4	4	5	1	9	5	0
i 2. kvartal	3	6	3	6	9	5	0
i 3. kvartal	3	½	3	7½	9	3	0
i 4. kvartal	3	6	4	6	9	4	8
2. Rente af legater, udbetalt blandt distriktets i nr. stående fattige	-	-	-	-	11	0	0
3. Udlagt bidrag til fattiges begravelser og anden forsørgelse	-	-	-	-	23	0	0
4. Til Helsingør hospital af begge sogne	-	-	-	-	0	0	15
5. Uddelt til de fattige af fattigkassen	-	-	-	-	12	5	0
Summa	15	½	17	4½	85	5	7
Beholdning	-	-	-	-	2	1	11

Uddelingen og regnskabet rigtighed attesteres.

Ranum præstegård, den 31. dec. 1818. Becher, sognepræst

På største lodsejers vegne Bang

Poul Jensen, Thomas Mortensen, Peder Mortensen.

Duplikatet af Bjørnsholm og Malle sognes fattigvæsens regnskab for 1818 med tilhørende 2 bilag, forsørgelsesplanen iberegnet, er modtaget af Bering.

Man har fornemmelsen af, at det ikke er de trange tider, der sender folk på fattigvæsenet. Virkningerne af dem kan fattigvæsenet næppe hjælpe på. Man prøver at lindre kårene for dem med den onde lykke.

Protokollen viser desuden ligningen og har en tabel over den kvartalsvise uddeling og en tabel over legatuddelingen, der tilfalder de fattige i Næsby og i Malle sogn. Mødereferaterne viser, at de befalede møder har været holdt. Ved skrivelse af 14. april 1818 fra stiftamtmand Moltke i Ålborg har man fået meddelt, at distriktet har forsørgelsespligt over for en fattig, der for tiden opholder sig i Løgsted sogn. Kort før jul holder man møde og foretager pengeuddeling, »da de fattige ved juletid plejer at nyde nogle penge...« Der bliver til alle, der er antaget til forsørgelse, samt til 5 trængende mere.

De samlede regnskab for året 1818 ser ud, som det er gengivet på side 117. Til sammenligning kan anføres, at det sidste regnskab, pastor la Cour opstillede (for 1847), omfattede følgende fattige: 1. kl.: 11, 2. kl.: 6, 3. kl.: 28. Det fremviste følgende resultater:

	rug	byg	penge
Samlet udgift	41 tdr. 3½ skp.	41 tdr. 7 skp.	259 rbd. 3 mk 9½ sk
Indtægten var	39 tdr. 7 skp.	41 tdr. 2½ skp.	298 rbd. 0 mk 10 sk
Overskud			38 rbd. 3 mk. ½ sk
Underbalance	1 tdr. 4½ skp.	0 tdr. 4½ skp.	

I 1840erne regnede man med, at man havde forvundet følgerne af landbrugskrisen o. 1820, men i fattigforsorgen er der ikke sket nogen lettelse, tværtimod. De forsørgedes antal er stærkt forøget, og det er de omsatte midler også. Nu kan det være vanskeligt at sammenligne pengebeløb til forskellig tid. Penge beholder som bekendt ikke deres værdi. Men den øgede kornmængde, der går gennem fattigkassen, er et sikkert vidnesbyrd om, at den tildelte hjælp også er stærkt forøget frem mod vor periodes slutning.

12. Seminariet

De store reformer i slutningen af 1700-tallet angik ikke blot landbruget og dets forhold i mere snæver forstand, men berørte, som vi allerede har set det, også socialvæsenet og fik også følger for den danske skole.

Allerede kort efter regeringsskiftet i 1784 tilkendegav Ludvig Chr. Reventlow over for kronprinsen, »at landboreformerne ville ikke have den forønskede virkning, når der ikke blev sørget for et bedre skolevæsen.« Og i 1785 skrev biskop Balle: »Så længe skoleholderens vilkår ikke kunne sættes på en bedre fod, vil det være forgæves at tænke på forbedring.«

I 1789 nedsattes den såkaldte store skolekommission, der skulle »forelægge Os en plan om det almindelige skolevæsens forbedring« og foreslå »en forandring, der kan bidrage til at danne brugbare og delige skoleholdere.«

Kommissionen kom til at virke i mere end 25 år. Dens hovedresultat blev de tre store skoleanordninger af 29. juli 1814.

Begge kommissionens hovedopgaver, det almindelige skolevæsens forbedring og læreruddannelsen, fik følger for Ranumegnen. Lad os se på det sidste først.

Biskop Balle havde i 1785 bemærket, at »hvert stift behøvede i det mindste ét seminarium.« Skolekommissionen fik i 1791 oprettet seminariet på Blågård ved København. 1794 blev der oprettet seminarium på Brahetrolleborg på Fyn, men ingen af seminarierne opfyldte helt forventningerne. Begge skoler var kostskoler og relativt dyre både i oprettelse og drift. Undervisningen var nok også lagt for højt i forhold til elevernes forudsætninger. Endelig mærkedes der op mod år 1800 en reaktion mod oplysningstidens ideer, der prægede de to skoler. Ikke mindst seminariernes religionsundervisning blev udsat for kritik.

I 1801 grundlagdes der imidlertid et seminarium af en ny type i Vesterborg på Lolland, der lå under Chr. Ditlev Reventlows godser. Undervisningen skulle her gives af præsten med assistance af en eller to lærere. Eleverne skulle leve som bønder blandt bønderne. Det fandt man vigtigt, da det netop var målet at uddanne folk, der skulle ud at virke i landsbyskolen.

Seminarietypen slog an: Brøndbyvester (Sjælland) fik seminarium 1802, Skårup (Fyn) 1803, Borris (Ribe stift) 1806, Snedsted (Ålborg stift) 1812 og Lyngby (Århus stift) 1813.

Da skoleanordningerne kom i 1814 og pålagde biskopperne »nøje tilsyn med samtlige skoler i de dem anbettede stifter,« kom biskop Bloch i Vi-

borg tilsyneladende i vanskeligheder. De kaldsberettigede til skolelærerembederne skulle nemlig »anmelde vakancen til de i stifterne værende af Os allernådigst autoriserede skolelærerseminariers forstandere.« Stiftet havde som det eneste i landet intet seminarium.

Som vi har set, havde Mylius på Bjørnsholm imidlertid rejst spørgsmålet over for biskop Bloch, og hans valg m.h.t. leder af et seminarium faldt da også på den residerende kapellan i Ranum, Ignatius Becher.

Becher var 30 år gammel kommet til Ranum i 1799. Allerede som student var han blevet informator (huslærer) hos konferensråd Munthe de Morgenstjerne til Bækkeskov, og da han i 1793 havde taget teologisk embedseksamen, blev han straks af magistraten i København ansat som lærer ved Det kongelige Opfostringshus for drengebørn. 1796 »prædikede han for dimis« og underkastede sig samtidig en kateketisk prøve. Han fortsatte sit arbejde ved opfostringshuset, til han den 4. jan. 1799 blev kaldet som kapellan i Ranum. Det var således en pædagogisk erfaren præst, biskop Bloch havde udset sig til seminarieforstander.

Becher havde samtidig vist sine interesser for boglige sysler ved i 1813 at udgive to gamle vesthimmerlandske præstedagbøger af Mads Pedersen Farstrup og Lauritz Axelson, som han forsynede med omfattende noter, men i forordet røber han også træk i sin skæbne, der måske fik afgørende betydning for den institution, han nu skulle til at grundlægge. Præstedagbøgerne havde han fået fat i under sit »langvarige svagheds ophold i Ålborg i årene 1810 - 11.« Becher havde fået amputeret sit ene ben og erkendte i 1813 sin »indskrænkede stilling.«

På seminariesagen tog han imidlertid fat med frisk mod. Den 16. juni 1814 indgav han ad tjenstlig vej et forslag om at få oprettet et seminarium i Ranum. Initiativet tilskrev han biskoppen, men pastor Becher tilbød med glæde sin medvirken. Han ville stille et værelse i en nyopført sidebygning i præstegården til rådighed, indtil der kunne blive bygget til seminariet. Han ville stille den fornødne jord til rådighed til »seminaristernes beskæftigelse med havedyrkning.« Endelig ville han skænke seminariet »et godt og fuldtlydende Contra F Claver.«

Becher ville eventuelt begynde i det små med 6 elever allerede til Mikelsdag (29. sept.). Han fremhævede, at seminariet ville komme til at ligge i »en stille og rolig egn,« men dog »i en stor by, hvor såvel som i dens omkreds seminaristerne lettelig kunne erholde den fornødne kost og logi.« Sognebørnene karakteriserede han som »sædelige, ædruelige og flittige mennesker og dertil ikke uformuende.« I sognet var der »2 agtværdige kir-

kesangere og skolelærere, deraf en i Ranum.« De var tillige »duelig underviste gartnere, der og kunne gavne seminariet med deres kundskaber.«

Amtsprovst Bering i Barmer sendte den 27. juli 1814 sagen videre til biskoppen med sin varme anbefaling. Becher karakteriseres som en »kundskabrig, utrættelig og udmærket embedsbroder.«

Biskop Bloch lod sagen ligge til den 13. febr. 1815 - uvist af hvilken grund - da han dog varmt ønskede seminariets oprettelse og karakteriserede Becher om »en indsigtfuld, udmærket duelig og for almenvellet varmt følende religionslærer.«

Sagens videre gang skal ikke i enkeltheder følges her. Det skal blot antydes, at sagen måske trak ud, fordi amtsprovst Bregendahl i Skive også indgav et forslag om et seminarium. Når Bechers forslag blev det foretrukne, havde det nok sin grund i, at kancelliet fandt det »mere passende, at skolelærerseminariet i Viborg stift anlægges på landet ligesom alle øvrige seminarier i Danmark.« Bechers forslag stillede også de mest beskedne økonomiske krav. Det skyldtes:

- 1) at Becher skulle begynde med 6 elever, hvor seminarierne ellers var beregnet for 15,
- 2) at Ranum seminarium derfor kunne begynde med én lærer, hvor man f.eks. i Lyngby, der havde tjent som forbillede, straks havde fået bevilliget 2 lærere,
- 3) at der først skulle bygges seminarium i Ranum, »når seminariet fuldkommen udvides.«

Federik 6. gav sin underskrift i kancelliets forestillingsprotokol den 22. nov. 1815, og den 20. dec. udgik reskriptet om seminariets oprettelse.

8
Allerunderdanigste Indstilling
angående et Biskopstifts Seminarium
i Viborg Stift.
Vi befale i det Hele denne Vort
Cancellies allerunderdanigste Indstilling
Kjøbenhavn den 22. November 1815
Frederik R

»Vi bifalde i det Hele denne Vort
Cancellies allerunderdanigste Indstilling.

Kjøbenhavn, den 22. November 1815.

Frederik R«

Fortegnelse over elever optaget på Bechers Seminarium

Nr.	Navn	Alder	Faderens stilling	Faderens bopæl	Møder	Dimitteres	Hovedkarakter	Afgang iflg. Bjørnsholm kirkebog
1	Jens Christensen Lyngby	døbt 20/10 1797	skolelærer	Lyngby s., Hellum h. Viborg stift	5/6 16	27/5 19	udm. duelig	skolelærer og klokker i Nibe
2	Søren Nielsen Lund	døbt 26/12 1797	skolelærer og kirkesanger	Rødding s., Nørlyng h., Viborg stift	5/6 16	27/5 19	meget duelig	kirkesanger og skolelærer i Næsborg (konst. 22/10 18)
3	Laurits Sørensen Vistoft	født 29/10 1798	degn	Vinkel s., Middelsom h., Viborg stift	5/6 16	27/5 19	meget duelig	assistent hos sin fader i Vinkel degnebolig
4	Frants Andersen Alling	døbt 19/5 1795	gårdmand og selvejer	Stubberup i Oue s. Hindsted h., Viborg s.	5/6 16	27/5 19	meget duelig	skolelærer i Staun (konstitueres 4/4 1819)
5	Hans Christensen Mosbæk	døbt 17/7 1795	† gårdmand og selvejer	Mosbæk i Giver s., Aars h., Viborg stift	5/6 16	27/5 19	udm. duelig	(bliver i Ranum)
6	Niels Thomsen	døbt 17/6 1794	husmand	Klotrup i Fjeldsø s., Rinds h., Viborg stift	9/10 16	(kaldes af generalkrigskommissær v. Schuchardt til kirkesanger og skoleholder i Astrup s., Hindsted h., efter at Becher 1/4 17 har erklæret ham »værdig til snarest Befordring«).		
7	Jens Christopher- sen Møller	ikke over 22 år	husmand	Solbjerg i Astrup s., Horns h., Aalborg stift	5/6 16	27/5 19	meget duelig	huslærer hos Lunøe i Løgstør
8	Jørgen Madsen Mølholm	fremst. 16/9 1798	husmand	Trend i Strandby s., Gislum h., Viborg stift	2/7 16	27/5 19	meget duelig	huslærer på Kjølbygård pr. Thisted
9	Ole Christensen	født 4/7 1795	husmand	Bindeslev s., Horns h., Aalborg stift	11/7 17	30/10 19	meget duelig	???
10	Clemens Christian Monrad	født juni 1795	sognepræst	Østervelling, Middelsom h., Viborg stift	1/11 18	27/10 20	meget duelig	rejst til Østervelling præstegård
11	Hans Christensen Agerschou	født 4/12 1796	† arvefæster	Non mølle, Dollerup s., Nørlyng h., Viborg stift	12/10 18	27/10 20	meget duelig	rejst til Non mølle ved Viborg
12	Jens Andersen Raunstrup	født 7/6 1797	???	Ravnstrup s., Nørlyng h., Viborg stift	antoges 20/8 18, men	mødte vist aldrig		
13	Jørgen Nielsen Tollestrup	født 11/11 1798	gårdmand og fæstebonde	Vognsild s., Gislum h., Viborg stift	apr. 20	28/12 20	duelig	rejst til Alstrup

Becher kom altså ikke som tilbudt i gang til Mikkelsdag 1814, men i jan. 1816 kunne man i »Den Viborger Samler« og i »Aalborg Avis« læse, at nu ville der blive begyndt læreruddannelse i Ranum, og den 5. juni 1816 mødte de 6 første elever.

I fortegnelsen over Bechers elever kan man finde en række oplysninger om deres hjemsted, familiemæssige baggrund og deres resultat på seminariet. Det kan også ses, hvor de rejste hen efter opholdet i Ranum.

Allerede i juli 1816 optoges en 7. elev. Han er i modsætning til de øvrige lokal. Becher skrev i kopiprotokollen, at »seminariets lokale kunne give ham plads,« og at hans forhold var »forstanderen fuldkommen bekendt.« Jørgen Mølholm fra Trend skuffede heller ikke. Ved eksamen i 1817 fik han bemærkningen, at han »nemmer langsomt, men bevarer desto bedre og er særdeles flittig.«

Desværre findes der vist ingen oplysninger, der kan fortælle, om det lykkedes at få eleverne placeret hos egnens folk. Der er ingen folketællinger for perioden, og kirkebøgernes til- og afgangslister kan heller ikke hjælpe. Men det må have kunnet mærkes i byen, at der på én gang kom 6 - 7 unge mænd dertil. Som det ses af skemaet, var mange af dem fra helt andre egne af Nordjylland. Det fremgår også af oversigten, at en del af dem blev i det nordvestlige Himmerland. Det hænger måske sammen med, at 4 - 5 stykker af dem i 1818 - 19 var ude at »conditionere« d.v.s. virke som lærere. Becher anmodede f.eks. direktionen i Viborg om, at en af eleverne »for i vinter uden for seminariet må søge sin fordel... tiden er så pengeløs.«

Men allerede fra 1816 må det være blevet bemærket, at de unge mennesker gik på seminariet kl. 7 og blev der til kl. 9 om aftenen - kun afbrudt af en middagspause. De bevarede ugeskemaer viser, at der var timer fra 8 - 12 og fra 3 - 7, evt. 2 - 6. Nu skulle de dog ikke drive boglige sysler hele tiden. »For at sjælekræfterne ikke ved bestandig anstrengelse skulle sløves,« skulle de have rekreation ved »sysler i haven« og andet praktisk arbejde. Især i præstegårdshaven tog man fat. Møller fra Astrup i Vendsyssel havde en fortid som gartner. Han gik så grundigt til værks, at Becher måtte beklage over for biskoppen i Viborg, at han ikke var leveringsdygtig m.h.t. aspargesplanter. »Her i Ranum har vi haft et gammelt bed, hvor vel en del planter kunne have været at få, men Møller har, mig uafvidende, forstyrret det ved havens nye anlæg, da det lå ved en afside.« Meningen var, at eleverne også »hos bønder, hvor (de) opholder sig, må ... anlægge små haver, til hvis beplantning af seminariets have gives dem sættepil og andre træer.«

Det var i det hele taget tilsigtet, at eleverne skulle forblive i bondemiljøet.

De havde kun skemabundne timer mandag, tirsdag, torsdag og fredag. Fridagene skulle bruges til repetition og til læsning af »nyttige skrifter.« »Dog bør det ej formenes dem, når de ønsker det, at arbejde for deres vært.« Det samme kunne de passende gøre i ferierne: 12 søgnedage i høbjergningstiden og 12 i kornhøstens tid. »Søndag aftener om vinteren skulle nogle af seminaristerne gå omkring til visse steder i sognets forskellige byer og for dem, som efter foregående indbydelse møder, forelæse et eller andet stykke af en nyttig bog efter forstanderens anvisning.«

Det slår med styrke igennem, hvordan regeringskredsen i København gennem præsten både vil *lede* og *oplyse*, ikke blot seminaristerne, men bl.a. også gennem dem den store brede bondebefolkning.

Seminaristerne søgte man at bevare i bondemiljøet, men det forhindrede ikke, at den nye institution med de sære navn trak flere fornemme gæster til præstegården end normalt.

Særlig i sommeren 1817 fik man besøg af fine folk. Den 11. juli var der eksamen på seminariet i overværelse af de to direktører biskop Bloch i Viborg og amtsprovst Bering fra Barmer samt de to meddirektører pastor Sadolin fra Vadgård i Strandby sogn og pastor Blicher i Vilsted. Som gæster var endvidere indbudt kammerjunker v. Mylius til Bjørnsholm og pastor Lund i Kornum. Allerede i august »bærede hr. excellence hr. geheimekonferenceråd, stiftsbefalingsmand over Ålborg stift og ridder af elefanten von Moltke seminariet med sin højgunstige og respektive nærværelse for at erfare seminaristernes fremgang og forhold samt instituttets nuværende tilstand.«

Mens pastor Becher noterede sig de fine besøg i sin protokol, kan snakken godt have gået rundt om i byen under de lave tage.

Men seminariet fik kun en kort levetid. Grunden hertil var ikke mangel på ansøgere. Det viser oversigten over ansøgere, der ikke blev optaget. Forklaringen må nok søges i flere forhold.

Seminariet var ikke blevet påbegyndt i fuld størrelse, og man var ikke gået i gang med opførelsen af en egentlig seminariebygning i 1816. Inden man nåede dertil, var den økonomiske krise for alvor sat ind omkring 1818.

De hårde økonomiske tider bevirkede, at man i Danske kancelli tog hele spørgsmålet om seminarierne op til fornyet overvejelse. Da den lærerbe-spærende »indbyrdes undervisningsmetode« samtidig blev meget populær hos kongen og i kredsen omkring ham, var man en tid endog inde på, om

Ansøgere, der ikke blev optaget

Nr.	Navn	Faders stilling	Hjem sogn	Anm. af	Meldte sig
1	Jens Christian Hasselager	degn	Ørum	faderen	24/2 16 25/1 17
2	Jens Christensen Fisker	skolelærer	Thorsø	præst	20/6 16
3	Mads Ildsøe	skolelærer	Rind	?	2/8 16
4	Christen Nielsen	?	Kvorning	præst	5/11 16
5	Søren Sørensen Kirkegaard	?	Højbjerg	præst	6/1 17
6	Søren Andersen	?	Højbjerg	præst	6/1 17
7	Niels Sørensen Løvskaal	sognefoged	Viskum	degn (se nr. 1)	25/1 17
8	Christen Mikkelsen	?	Skibsted	præst	27/1 17
9	Jens Jensen	sognefoged	Fræer	?	16/3 17
10	Navn uoplyst	kirkesanger	Fjeldsø	faderen	15/3 17
11	Niels Terkelsen Fræer	?	Fræer	biskop	juli 17
12	Claus Olesen	?	Resen	provst	8/9 17
13	Navn uoplyst	lærer og kirkesanger	Kvols	præst	febr. 18
14	Christen Mortensen	?	Raabjerg	præst	3/3 18
15	Lars Pedersen Elling	?	Aaested	præst	apr. 18
16	Niels Pedersen (30 år)	?	Bjerregrav	direktionen	2/4 18
17	Bolle Heinrichsen Rosenkilde	degn	Ellitshøj	faderen	juni 18
18	Christen Jacobsen	?	Nørbæk	præst	29/6 18
19	Christen Poulsen	selvejer	Vesterbølle	faderen	6/9 18
20	J. Nørgaard	?	Ørum	møder m. att. fra præst	21/3 19

seminarierne ikke kunne nedlægges og læreruddannelsen lægges ud til præsterne.

Samtidig var Becher som omtalt en fysisk svækket mand. Det var dog nok også omlægningen af sognene, der blev effektiv i 1817, og som gjorde ham til sognepræst i Bjørnsholm og Malle sogne, der sled på ham. I juni 1818 klagede han i hvert fald over svindende kræfter, og i 1820 måtte han tage sin afsked og flytte til Viborg.

Seminarierne fik ikke bygget, det fik ikke ny leder, og det blev ikke flyttet, som det ellers blev overvejet. Med udgangen af 1820 standsede det sin virksomhed.

Der skulle gå 28 år, før Ranum igen blev seminarieby.

13. Skolevæsenet

I den danske folkeskoles historie er 1814 det skelsættende år, men allerede i begyndelsen af 1700-årene mærkede man en voksende interesse for skolevæsenet i Danmark. Der var grøde i skolesagen i København mellem 1700 og 1710, omkring 1720 var Frederik 4.s søskende prins Karl og prinsesse Sofie Hedevig optaget af skolebyggeri på deres godser, og frem gennem 1720erne oprettede kongen rytterskolerne.

Skoleinteressen bundede bl.a. i, at pietismen vandt indpas. Med Christian 6.s regering blev denne indflydelse stærkere, og det pædagogiske reformarbejde blev da også intensiveret. Behovet for øget læsefærdighed i befolkningen havde også sammenhæng med konfirmationens indførelse i 1736.

Allerede året før var man imidlertid begyndt at indsamle oplysninger om tilstandene m.h.t. skolevæsenet i rigets stifter, og i 1736 kom et udvalg med en betænkning og et forslag til en forordning. På grund af sagens vigtighed ønskede kongen imidlertid, at forslaget skulle overvejes i en ny, udvidet kommission, der også skulle indhente oplysninger.

Jeg har ikke fundet lokalt materiale fra den første indsamling af indberetninger, men fra den anden. Joakim Larsen er i sin skolehistorie forbeholden over for materialet, når det gælder de statistiske data på landsplan. Spørgsmålene var ikke alle lige klart stillet, siger han, og de blev ret forskelligt opfattet og besvaret fra landets forskellige stifter, men meddelelserne »for de enkelte lokaliteter kan være meget oplysende,« bemærkede han.

Det gælder f.eks. den redegørelse, som provsten for Slet herred I. Enevoldsen den 24. marts 1737 sendte fra Vadgård i Strandby sogn til stiftsøvrigheden i Viborg. Heri står der, at han har »uværdig været forsamlet med proprietæerne eller deres fuldmægtige, præsterne og de vittigste sognemænd af hvert sogn udi Slet herred.« De havde drøftet oprettelsen af skoler, og han kunne nu svare »på de høje herres forespørgsel.« Derefter følger en beskrivelse af forholdene i Slet herreds 14 sogne.

Om vort område lyder det: »Bjørnsholm: Udi Ranum by, som er den største i sognet, er for nogle år siden et skolehus af ny opbygget af fyrretømmer af 10 fag af hr. kancelliråd Søren Kierulf, hvilket proprietæren på Bjørnsholm velbårne Mathias Lasson har erklæret at holde i stand fremdeles, men skoleholderens løn, som hidtil har været ringe og uvis, vil han ikke tilsvare videre end efter advenant og Deres kongelige majestæts allermådigste pålæg

og godtfindende. Udi samme sogn vil uforbigængelig stiftes en anden skole udi Overlade by, hvortil proprietæren velbårne Niels Poulsen til Gunderupgård også har erklæret at ville vise belejlig plads. Malle sogns ungdom kan søge Ranum skole.«

Provsten nøjedes imidlertid ikke med at indberette om tilstanden i sogne, men han tilkendegav også, »hvis det må været tilladt og i nåde optages,« som han skriver, sin mening om skolebyggeri og skoleholderløn. Den nye kommission havde netop den 2. febr. 1737 bedt om udtalelser om skolebygninger og lærerløn fra stiftsøvrighederne. Det var de to punkter i reformen, som det faldt vanskeligst at finde en løsning på.

Om skolebyggeriet var det hans mening, at degnene skulle have bolig (ved kirken) og ikke bo fjernt i sognet. Den bolig burde kirkernes ejere bygge. Her kunne degnen så bo og holde skole for sognets ungdom. I anneksognene burde den største lodsejer bygge skolehus til en skoleholder. Han fandt, at bygningerne måtte være på mindst 10 fag bindingsværk, heraf de 4 til skolestue. Men han fandt det umuligt her på egnen at skaffe egetømmer. Godt fyrretømmer måtte kunne klare det. Hvis man brugte eg, kom et hus op i 100 rdl., med fyr kunne man klare sig for et ringere beløb, og huset kunne dog »stå uden brøstfældighed henved en snes år.« Blot imødeså han visse vanskeligheder med at skaffe langhalm til tag. Dels havde der været misvækst »her i egnen, og den svare storm har beskadiget hvermands huse.«

Angående lærernes økonomiske forhold understregede han, at »mange degne i Viborg stift ikke (havde) det brød, de kunne leve skikkelig af,« men det skyldtes, at de kun fik det halve af, hvad loven tillagde dem. Fik de efter loven, kunne de »uden klage forrette deres embede.« Hvad man havde tiltænkt skoleholderne, forekom ham rimeligt, men forslagene til at skaffe midlerne (de er desværre ikke anført) ville ikke nær blive tilstrækkelige.

Han fandt endvidere, at man med »alvorlig tvang« skulle pålægge folk at lade deres børn gå i skole fra de var »8 til 12 år.«

Endelig mente han, at der måtte fastsættes tidsfrister for ligningen til skolekasserne. Kirkerne var hårdt tynget med udgifter, bl.a. til »utrolige reparationer.« »Kongetienderne derimod kunne uden byrde give en mark eller mere af hver tønne hartkorn.«

Før det lokale materiale skal belyse skolesagen videre, må vi imidlertid vende tilbage til centraladministrationen i København. Her havde man den 23. jan. 1739 kunnet udsende »Forordning om skolerne på landet i Danmark, og hvad degnene og skoleholderne derfor må nyde,« ledsaget af »In-

struktion, hvorefter enhver degn og skolemester på landet i Danmark i skoleholdet sig skal forholde.« Heri fastsloges det, at nu skulle degnene »somer og vinter holde ordentlig dansk skole og undervise ungdommen flittig i kristendom, læsen, skriven og regnen,« men »foruden degnene skal overalt beskikkes så mange skoleholdere og indrettes så mange skoler, som stiftamtmanden og bispnen i hvert stift finder nødigt.« Tanken er nemlig, at alle børn, som er over 5 eller 6 år, skal gå i skole. De fattig skal undervises gratis. De, der ikke er på de fattiges liste, men dog »af slette vilkår,« skal betale 4 sk. for at blive indskrevet i skolen, men skal så undervises frit i kristendom og læsen, der jo anses for de fundamentale fag. Hvis forældrene forlanger, at børnene også skal undervises i regnen og skriven, bør der betales 2 til 4 sk. ugentlig »ligesom de avancerer til.« Formuende folk bør betale 4 sk. ved deres børns indskrivning og derpå 2 sk. ugentlig, »indtil de lærer at skrive eller regne, da ugentlig 4 sk.« Bestemmelserne om lærernes antagelse, om tilsynet med skolen og om deltagelse i udgifterne til skolevæsenet er lige så omstændelig ordnet.

Dette første forsøg på at indføre skolegang for alle børn i Danmark fik imidlertid en krank skæbne. Det stødte på modstand, og allerede den 29. april 1740 kom »Plakat og nærmere anordning angående skolerne på landet i Danmark.« Plakatens indledning, der begrunder dens udsendelse, er interessant læsning. Først nævnes det, at flere, endog lodsejere, har misforstået forordningen og er begyndt at anlægge skoler, »hvor det efter landets situation ikke var gørligt eller til ingen nytte.« Den forklaring lyder lidt søgt, som om det gælder om at placere ansvaret uden for kommissionen og regeringen. Den egentlige forklaring kommer vist i det følgende, hvor det oplyses, at det er blevet kongen foredraget, at skolebyggeri og aflønning vil medføre bekostninger »til en såre høj summa« og »forårsage adskillig besværlighed.« Det økonomiske tryk vil nogen steder »blive for højt og utåleligt.« Stifternes forslag til »pålæg på almuen,« altså bøndernes andel i de årlige omkostninger, vil endelig ikke være tilstrækkelig, så »den største del vil falde på hartkornet at reparere (dele).« Med andre ord: Godsejerne har klaget over, at de vil komme til at betale. At fortolkningen er rigtig, fremgår klart af slutningen af begrundelsen for plakaten, hvor det siges, at »skoleforordningen herved yderligere forklares og modereres, såsom kongen formoder, at ungdommens nøjagtigste undervisning i deres saligheds kundskab kan erholdes uden alt for stor byrde for jordegodsets ejere, når proprietæerne, som bedst kender deres gods's lejlighed og deres tjeneres vilkår og nærmest bør sørge for begges virkelige bedste, ikke alene med øvrig-

hedens tykke selv foreslår, hvor og hvor mange skoler på hvert gods behøves, men endog tillige selv må bestemme og ligne de dertil udfordrede nødvendige bekostninger.«

Sparsommeligheden slår tydeligt igennem i paragrafferne. Der skal bygges degneboliger, hvor sådanne ikke findes, men det må »besørges på den sparsommeligste og bekvemmeste måde.« Hvor der bygges skole i anneksogne, må lodsejerne »frit enten dertil indrette de nuværende gadehuse eller nye lade opbygge.« Gadehusene har ellers altid haft et ilde ry, men man er nu tilfreds, blot »skoleholderen deri kan have nødtørftig bolig og børnene rum.« I egne med meget spredt bebyggelse åbnes der nu mulighed for at bruge omgangslærere. Hele betalingssystemet til skolevæsenet forenkles, »men for resten overlades det til lodsejerne selv at fastsætte og imellem sig selv indbyrdes at ligne, hvad løn og indkomster skoleholderne for det øvrige til det nødtørftige ophold i løn og indkomster skal nyde. Og hvad den største lodsejer i sognet vedtager, bør de mindre være fornøjede med.« Der var dog en mulighed for at få provst/amtmand evt. biskop/stiftamtmand til at træffe den endelige afgørelse, hvis man ikke kunne enes.

Plakaten endte med, at amtmand og herredsprovst fik pålagt at sammenkalde lodsejere og præster for at afgøre, hvad der skulle ske. Planlægningen var jo frataget stiftamtmand og biskop og lagt ud til godsejerne. Foranstaltningerne skulle være gennemført inden udgangen af 1741.

Hvad der i 1739 kunne se ud som en stor skolereform, blev i 1740 gennehullet på grund af godsejernes modvilje, men vel også nogen steder manglende økonomiske formåen. Tiden var jo præget af landbrugskrise som følge af bl.a. kvægst og misvækst.

Sådan stod sagen, da man den 14. okt. 1740 holdt møde i Ajstrup kirke for at »udgøre,« som det hedder med forordningens ord, hvad der skulle ske i skolesagen i Slet herred. For amtmanden, stiftsbefalingsmand baron Iver Holck i Ålborg mødte Peder Toldsleuf, og da provst Enevoldsen på Vadgård var død i 1739, mødte den nye provst Christian Kaalund fra Farstrup. De havde indkaldt proprietærene, sognepræsterne samt kirke- og jordegodsejerne i Slet herred.

Forretningen forløb sådan, at præsterne for deres sogne fremlagde et forslag skriftligt eller mundtligt. Det blev derefter overvejet, hvorefter man traf afgørelse om bygninger, skoledistrikter m.v. Største lodsejer blev desuden pålagt at udarbejde en specifikation over skoleholderens løn og indlevere den til provsten.

For Bjørnsholm og Malle sogne kunne den nye sognepræst Hans Sadolin

berette, at der fandtes skolehus i Ranum. Det holdtes i stand af Bjørnsholms ejer, der også »besørger skoleholderens løn årlig udredet.« Mathias Lasson må være blevet overbevist om, at han var nødt til at udrede skoleholderlønnen. Skolen søgtes af ungdommen i Ranum, Rønbjerg, Næsby og Kærgårde, samt Malle, Brøttrup, Vansted, Hedegård samt Østergård. For resten af Bjørnsholm sogn skulle største lodsejer sætte »et bekvemt skolehus i Overlade by.« Skolen skulle søges af børnene i Overlade, Borregård, Sønderlade, Munksjørup samt Øster og Vester Falde. Største lodsejer skulle også »forfatte en specifikation« over skoleholderens løn og indlevere den til provsten. I den forbindelse anførte Niels Poulsen på Gunderupgård, at beboerne på Lifland (Livø) »selv besørger deres børn med skolehold forsynet.« Han fik da også tilslutning til det synspunkt, at de så ikke skulle bidrage »til nogen anden skole.«

Som man vil have bemærket, var der ikke anvist skole for børnene fra Lendrup og Svenstrup i Malle sogn ved pastor Sadolins forslag, men de var ikke glemt.

Pastor Breum i Kornum-Løgsted havde for de to sogne foreslået, at kirkens ejer, »hans højgrevelige excellence hr. grev Rantzau«, lod bygge degnebolig med den fornødne skolestue i Mjallerup. Grunden skulle anvises af proprietæren, d.v.s. største lodsejer, der også skulle fastsætte det tillæg, degnen skulle have til degnelønnen i anledning af, at han nu også skulle holde skole. Degneskolen skulle søges fra de to sogne samt fra Lendrup og Svenstrup gårde i Malle sogn.

I forhold til planerne fra 1737 er der sket store ændringer for Kornum-Løgstedområdet. Dengang ville man bygge degnebolig ved Løgsted kirke til degnen, »som er studiosus og habil.« »Men under samme sogn sorterer en stor flække Løgstør, hvortil er indsejling, købmandshandel og brug og en del formuende folk, som meget vel der i byen kan bygge et vist skolehus og lønne en skoleholder alt på byens bekostning,« skrev man 1737. I 1740 hører vi intet om Løgstør. I 1737 havde man henvist børnene fra Kornum, »som er få,« til Næsborg, dem fra Øster Ørbæk til Løgstør.

Inden man skiltes i Ajstrup kirke hin 14. okt. 1740 enedes man om, »at ingen skoleholders løn i det højeste bør overgå 24 rdl. i varer og penge, men vel ringere efter forefindende omstændigheder.«

Joakim Larsen, der har mange belæg netop fra Slet herred i sin skolehistorie, finder, at Viborg stift »var nummer ét i retning af ligegyldighed for skoler, degne og skoleholdere.«

Selv om plakaten af 29. april 1740 havde lagt en lang række afgørelser ud

til godsejerne, skulle bestemmelserne indsendes til stiftamtmandens og biskoppens approbation. Det betød, at stiftamtmanden i Ålborg baron Holck som amtmand for Ålborghus med flere amter måtte indsende forslag for de 6 herreder i hans amt, der lå i Viborg stift, til stiftamtmand baron Guldencrone og biskop Wøldike i Viborg. De to herrer approberede uden videre planerne for de 5 herreder, men mod planen for Slet herred havde de flere indvendinger. Jeg har ikke fundet deres skrivelse, men derimod Holcks svar derpå af 30. april 1742. 2 af de 4 poster, der gav anledning til indvendinger, vedrørte vort område. Og i begge tilfælde synes det at være Niels Poulsen på Gunderupgård, der har givet biskoppen informationer. Niels Poulsens interesse i området var ikke blot, at han ejede Gunderupgård med dens fæstegods, men iflg. Becher ejede han på denne tid både Strandby, Bjørnsholm og Malle kirker, og som kirkeejer havde han kaldet pastor Sadolin i 1739.

Den første indvending gjaldt ordningen i Kornum-Løgsted.

Skolevejen fra Lendrup og Svenstrup var for lang, mente man i Viborg efter Niels Poulsens oplysninger. Biskoppen fandt endvidere, at skolegang over sognegrænserne var uheldig. Det gav »anledning til daglig misforståelse imellem præsterne og uendelige klager for biskop og andre.« Endvidere var biskoppen ikke tilfreds med, at der ikke var oplyst noget om skolevæsenet i Løgstør.

Den næste indvending, der vedrørte vort emne, gjaldt delingen mellem Ranum og Overlade skoledistrikter, som Niels Poulsen også havde protesteret imod. Forholdet fandt han »ulige.«

Baron Holck i Ålborg ville imidlertid ikke gøre indrømmelser. Planen indeholdt kun, hvad alle var enige om. Niels Poulsen, der helt åbenbart har irriteret amtmanden i Ålborg, havde intet haft at indvende på mødet, så det kunne ikke være rimeligt at tage hensyn til ham nu. Baron Holck havde heller intet at bebrejde sin fuldmægtig ved mødet. Han havde fået besked om at »skikke sig efter provstens, præsternes og lodsejernes propositioner (forslag) og samtykke ved skolevæsenets indretning således, at alting kunne ske til magelighed for ungdommen og med mindst bekostning for proprietærerne og bønderne.« Særlig udsøgt er Holcks bemærkning om Løgstør: »Jeg har ikke befalet min fuldmægtig at befatte sig med Løgstør, siden det er Deres excellence bekendt, at byen efter kongelig allernådigste resolution henhører under stiftsbefalingsmanden i Viborg stift.« Jo, mon stiftsbefalingsmand Guldencrone i Viborg ikke vidste det? Har de herrer baroner haft deres egen lille kompetencestrid derom?

Til slut i skrivelsen viser Holck tænder. Biskop Wøldike har tilsyneladende villet »befale provsten at bedre de designationer (bestemmelser),« der skulle indleveres om skoleholderens løn. Det vil Holck ikke gå med til, »og hvis nogen samme skulle holde tilbage, er jeg meget gerne villig at assistere til densen (deres) inddrivelse.« Bag skrivelsens elegante form mærker man en barsk afvisning af biskoppen.

Den 4. juni 1742 approberedes planen så, da man i Viborg indså, at man ikke kunne rejse indvendinger efter forordningen eller plakaten. Men det skete med en indskærpelse af, at de præster, der havde sognebørn i skole uden sogns, skulle besøge skolerne flittigt, og den derværende præst måtte ingen hindring lægge i vejen derfor.

Kort efter cirkulerede der en skrivelse i herredet om skoleforholdene. Mathias Lasson på Bjørnsholm påtegnede den: »Indkommen 20. juni (1742) og igen den 21. ejusdem bortsendt og besvaret, hvad skolehusets opbyggelse i Overlade angår, hvortil jeg i proportion af det mig tilhørende hartkorn på Holmen svarer min andel.« Næste dag skrev Niels Poulsen på Gunderupgård: »Den skole, som skal bygges i Overlade, tilkommer hr. Lasson som største lodsejer at lade bygge. Pladsen at bygge på skal blive udvist, når forlanges, så vel som min part af bygningens bekostning svaret.«

Det virker som lidt barske og kontante godsejerord, der måske ikke lyser af iver efter at komme i gang, men der var andre, der følte behovet for skolerne. Da skrivelsen den 2. juli på Vadgård fik pastor Sadolins påtegning, beskrev han skolerne og deres distrikt. Om Overlade skole, der skulle bygges, hedder det: »Til denne skole er og antagen en skoleholder, som i den foregående vinter holdt skole for ovennævnte ungdom i en dertil lejet stue i Overlade by.« Man ville gerne have vidst, hvem der tog initiativet til den undervisning.

Inden juni måned var ude, fik Mathias Lasson også henvendelse om skoleforholdene i Års herred. I et brev af 25. juni 1742 minder Christian Rosenørn ham om et møde, der er blevet holdt i Ejdrup kirke den 13. okt. 1740. Her var der bl.a. blevet drøftet skolebyggeri i (Vester) Hornum, og da det ikke var blevet påbegyndt endnu, ville Rosenørn have Lasson »hans kongelige majestæts allernådigste desangående erindret med formaning,« at han ville være kongens bud efterrettelig »til fornævnte skolebygnings alrerforderligste istandsættelse.«

Og den 5. juli sidder provsten i Hornum præstegård og argumenterer for, at det er nødvendigt med et skolehus i Hyllebjerg by. Børnene fra Holmgårde, Boltrup, Svenstrup og Hyllebjerg, især »børn på 5 a 6 år kan

umuligt om vinteren uden livsfare udi sne og fog søge degneboligen ved Hornum kirke.« Endelig klagede provsten over, at der ikke var antaget en omgående skoleholder i Flejsborg sogn. Både i Flejsborg og Hyllebjerg var Mads Lasson kirkepatron. Han var vist også største lodsejer, så også her måtte ansvaret uden diskussion hvile på ham, men det havde altså endnu ikke bevæget ham.

Hidtil har vi hørt om, hvordan skolevæsenet var, og hvad man planlagde. Hvordan gik det så med gennemførelsen af planerne? Joakim Larsen skriver i sin store skolehistorie, at » i Viborg stift gik det langsomt på grund af proprietærernes ringe interesse.« Han henviser bl.a. til forholdene i Løgsted sogn. I Fra Himmerland og Kær herred bd. 8 har fhv. lærer Møller i Løgsted fremdraget et par gamle skrivelser, der bekræfter dette, så lad os benytte forholdene her, som dog berører vort områdes skolevæsen, til at belyse, hvordan det kunne gå med planerne.

Degnen, der i 1737 omtaltes som »studiosus og habil«, hed Thomas Thaarup. Han skal have haft et godt ry også som lærer, men døde i 1740 og efterfulgtes af sin søn Chr. Thaarup, der 10 år senere blev præst i Kornum-Løgsted. Da han havde siddet 4 år i Kornum præstegård, rejste han skolesagen den 6. dec. 1754. Hans fortid medførte, at han kendte forholdene godt. Han skrev til amtmand og provst og begyndte med at understrege de dårlige omstændigheder for skoleholdet.

I »Løgstør by, som er en sådan by, der selv burde holde sig en skolemester,« kunne man ikke enes. Resultatet var, at præsten ikke havde formået folk der »til at lade holde ordentlig skole for deres ungdom.« »Ordentlig« dækker over, at der nok havde været skolehold, men præget af uro, klager og stridigheder.

I den øvrige del af sognet manglede man et skolehus. Grev Rantzau har altså ikke fået bygget degneskole. Sognemændene var villige til at yde deres del, men den største lodsejer hr. Lasson på Bjørnsholm havde ikke været at formå til at »lade skolehus opsætte.« Nu håbede præsten på sine foresattes hjælp.

Provst Kaalund afslører sig i sin påtegning på skrivelsen som en forsigtig mand. Han mente, at man måtte befale herredsfogeden at lægge en ligning for skoleholderlønnen og derpå lade sognepræsten antage en skoleholder i Løgstør, men han nævner intet om et skolehus der. I det øvrige Løgsted sogn måtte man »holde en omgående skolemester,« til man fik den største lodsejer til at bygge skolehus. »Største lodsejer, som jeg ej ved, hvo er,«

skriver provsten, skønt præsten i sin skrivelse havde oplyst, at det var gods-ejer Lasson.

Det blev den 1. maj 1755, før amtmanden ekspederede sagen. Spørgsmålet om skoleforholdene i Løgstør ønskede han forelagt biskop Wøldike i Viborg, for børnene fra Løgstør skulle jo efter planen fra 1740, som bispen havde approberet, søge skolehuset i Mjallerup, som altså endnu ikke var bygget. Når bispen var hørt, var han rede med »videre assistance.« Angående skolehuset skulle provsten henvende sig til »største lodsejer«. Amtmanden røbede ikke for den ængstelige provst, hvem det var.

Lad os slippe sagen her. Den ligger i udkanten af vort emne, men siger vist tydeligt nok, at Lasson næppe kom til Vesthimmerland i 1730erne opfyldt af pædagogiske reformplaner. I den holdning var han vist på linje med mange af sine standsfæller.

Fra omkring 1740 var der altså 2 skoler i Bjørnsholm og Malle sogne. Denne situation holdt sig uændret til efter 1850. Udviklingen i skolevæsenet på lokalt plan og dagligdagen i skolen er det svært at følge. Begge dele afsatte så få spor. Lokalt findes der næppe skolearkivalier. Sogneforstanderskabsarkivet rummer lidt fra 1840ern, som vi snart skal se, men i præstearkivet findes der næsten ikke skolesager. Lidt stof kan findes i bispe- og amtsarkivet, men det virker tilfældigt, hvad der er havnet der. Det følgende må derfor nødvendigvis blive en række løse træk.

Om skoleholderne kan man i 1700-tallet få lidt oplysninger i kirkebogen, senere kommer folketællingerne og det øgede kildemateriale i det hele taget til hjælp.

I Overlade har der i 1750erne været en Jacob skoleholder. Han har barn i kirke 3 gange i det årti, foruden at han får et barn begravet og står fadder én gang. I 1760erne, 70erne og 80erne møder vi blot skoleholderen eller skoleholderkone uden navn i kirkebogen. Folketællingen i 1787 har en 65-årig skoleholderkone, men der er ingen skoleholder. Det er der derimod i 1801: Christen Pedersen, 40 år og jordløs.

I slutningen af vor periode hed skoleholderen i Overlade Jens Jacobsen Lund. Vi har mødt ham som vitterlighedsvidne ved udpantningsforretningen den 26. sept. 1821 på Bjørnsholm, og det var nok også ham, der fik hammerslag flere gange på auktionen i marts 1822. »Degnen Lund« står der i auktionslisten. Ifølge folketællingen fra 1845, som han selv har ført med sikker og letlæselig håndskrift, er han født i Ålborg i 1790erne og sidder i 1845 med 6 hjemmeværende børn i alderen 23 - 6 år. I sogneforstanderskabsprotokollen mærkes der i referatet fra dec. 1844 nogen irritation

over, at Lund ønskede nyt gulv i dagligstuen. I juni 1845 enedes man om at opfordre ham til at søge afsked, da hans tiltagende tunghørhed bevirkede, at »han ikke længere kan bestyre skolen.« Godsforvalter Wulff mente, at han kunne udvirke, at Lund fik hjælp fra godsets side til opførelse af et hus på Sønderlade mark, hvor Lund havde en lod i fæste. I samme møde fik Lund i øvrigt bevilget sit nye gulv. Derpå gik der et år. I aug. 1846 er der kommet brev fra skoledirektionen. Enten måtte Lund søge sin afsked eller også holde hjælpelærer, meddeles det.

Da Lund ikke havde fået afklaret den eventuelle hjælp til huset i Sønderlade, kunne han imidlertid ikke svare. Den 1. dec. 1846 er han dog indstillet på at holde medhjælp, men nu meddeler protokollen, at det p.g.a. »senere oplyste omstændigheder,« der ikke anføres, ikke kan tillades. Sagen trak ud. I juni 1847 udtalte man til provsten, at Lund »fornemmelig p.g.a. hans tunghørighed er absolut uduelig,« men man anbefalede, at han »som fattig mand« måtte få noget større bidrag af hjælpeekassen. Den 7. dec. 1847 blev han så afskediget. I årlig pension skulle han have 1 td. $\frac{1}{3}$ skp. rug in natura, 2 tdr. 4 skp. byg efter kapitelstakst og 7 rbd. 3 mark. Da man nok trak det ud med indsendelsen af ansøgningen om hjælp til Lunds byggeri fra godsets side, måtte kommunen yde ham hjælp.

Men i mødet den 1. febr. 1848 tog sagen en helt ny vending. »Da skolehuset i Overlade var gammelt og i alt fald trængende til betydelig reparation, men dog brugbart for ham (Lund), vedtog man at overlade ham samme imod, at han udstedte et bevis til kommunen på 100 rbd.« Kunne han ikke selv få huset flyttet, ville man yde ham »en højst nødvendig hjælp for kommunens regning.«

I samme møde godkendte man tegning og overslag til et nyt skolehus, 25 alen langt, 10 alen bredt, omkostninger 550 rbd. Fra et møde den 3. april oplyses det, at byggeriet p.g.a. krigen er udsat, men nedtagningen af det gamle hus skal iværksættes straks. Hen på eftersommeren kom skolebyggeriet i gang, så ved udgangen af vor periode havde Overlade både fået en ny skole og en ny lærer, seminarist Nørgaard.

Familien Lund blev hårdt ramt. I 1849 kom en søn i sin »værkbrudne sygdomstilstand« på sygehus i Ålborg, og Lund måtte have hjælp til at betale assurance for huset, »da han selv er fattig.«

Vi vender os til Ranum. Da provst Enevoldsen i 1737 sad og udfærdigede sin indberetning om tilstandene i Slet herred, anførte han, at der i herredet indtil da kun var »angiven« en, der kunne været egnet som skoleholder. Han hed Lorentz Meylgaard. Kirkebogen for Bjørnsholm sogn viser, at han

i 1740 og 1741 sad som skoleholder i Ranum, men der er desværre ikke yderligere oplysninger om ham, der kan hjælpe til at fastslå, hvor længe han virkede der. 1767 døde Peder Laursen, skoleholder i Ranum. Derefter ligger lærerrækken i Ranum nogenlunde fast. Efterfølgeren var nok Peder Poulsen, der var skoleholder til sin død i 1778, og han afløstes af Axel Sjørup, der døde i 1818. Om dem er der tidligere fortalt.

Axel Sjørup døde på et tidspunkt, hvor det daværende seminariums eksistens stod på spil. Kunne man få lov til at bygge, eller måtte seminariet afvikles? I det brev, som pastor Becher den 11. juni 1818 skrev til biskop Bloch i Viborg for bl.a. at indberette, at skoleholderen var død, oplyser han også, at kammerjunker Mylius »har været så artig« at tilbyde, at hvis en af seminaristerne ønskede det og var duelig, kunne han få lærer- og kirkesangerembedet i Ranum. Mylius havde kaldsretten. Ugedagen derefter kan Becher fortælle, at Mylius vil kalde seminarist Mosbech. Becher kan ikke afvise planen. Skolen trænger højlig til en lærer. Mosbech kunne straks begynde undervisningen og tillige følge seminarieundervisningen for til sin tid at få dimissionsattest. Men Becher tænkte endnu mere på seminarium end på skole i de dage. Skulle seminariet blive i Ranum, skulle man have bygget, og dertil var der lagt planer. Men det var også »i alle henseender bedst, om kammerjunker Mylius ville beskikke en sådan lærer, der kunne ... tillige undervise seminaristerne i sang, musik og gymnastik.« Mosbech kunne passe embedet i skolen, til man fik seminariet udbygget og kunne ansætte den ønskede lærer. »Til den tid gives der en ligeså god og passende lejlighed for den gode Mosbech,« skriver præsten. Han må have drøftet spørgsmålet med amtsprovst Bering i Barmer, for han støtter forslaget varmt i et brev alerede den 15. juni.

Men sådan gik det ikke. Seminariet ophørte, og Mosbech blev i Ranum. I en af de sidste måneder, før Becher brød op og flyttede til Viborg, anbefalede han meget »min gode og retskafne Mosbech her i Ranum,« der »meget attrår at blive lærer i Løgstør.« I sit sidste brev fra Ranum i marts 1820 rykkede han for sagen, men Mosbech blev i skolehuset i Ranum. Han blev gift, de fik 7 børn fra 1820 til 1830, og han blev i embedet til sidst i 1850'erne.

Hans Christensen Mosbech var født i Mosbæk i Giver sogn. Han kom på Bechers seminarium ved dets oprettelse. Den hjemlige præst anbefalede ham som »et sædeligt og håbefuldt ungt menneske.« Før han kom på seminariet, havde han i 1½ år været skriverdreng på Ålborg stifts- og amtskontor. Amtmand Pentz anbefalede ham »på bedste måde« for »at bidrage til hans lykkes forfremmelse.« Becher satte også pris på ham, anbefalede ham

således allerede i 1817 til embedet i Haverslev (Himmerland), og Mosbech fik udmærkelse ved afgangseksamen.

På baggrund heraf kan man godt have en fornemmelse af, at hans tilværelse i Ranum måske ikke helt opfyldte de forventninger, han kan have haft. Dels søgte han jo altså til Løgstør uden held. Og da pastor la Cour i 1837 sad og skulle forklare sin biskop, hvorfor skolekommissionen i Bjørnsholm-Malle måtte have så ringe held med at forbedre skoleforholdene i området, fremhævede han bl.a., at lærernes løn var så ringe, at de ikke kunne leve deraf med en familie. Mosbech havde, som vi netop har set, fået en stor familie. Om skolestuen i Ranum hed det i præstens forklaring, at den var i en ussel forfatning og var alt for lav, indskrænket og mørk. Boli-gen forestiller man sig af samme kvalitet. Da seminariet i 1848 blev overflyttet fra Snedsted til Ranum, var Mosbech i begyndelsen af 50'erne. Man fandt ham efter Kvolsgaards oplysninger ikke egnet som praktikleder. Vejledningen i »den indbyrdes undervisnings metode« betroede man til en ung lærer Yde, der var dimitteret fra Snedsted i 1846.

Generelt om skoleforhold/lærerkår gennem de godt 100 år, vi beskæftiger os med, kan man vist sige: Omkring 1740 fik man begyndt skolevæsen, lidt trægt og under yderst beskedne forhold. Skoleholderens løn forsøgte man at forbedre i udskiftningernes tid, idet de hidtil jordløse skoleholdere nu fik udlagt jord og græsning. I Ranum fik skoleholderen skolelod i den bedste jord i byen. Om Overlade bemærkede pastor la Cour i embedsopslaget i 1847, at skolejorden »er af ringe bonitet.« Mylius havde planer om at forbedre skolevæsenet, men blev nok standset af sine økonomiske vanskeligheder. Sidst i 1830-erne kom det Myliusske legat imidlertid til at spille en rolle for skolevæsenet. Mylius havde 1813 (det år, han forlod hæren for helt at hellige sig godsdriften) oprettet et legat på 2000 rbd. Den årlige 5% rente skulle tilfalde soldater fra det jyske regiment lette dragoner, der var blevet sårede og utjenstdygtige i krigen. Mandskaber fra Mylius' nørrejske godser skulle have fortrin til legatet.

Nu var det imidlertid ved at tynde ud blandt legatmodtagerne, og i 1838 mødtes så forvalter Wulff fra Bjørnsholm, pastor la Cour i Ranum og pastor Tilemann fra Vester Hornum. De skulle for fremtiden udgøre legatets bestyrelse, der efter den oprindelige fundats's bestemmelse netop til sin tid skulle tjene »til skolevæsenets forbedring.« Der skulle fremtidig tillægges lærerne i Ranum og Overlade 10 rbd. årlig, og når alle midler engang kunne gå til skolen, skulle de have hver 15 rbd., Hyllebjergs lærer skulle også have 10 rbd. årlig, men her skulle den øgede legatsum til skolevæsenet, der i fremtiden kunne komme på tale, tilfalde læreren i Flejsborg med 5 rbd.

årlig. Betingelsen for, at lærerne kunne nyde legatet, var, at de opfyldte det krav, som Mylius havde stillet i sine kaldsbreve, nemlig at lærerne skulle »anføre ungdommen til duelighed og nyttig håndgerning.« Men »hovedgenstanden for legatets anvendelse anses at være: Med opmuntring til lærere og disciple så vel som til andre hensigtsmæssige foranstaltninger: at fremme skoleundervisningens øjemed, tillige at danne de unge til religiøse og sædelige så vel som for det praktiske liv nyttige mennesker.« Legatmidlerne skulle endvidere anvendes til flidspræmier til lærere og børn samt til et bibliotek i forbindelse med skolerne i Bjørnsholm sogn.

En jordebogsudskrift fra 1847 viser, at legatets 2000 rbd. er tinglæst som 1. prioritet i Bjørnsholm gods. Embedsopslaget fra Overlade fra samme år viser endelig, at lærerne foruden det Mylius'ske legat, som da stadig udgjorde 10 rbd. om året, også nød det Becherske legat, der også var på 10 rbd. om året.

Men det var et beskedent udstyret skolevæsen, der nu fik lidt midler tildelt. Behovet for et bibliotek var udtalt. Det ses måske bedst af en gammel inventarliste for Ranum skole fra 1836. Til historieundervisningen disponerede man over 2 stk. Harald Klaks dåb og 2 stk. mindesange over D.M. Luther. Biologiundervisningen måtte klare sig med 3 stk. Anvisning til tobakspantning, og gymnastikundervisningen, der i de tider nød megen bevågenhed, havde til sin rådighed: 1 bog om gymnastik, 1 ligevægtsbom og en springmaskine.

Skoleanordningerne af 1814 ser ikke ud til at have betydet den store reform i skolearbejdet i vore sogne. Trods det øgede børnetal kom der hverken flere skoler eller flere lærere. Skolevejene var lange fra de yderste gårde og huse ind til Ranum og Overlade. Det tydeligste spor, man finder af anordningerne, er måske sogneforstanderskabsprotokollens evig tilbagevendende drøftelse af forsømmelser. 1814 havde vi jo fået undervisningspligt.

14. Kommunalvalgene

Ved anordningen af 13. aug. 1841 blev det bestemt, at der på landet skulle vælges sogneforstanderskaber, som fra 1. jan. 1842 skulle overtage en del af lokalforvaltningen. Amtsrådene for de større enheder, amterne, skulle først derefter vælges og begynde deres virksomhed pr. 1. maj 1842. Det senere tidspunkt for amtsrådenes tiltrædelse har sin forklaring i, at hvert sogneforstanderskab gennem én repræsentant skulle medvirke ved valget af en del af medlemmerne i amtsrådene.

Anordningen bestemte, at sognedistriktet, som skulle bestyres af et sogneforstanderskab, skulle bestå af de landsbysogne, der var forenede under et præstekald, »for så vidt de har fælles fattigvæsen.« Det betød, at Bjørnsholm og Malle sogne blev et sognedistrikt, senere en kommune.

Sognepræsten var selvskrevet medlem af sogneforstanderskabet. Han hed på det tidspunkt la Cour. Endvidere var ejere af mindst 32 tdr. htk. selvskrevne medlemmer. Bjørnsholm gods opfyldte dette krav og skulle altså repræsenteres. Da godset ejedes af staten, blev det godsforvalter kammerråd Wulff, der boede på Østergård ved Næsby, som indtog denne plads.

De to herrer var sammen med sognefoged Jens Christen Christensen i Vansted af Ålborg stiftamt udpeget til at udgøre valgbestyrelsen for det valg, der skulle holdes for at vælge de resterende medlemmer. Bestyrelsen havde forfattet listen over de valgberettigede. Den blev fremlagt i 14 dage til almindeligt eftersyn, og ingen gjorde indvending. Dag og tid blev bekendtgjort på kirkestævne 8 dage før valget, og den 15. dec. 1841 kunne man skride til valghandlingen på valgmødet, der blev holdt på Bjørnsholm hovedgård.

Af skrivelsen fra amtet, der blev fremlagt på mødet, fremgik det, at amtet havde fastsat antallet af valgte medlemmer for distriktet til 8.

Valghandlingen var efter anordningen offentlig. De stemmeberettigede, der også var valgbare, skulle møde personligt og mundtligt tilkendegive til protokollen, hvem de stemte på. Den gamle valgprotokol er bevaret. Den viser dels vælgernes navne opført ejerlav for ejerlav, dels de 8 stemmer, hver af de deltagende i valget har afgivet.

Lad os først se på vælgerne. Anordningen siger, at for at nogen kan deltage i valget »udkræves det, at han...« Man forestiller sig altså ikke, at kvinder kunne have stemmeret. Den gård i Lendrup, der ejedes af en enke, modsvares da heller ikke af en stemmeberettiget. Kravene er ellers, at man

- 1) er fyldt 25 år,
- 2) ejer eller har 1 td. htk. i fæste eller
- 3) har 3 tdr. htk. i forpagtning.

For forpagterne gælder det, at deres forpagtning skal gælde for den årrække, hvorfor valget sker. Af det følgende vil det fremgå, at forpagternes valget er svingende, formentlig p.g.a. denne bestemmelse.

Valgretten fortabes, hvis man var dømt eller tiltalt for »nogen i den offentlige mening vanærende forbrydelse,« sat under værgemål, eller hvis ens bo var under fallitbehandling.

I praksis betød det, at det var gårdmændene og enkelte boelsmænd, der fik stemmeret og blev valgbare. Ved det første valg var der 67 vælgere på valglisten. De fordelte sig således:

	<i>Antal vælgere</i>	
<i>Malle sogn</i>	gårde	vælgere
Malle	4 fæstere	5 *)
Brøttrup	4 fæstere	4
Østergård	1 fæster	1
Vansted	4 fæstere	4
Lendrup	2 selvejere	1
Svenstrup	1 selvejer	1
Malle hedegård	1 selvejer	1
	<hr/>	
	17 gårde	17 vælgere
<i>Bjørnsholm N</i>		
Ranum	13 fæstere	12
	1 præst	1
Næsby	8 fæstere	5
Kærgårde	2 fæstere	2
Rønbjerg	4 fæstere	3
Livø	1 forpagter	1
	<hr/>	
	29 gårde	24 vælgere

Bjørnsholm S

Bjørnsholm	1 forpagter	–
Lundgård	1 forpagter	1
Padkær	1 forpagter	1
Lundhus		1 *)
Overlade	8 fæstere	6
Sønderlade	2 fæstere	2
Munksjørup	8 fæstere	6 *)
Øster Falde	1 selvejer	1
	1 fæster	1
Vester Falde	2 fæstere	2
Borregård	6 fæstere	5
	31 gårde	26 vælgere
		*) heri 1 boelsmand

Som det vil ses, er der 77 gårde, men der er kun 67 vælgere. En forpagter og en kvindelig selvejer har ikke stemmeret, mens på den anden side tre boelsmænd er med på valglisten, da de har tilstrækkelig jord. Det kan ikke ses, hvorfor 11 gårdmænd mangler på listen og altså ikke har haft stemmeret.

Ved det første valg var valgdeltagelsen meget stor. Man har en fornemelse af, at præst og/eller godsforvalter har holdt vælgerne til ilden. De redegør nemlig i valgprotokollen (med Wulffs hånd) for, at »7 udeblev, nemlig Møller af Padkær og Mads Theilberg af Livø, den første formedelst fraværelse på en rejse og den sidstnævnte på grund af sin isolerede bopæl på en ø, og gårdmændene Jens Wittrup og Jens Christensen af Munksjørup, Peder Jensen og Jens Christensen i Øster Falde og Jeppe Christensen i Vester Falde, dels formedels sygdom og dels af uanmeldt årsag.« Jo, de havde hold på styrken, men nyhedens interesse drev nok også nogen til Bjørnsholm hin decemberdag.

Da man havde fået stemmerne tilføjet valgprotokollen, kunne man skride til opgørelsen af valget. Ifølge anordningen skulle formanden for valgbestyrelsen tydeligt oplæse og de øvrige medlemmer optegne og sammentælle samtlige stemmer.

Der faldt stemmer på ialt 29 personer. 10 fik én stemme hver, 3 fik to og 1 fik tre. De øvrige 15 opnåede følgende stemmetal:

Stemmetal 15. dec. 1841

1. Christopher Axelsen	Kærgårde	51
2. Søren Nielsen	Sønderlade	44
3. Christen Nielsen	Lendrup	44
4. Jens Chr. Christensen *)	Vansted	42
5. Christen Jensen *)	Borregård	41
6. Chr. Jensen Fisker	Overlade	37
7. Peder Pedersen	Svenstrup	31
8. Niels Christensen	Ranum	27
9. Mikkel Pedersen	Næsby	26
10. forpagter Bie	Lundgården	25
11. Niels Kærsgård	Næsby	24
12. Niels Larsen	Malle	24
13. Christen Nielsen	Ranum	19
14. Søren Pedersen	Vester Falde	17
15. Jens Bak *)	Ranum	9

*) sognefogeder

Når man ser ned over resultatet, ønsker man, at det havde været muligt at følge eventuelle drøftelser før valget. Det ser nemlig ud, som om man bevidst har stilet imod at få valgt en kreds af sogneforstandere, der geografisk var repræsentativ og dækkende. Det er i hvert fald ikke de større landsbyer, der løber med mandaterne. De tre først valgte er fra ejerlav med kun to gårde. Søren Nielsen, Sønderlade og Chr. Nielsen, Lendrup bor endda helt yderligt i distriktet, henholdsvis i syd og nord.

Munksjørup får ingen repræsentation, ja der falder ikke engang stemmer på en beboer derfra, men det var også her i den østlige del af distriktet, at de fleste af de fraværende vælgere havde hjemme. Næsby får heller ingen valgt, men har dog to kandidater stærkt placeret. Forbavsende er det også, at distriktets største landsby Ranum kun lige når at vinde det 8. mandat.

Med sine 31 år blev Niels Christensen i øvrigt sogneforstanderskabets yngste medlem. Mest forbavsende er det måske, at sognefoged Jens Bak i Ranum opnår et så beskedent antal stemmer. Det overrasker især, når man ser, hvor stærkt placeret de to andre sognefogeder i området er.

Ifølge den gamle forordning om sognefogeder af 11. nov. 1791 skulle sognefogeden vælges blandt »de skikkeligste, redeligste og mest kyndige mænd blandt sognets almue,« og senere hedder det i samme forordning, at de skal »anses som de mest agtede af almuens mænd og i samkvem have det øverste sæde.« Jeg skal intet antyde om Jens Baks redelighed eller kyndighed. Det har jeg intet grundlag for. Jeg kan blot konstatere, at han ikke blandt sognebørnene nyder samme popularitet, som de to andre sognefogeder gør. Forfølger man sagen yderligere, hvad den gamle valgprotokol giver mulighed for, kan man konstatere, at Jens Bak har hentet sine stemme således: Rønbjerg: 3, Næsby: 1, Kærgårde: 2, Malle: 2, Vansted: 2. Ikke en eneste stemme får han i Ranum, og det skyldes ikke, at man i Ranum ikke ville stemme på sognefogeder, for Chr. Jensen i Borregård henter 6 og Jens Chr. Christensen i Vansted 11 stemmer i Ranum.

Forklaringen kommer nok i det første møde i sogneforstanderskabet den 17. febr. 1842, hvor punkt 2 meddeler: »Nogle af Bjørnsholm sogns nordre dels beboere havde besværet sig over, at den erstatning, sognefoged Jens Bak i Ranum lader opkræve efter ældre vedtægt for kongelige tjenestebrevs befordring til næste sogn, formentlig burde nedsættes. Jens Bak var til den ende tilkaldt til mødet, og forening blev da med ham truffet om, at han foreløbig i et år, regnet fra 1. nov. 1841 til 1. nov. 1842, vedbliver bemeldte brevbefordring for en erstatning af 5. rbd.« Desværre kan man ikke se, om sognefogeden gav indrømmelser i taksten i anledning af den påmindelse, som valget må have været for ham.

Efter at vi har set på det første valg, melder der sig naturligt en række spørgsmål om den videre udvikling frem gennem 1840-erne: Holdt den høje valgdeltagelse? Hvem valgte man fremover? Bevaredes den geografiske fordeling?

Som det vil ses af nedenstående oversigt, holdt valgdeltagelsen ikke. Efter anordningen skulle halvdelen af de valgte medlemmer fra det første valg gå ud, når 3 år var gået, mens de 4 sidste skulle have en normal periode, der altså ville blive på 6 år. Der ville følgelig blive valg af 4 medlemmer ved udgangen af 1844, 1847 og 1850. Dertil kom et suppleringsvalg i febr. 1849, idet Jens Christensen, Brøttrup, der var blevet valgt i 1847, døde i slutningen af 1848.

I skemaet er antallet af stemmeberettigede anført over skråstregen, antallet af afgivne stemmer under.

	<i>Valgdeltagelsen</i>				
<i>Malle sogn</i>	1841	1844	1847	1849	1850
Malle	5/5	5/5	5/3	5/1	5/2
Skalborg	-/-	1/1	1/0	1/0	1/0
Brøttrup	4/4	4/3	4/4	3/1	4/0
Østergård	1/1	2/1	1/1	2/1	2/1
Vansted	4/4	4/4	4/4	3/3	3/2
Lendrup	1/1	1/1	1/1	1/0	1/0
Svenstrup	1/1	1/1	1/1	1/0	1/0
Hedegård	1/1	1/0	1/0	1/0	-/-
 <i>Bjørnsholm N sogn</i>					
Ranum	13/13	14/11	13/7	14/5	14/1
Næsby	5/5	8/6	8/2	8/2	8/2
Kærgårde	2/2	2/1	2/0	2/1	2/1
Rønbjerg	3/3	3/0	3/0	4/0	4/0
Livø	1/0	-/-	-/-	-/-	1/0
 <i>Bjørnsholm S sogn</i>					
Bjørnsholm	-/-	-/-	-/-	-/-	1/0
Lundgård	1/1	-/-	-/-	-/-	1/1
Padkær	1/0	-/-	-/-	-/-	1/1
Trend	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-
Lundhus	1/1	1/0	1/1	1/1	1/0
Padkærhus	-/-	-/-	-/-	1/0	1/0
Overlade	6/6	7/5	7/4	7/2	7/0
Sønderlade	2/2	2/2	2/2	2/0	2/0
Munksjørup	6/4	8/1	9/1	8/0	8/0
Øster Falde	2/0	2/0	2/0	2/0	2/0
Vester Falde	2/1	2/2	2/2	2/0	2/0
Borregård	5/5	6/3	5/1	6/1	6/2
ialt	67/60	74/47	72/34	74/18	78/13
Deltagelse i %	89,6	63,5	47,2	24,3	16,7

Frem til 1850 valgtes følgende til sogneforstanderskabet, idet antallet af deltagende vælgere er angivet yderst til højre:

	<i>De valgte</i>		
<i>1841</i>			
Christopher Axelsen	Kærgårde	51	60
Christen Nielsen	Lendrup	44	
Christen Jensen	Borregård	41	
Christen Fisker	Overlade	37	
<i>1841</i>			
Søren Nielsen	Sønderlade	44	
Jens Chr. Christensen	Vansted	42	
Peder Pedersen	Svenstrup	31	
Niels Christensen	Ranum	27	
<i>1844</i>			
Mads Pedersen	Lundhuset	45	47
Niels Larsen	Malle	39	
Niels Jensen Kærsgård	Næsby	32	
Morten Jensen	Borregård	25	
<i>1847</i>			
Christopher Axelsen	Kærgårde	32	34
Christen Jensen	Borregård	30	
Morten Thomsen	Ranum	20	
Jens Christensen (d.48)	Brøttrup	21	
<i>1849</i>			
Jacob Christensen	Vansted	9	18
<i>1850</i>			
Niels Andersen	Malle	8	13
forpagter Bie	Lundgården	7	
Thomas Jensen	Falde	7	
Peder Pedersen	Svenstrup	7	

De fire første fra 1841 afgik efter 3 år, mens de fire næste sad 3 år mere i sogneforstanderskabet. Hver blok a 4 medlemmer i skemaet (bortset fra den første) sad altså 6 år, 3 år med blokken over, 3 år med blokken under. 1849 afløstes den afdøde Jens Christensen i Brøttrup af Jacob Christensen i Vansted.

Reglerne sagde, at når man havde siddet i mindst 3 år, var man ikke pligtig til at modtage valg, førend der var forløbet et lige så stort antal år som

det, hvori man havde været sogneforstander. Som man vil se af oversigten, benyttede alle i den dækkede periode sig af retten til at træde ud efter én valgperiode, men tre genvælges senere. Det drejer sig om Christopher Axelsen i Kærgårde, der blev meget overbevisende genvalgt i 1847 samme med Christen Jensen i Borregård, der også nød meget udbredt tillid. Det siger måske noget om den respekt, de nød i kredsen af sogneforstandere, at det var dem, der sammen med forpagter Bie på Lundgården i krigsåret 1848 blev sat til at købe de to heste, som distriktet skulle levere til hæren i Randers. Peder Pedersen fra Svenstrup fik først en periode på 6 år og genvalgtes efter en pause på blot 3 år i 1850.

Endelig er det værd at bemærke, at den geografiske balance var næsten uforandret perioden igennem, selv om valgdeltagelsen gik meget ned, hvad der måske kunne have givet anledning til større tilfældighed.

Sognenes repræsentation ser sådan ud:

	1842-44	1845-47	1848-50	1851-53
Malle	3	3	2	3
Bjørnsholm N	2	2	3	2
Bjørnsholm S	3	3	3	3

la Cour blev valgt til formand for sogneforstanderskabet på det første konstituerende møde den 2. jan. 1842. Han genvalgtes hvert år med samtlige stemmer bortset fra hans egen, der faldt på godsforvalter Wulff. På mødet den 7. dec. 1847 bad han sig fritaget for valg, da han skulle rejse til foråret. Det er overflytningen af Snedsted seminarium til Ranum, man er ved at forberede. Wulff undskyldte sig imidlertid under drøftelsen af formandsvalget med, at han var tunghør, og de øvrige medlemmer hævdede, at de ikke kunne bestride formandshvervet. Følgelig fortsatte la Cour, også med amtets billigelse, men man fik besked på »i tide at være betænkt på valg af en ny formand.«

Den 3. april 1848, netop som krigsuroen væltede ind over sogneforstanderskabet, anmodede han om at måtte »fratræde formandsfunktionen nu, da dels upasselighed hindrede ham i at passe forretningerne, og dels hans forestående afrejse gav ham betydeligt at varetage henhørende til hans fratrædende og hans nye embede.«

Der er ikke noget at sige til, om han har været lidt upasselig. En flytning til Sjælland netop i krigens første uger kunne godt give hovedbrud.

Man imødekom hans ønske og valgte enstemmigt kammerråd Wulff til formand for resten af året, og i de følgende år blev han genvalgt.

15. Sogneforstanderskabsmøderne

Ifølge anordningen om landkommunalvæsen skulle formanden bl.a. »lede forhandlingerne i møderne, føre forhandlingsprotokollen og sørge for, at forsamlingens beslutninger nøjagtig tilføres.« Inden vi ud fra den første gamle forhandlingsprotokol, der dækker årene 1841 - 53, søger at få et indblik i, hvad der optog den nyetablerede forsamling, kan der være grund til at fæste opmærksomheden ved selve protokollen. Den er ført dels af la Cour, dels af Wulff, der også førte protokollen lejlighedsvis, længe før han blev formand ved la Cours afrejse i 1848. Der kan spores endnu et par hænder, som dog ikke lader sig identificere. De tilhører næppe nogle af gårdmændene, men det fremgår af folketællingen i 1845, at Wulff havde kontorhold på Østergård, så han kan have fået sekretærbistand hjemme.

Sagen er nemlig, at protokollen nok ikke altid er ført på selve mødet. Nogle gange skifter skriften midt i et mødereferat. Da skiftet sker netop, hvor efterretningssagerne, der nok har været først på dagsordenen, slutter, og hvor beslutningsreferaterne begynder, er det nærliggende at mene, at protokollen har været forberedt hjemme. Efterretningssagerne har været ført ind forud for mødet, og slutningen af mødereferatet er først kommet i protokollen under eller efter mødet. Et par steder kan det konstateres, at det kniber med at få plads til underskrifterne under protokollatet. Den, der har haft protokollen med hjemme, har ikke beregnet plads nok til underskrifterne, da han tog fat på forberedelsen af det næste møde.

Selv om man ikke kan gå ud fra, at alle referater er indført under møderne, virker det dog, som om protokollen er ført omhyggeligt, især så længe la Cour er formand. Da Wulff overtager formandskabet fra april 1848, mærkes der snart lidt mere løshed, både i stil og stofordning, specielt i 1849, men det kan måske ses som en reaktion oven på de hektiske begivenheder i 1848.

Så lang tid la Cour var formand, var det vist ham, der fastsatte referatet, selv om han ikke selv førte pennen hele tiden. Stilen røber ham. Han fremlægger kommunens regnskaber »deciderede« (godkendt) af amtsrådet. Da man drøfter køb af en jordlod til jordemoderen (i Vilsted), samtykker man,

såfremt renten af købesummen ikke oversteg græslejen for hendes ko, eller i alt fald det overskydende »decorteredes« (afkortedes) i det ildbrændsel, som ydes hende, og som man ønskede »converteret« (ombyttet) til en pengeafgift. I samme møde blev der »doleret« (klaget) over en brevafgift, og når han har ordnet noget mellem møderne, har han gang på gang »caveret for« (taget sig i agt for), at de aftaler, han har truffet, skal blive overholdt. Referaterne har ikke tone af egnens mundart, men fra præstens studerekammer.

Der er også grund til at fastslå, at det er beslutningerne, der nøjagtig skal tilføres protokollen. Drøftelserne hører vi som regel intet om. Kun i referatet fra mødet den 6. febr. 1844 kan vi konstatere, at bølgerne er gået højt. Da præsten fremlagde kommuneregnskaberne for 1843, var der flere medlemmer, der kritiserede, at præsten havde betalt for lægehjælp til en af sognets beboere. Man anså ham ikke for trængende. Da er præsten tilsyneladende gået i forsvarsposition. Han præciserede:

- 1) Hjælpen er ydet efter opfordring af 2 sogneforstandere.
- 2) Han (præsten) er berettiget til at yde sådan hjælp.
- 3) Beslutningen kan ikke kuldcastes. Sogneforstanderskabet kan kun nægte fremtidig hjælp og om muligen sikre fattigkassen refusion.

Præstens understregning af egen ret ser ud til at have virket udfordrende, idet »det vedtoges efter en heftig debat«:

- 1) at undersøge den pågældendes forfatning,
- 2) at »lægge beslag på så meget, at fattigvæsenet kunne være skadeløst ... om han havde ubehæftede ejendele.« - Men som sagt er det et enkeltstående eksempel.

Endvidere er det nok værd at mærke sig, at det er en bestemt type sager, der kommer op til drøftelse og afgørelse. Klager, nød og elendighed er almindeligere end vidnesbyrd om hverdagsbegivenheder. Synspunktet er ofte økonomisk. Et fattiglem, der dør, betyder en besparelse på fattigregnskabet, og den noteres. Der kan jo godt være givet udtryk for andre stemninger og vurderinger på møderne, men det noteres ikke.

Endvidere kunne der godt foregå begivenheder, der var betydningsfulde for det lille samfund, uden at de satte sig spor i protokollen. Det illustreres bedst ved Snedsted seminariums overflytning fra Thy til Ranum. Seminariet, hvis flytning havde været drøftet i flere år, havde fået opført bygning ved præstegården i Ranum, la Cour var blevet forflyttet til Sjælland for at skaffe plads til Ludvig Chr. Müller, og seminariet havde begyndt sin virksomhed den 1. sept. 1848. Alt det var sket, uden at seminariespørgsmålet er blevet

nævnt i sogneforstanderskabsprotokollen. Var man kun underrettet fra den, anede man ikke, at der var kommet et seminarium til Ranum. Først den 15. marts 1849 dukker egnens nye institution op. Da var »sogneforstanderskabets medlemmer forsamlede i seminariet,« meddeler protokollen.

Man må altså ikke uden videre tro, at man kan læse egnens historie ud af de gamle referater, men de kan yde et bidrag dertil.

Trods det meget begrænsede synsfelt, referaterne giver til fortiden, bliver det dog en bred vifte af problemer, man får et indblik i. Det var da heller ikke altid, man strengt holdt sig inden for de fastlagte rammer. Det understreges af et par spørgsmål, man havde fremme i løbet af det første par år. Fra mødet den 7. juni 1842 meddeles, at »uagtet gentagne påmindelser ringer Malle kirkeklokke hverken morgen eller aften. Da præsten nu påtaler det igen, påtog de 3 sogneforstandere af Malle sogn sig at arrangere det fornødne i så henseende.« Strengt taget havde præsten vel ikke krav på kommunal opbakning. Menighedsrådene, som sagen måske kunne have angået, så jo først dagens lys et par menneskealdre senere, men sagen blev nok løst. Den dukker i hvert fald ikke op igen.

Men næste år var det galt ved sognenes anden kirke. Her var det forholdene på kirkegården, der gav anledning til klage. Den »blev brugt til at græsse allehånde kreaturer på, hvorved så vel som ved den idelige passage, som havde sted derover, gravene blev nedtrådte og de enkelte monumenter ødelagte.« Man enedes om at lade Wulff gå til forpagteren, som måtte være den, der kunne bringe orden til veje.

Sogneforstanderskabets væsentligste ansvarsområder var ellers fattigvæsen, skolevæsen og vejvæsen.

På fattigvæsenets område fortsatte man med at lægge forsørgelsesplaner og foretage ligning, som der tidligere er talt om. Det skal ikke gentages her, men der skal fra sogneforstanderskabsprotokollen fremdrages en række glimt af skæbner fra 1840-erne for at vise, hvad de gode gamle dage også bød på.

Lad os begynde med møllersvend Jacob Andersen. Om ham meddelte la Cour den 4. april 1843, at »der er anskaffet tøj for 3 rbd. til (ham), som tidligere var erkendt forsørgelsesberettiget her i pastoratet. Han havde dernæst begivet sig på vandring.« Først på sommeren (6. juni s.å.) var han »på sin vandring blevet anholdt og straffet for løsgængeri og betleri og hjemsendt,« men »for at bevirke, at han på ny kunne komme på lovlig vandring som håndværker,« havde han fået 2 rbd. til en ny vandrebog. Den 3. juni

1845 var han blevet indlagt på sygehus i Slagelse, den 20. okt. s.å. havde man fået kvittering for regningen herfra på 3 rbd. 40 sk. Den 9. jan. 1846 havde han været hjemme og havde fået nye træsko og en ny vandrebo, den 7. dec. 1847 var han blevet forsynet med klæder, sko og rejsepenge, den 4. aug. 1848 måtte man levere rejsepenge til ham i Svendborg, 4 mark, og endelig den 31. dec. 1849 havde man underretning om, at han var blevet syg i Lyngby. Nu ville man have ham sendt hjem, for at han kunne plejes og underholdes i kommunen. Han kom hjem og fik hjælp i 1850, i aug. 1851 fik han tildelt klæder. Derpå figurerer han et par år i oversigten over de forsørgede. Det ser ud til, at han har opholdt sig på Bjørnsholm, men for 1855 og 1856 er der kun anført hans navn, ingen tildeling. Har de lange veje atter lokket?

Barskere forekommer den begivenhedsrække, der tog sin begyndelse den 11. okt. 1842. En kone i Borregård »havde tidligere besværet sig over, at manden havde forladt hende og ikke ville søge hjemmet, hvor hun sidder hjælpeløs med et lille barn... Man havde forgæves mindet manden om hans pligt,« og nu måtte man hjælpe konen med 3 rbd. til husleje. Man besluttede at indberette sagen til amtet med begæring om at få lov til at udpante for lejen hos manden. Det fik man afslag på, meddeltes det ved næste møde, men ville man andrage nærmere om det, kunne man få manden tilpligtet at yde bidrag til konen. Det anmodede man så om. Næste sommer havde manden ikke betalt, og ved udpantningen var han ikke solvent, så på mødet den 6. juni 1843 meddeltes det, at man havde fået ham indsat i Nibe arrest på vand og brød til afsoning. Til aug. 1843 bad konen igen om huslejhjælp, i okt. klagede han over, at han skulle yde bidrag, men afvistes, og før jul var han igen indsat på vand og brød. I 1844 rykkede man ham for bidrag, i foråret 1845 så det ud til, at han igen skulle indsættes til afsoning, men han fik betalt og slap i denne omgang. Her forsvinder sagen vist ud af protokollen, og lad også os slippe den triste historie. Der kunne fremdrages i hvert fald et par lignende sager om inddrivelse af alimentationsbidrag.

Den fattige Mariannes historie er tragisk. I 1842, hvor hun ifølge folketællingerne er ca. 50 år, meddeler protokollatet fra 11. okt., at »da hun ligger under venerisk kur i Ålborg, bliver for 4. kvartal de hende tillagte 2 skp. rug og 2 skp. byg ikke at betale.« Næste efterår havde hun »ligesom i fjor henligget på hospitalet for venerisk i ca. 3 mdr., hvorved var opsparat 3 skp. rug. 3 skp. byg.« Også i efteråret 1844 »henligger hun for venerisk på hospitalet,« men nåede at komme hjem inden jul og modtog »det resterende

de af det hende tillagte.« På et møde i fattigkommissionen i dec. 1857 oplyses det, at hun er død.

Lad os slutte denne række af eksempler fra fattigforsorgen med et par tilfælde, der nok af de implicerede er blevet følt som særligt ydmygende. I 1824 var det blevet bestemt, at personer, der havde fået offentlig hjælp og ikke havde betalt denne tilbage, kun kunne gifte sig, såfremt fattigkommissionen i mandens forsørgelseskommune gav sin tilladelse til det. Hvordan økonomiske og moralske overvejelser kunne løbe sammen, demonstreres vist af følgende 3 eksempler:

7. febr. 1843. »Jens Chr. Larsen i Vilsted, som forhen havde nydt fattigunderstøttelse her, androg på at måtte ægte et fruentimmer, som han havde besvangret, uden at refundere den modtagne understøttelse. Da såvel han som fruentimmeret var forsørgelsesberettiget her i pastoratet, mente man intet at kunne vinde i økonomisk henseende ved at modsætte sig dette ægteskab, og da et sådant forbud desuden i moralsk henseende kunne befrygtes at ville have fordærlig følger, indvilligede man det begærte.«

30. marts 1847 begærede Mads Larsen Tæbring kommunens samtykke til ægteskab med en enke i Løgsted sogn. Hun havde der fået hjælp, der ikke er tilbagebetalt. »Skønt kommunen derved kunne påføre sig en byrde, trode man dog efter omstændighederne ikke at burde nægte sit samtykke, såfremt bemeldte Mads Larsen skaffede et bevis for, at han fremdeles for sin livstid måtte bebo et hus i Ørbæk, som hin enkes mand havde bygget og havde tilladelse til for sin livstid at bebo.«

1. aug. 1847 skulle man svare provst Høvring i Kolind på Djursland, der havde spurgt, om han måtte ægtevi Axel Eliassen, der var forsørgelsesberettiget i Bjørnsholm-Malle, med Juliane Rolandsdatter »uden at han refunderede den af hende modtagne betydelige fattigunderstøttelse til sine børn.« Svaret gik ud på, at »man nægtede sit samtykke til hint ægteskab, med mindre en virkelig refusion af den modtagne fattigunderstøttelse fandt sted, eller et revers (forpligtende dokument) udstedtes, hvorved denne familie for steds erkendtes forsørgelsesberettiget i Colind pastorat.« Som i »Den grimme ælling«, der netop udkom i de samme år, var man ikke begejstret for at skulle »have det slæng til. Ligesom vi ikke var nok alligevel.« Så måtte alle moralske overvejelser undertrykkes.

Skolevæsenet var sogneforstanderskabets andet store sagområde. Heller ikke her skal jeg begynde at gentage, hvad der tidligere er meddelt derom, men blot nævne, at man hyppigt drøftede skolegangen, som oftest forsømmelserne. Det skete i 1842: 2 gange, 1843: 1 gang, 1844: 1 gang (gymna-

stikundervisningen), 1845: 3 gange (heraf 1 gang gymnastikundervisningen) 1846: 3 gange, 1847: 4 gange og 1848 1. halvår: 2 gange. Pastor la Cour faldt ikke af med hensyn til nidkærheden i skolesager. Et par gange har man en tydelig fornemmelse af, at han havde lettere ved at skride til anvendelse af mulkt end gårdmændene. Mon det var biskoppens antydning i 1837 af, at skolevæsenets beskedne stude bl.a. skyldtes skolekommissionens indolence, der stadig gnavede lidt?

En af de mere alvorlige sager er fra mødet den 1. aug. 1843. Året før havde man et par gange vedtaget at advare, men nu måtte man gå alvorligere til værks for at statuere et eksempel. »Nicolaj Nielsen havde undladt at anmelde sin plejesøn, som interimistisk havde været sendt til Ålborg, til skolegang, ligesom han fremdeles modvilligen nægtede at lade ham gå i skole. Man dikterede ham derfor overensstemmende med anordningen en mulkt af 1 rbd.« Folketællingen fra 1845 viser, at Nic. Nielsen var smed, i første halvdel af 40-erne, og at han havde en 10-årig plejesøn Søren Christian Østergård fra Ålborg. Man aner, at smeden nok har syntes, at det var vigtigere, at knægten blev hos ham og trak blæsebælgen, end at han gik hen i skolen til Mosbech.

Sogneforstanderskabets tredje store arbejdsområde var vejvæsenet. Så tidligt som i dec. 1793 var der kommet en stor forordning om vejvæsenet i Danmark. I den blev vejene klassificeret i hovedlandeveje, mindre landeveje og biveje. Heri fastslås det, at »vandets afledning er en hovedsag ved gode vejes anlæg og vedligeholdelse.« Det er en bemærkning, der bider sig fast, når man ser, hvor ofte man i sogneforstanderskabet netop drøftede indgrøftning, stenkister og broer, når man havde vejsager på dagsordenen.

I 1793 var princippet endnu, at vejarbejdet skulle udføres som vejhoveri, altså ydes i arbejde og kørsel. Den 29. sept. 1841 kom der imidlertid en ny forordning angående vejvæsenet i Danmark. Vejenes klasser ændredes ikke, selv om enkelte veje blev omklassificeret. Det, man fra regeringens side ville tilstræbe, var, »om vejarbejdet og vejjudgifternes fordeling kunne være på passende måde at forandre, fornemmelig i det øjemed, at alt naturalarbejde såvel til nyt anlæg af hovedlandeveje og mindre landeveje som til vedligeholdelse af de hovedlandeveje og mindre landeveje, der enten allerede nu er eller efterhånden bliver grundforbedrede, måtte, så vidt muligt, aldeles kunne ophøre, og derhos en ligelig fordeling af vejarbejdsbyrden gøres mulig.« Det fremgår af forordningen, at på de gamle ikke grundforbedrede landeveje og på bivejene anser man det for rimeligt at fortsætte med vejhoveriet, men der åbnes mulighed for, at hvis istandsættelsen bliver af bety-

deligt omfang, kan arbejdet på begge vejtyper pålægges en større kreds, for landevejenes vedkommende amtet, for bivejenes herredet.

Selv om forordningen altså først og fremmest sigtede på at afskaffe meget af vejhoveriet og tilvejebringe en rimeligere byrdefordeling, vidnede flere bemærkninger i forordningen dog om, at man var meget aktivt indstillet m.h.t. vejarbejder. Det er tydeligt, at man stilede mod store grundforbedringer af landevejene, og bivejene var man i færd med at få »undergivet vejtilsyn fra offentlig side.«

Aktiviteten bliver bevidnet i sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol. På et møde den 7. juni 1842 fremlagde formanden en skrivelse fra herredsfogeden med en »plan for arbejdet på de mindre landeveje,« der var godkendt af amtet. Den gik ud på, at der skulle opføres 2 broer øst for Vansted, og vejen på søndre side af Malle banke skulle belægges med kalk og grus. Det må være den nye landevej fra Raunstrup mod Bjørnsholm, der er ved at trække sit spor gennem landskabet.

Endvidere drøftede man 3 - 4 gange hvert år arbejdet på bivejene, dels planer, som skulle godkendes af herredsfogeden, dels tilsynet med arbejdet. På et vist tidspunkt i 1840-erne fik godsforvalter Wulff specielt opsyn med vejene, der i øvrigt også lå under sognefogedernes myndighed. De deltog i vejsagernes behandling, også i perioder, hvor de ikke var sogneforstandere. Man får indtryk af, at der virkelig har været tale om udbygning af vejene. Budgetterne er derimod små. Kun større broer kostede penge. Ellers faldt ydelserne i arbejde og kørsel. Vejhoveriet på bivejene var jo ikke afskaffet.

En enkelt vej- og bro sag er ikke uden sine gemytlige undertoner. Den drejer sig om broen ved Falde. Det er nok vigtigt for at forstå sagens geografiske sammenhæng at erindre sig, at Vilsted sø i de tider har strakt sig fra Bjørnsholm ude ved Limfjorden helt ind til Haldrup gårde øst for Vilsted ved den nuværende landevej mod Flejsborg. Fra Munksjørup har man altså ikke kunnet komme nordpå til Vilsted eller vestpå til Ranum, som man kan i dag. Sydpå kunne man fra Munksjørup komme til Overlade, og østpå gik der vej over Vester og Øster Falde ud til vejen Vilsted-Flejsborg, men mellem Vester og Øster Falde skulle man over Faldbækken. Det var her, der frembød sig problemer.

Sagen dukkede op på et ekstraordinært møde på Bjørnsholm den 10. april 1842. Her kunne pastor la Cour fremlægge en skrivelse fra herredsfoged Svanenskjold i Løgstør. Han skrev, at der til forskellige tider var blevet gjort andragende på en bro over åen ved Falde. Det havde fået ham til at fremskaffe et overslag fra håndværkerne N. Sørensen og Chr. Andersen,

som ville udføre arbejdet for 138 rbd. 4 mk. 12 sk. Herredsfogeden fastslog, at da vejen, hvor broen skal opføres, er »jordemodervej«, skal omkostningerne udredes af beboerne i det 21. jordemoderdistrikt. (Bjørns-holm, Vilsted og Vindblæs sogne - andetsteds i protokollen ses det, at jorde-moderen bor i Vilsted på dette tidspunkt.) Før videre foretoges, ønskede han sogneforstanderskabets kommentar »snarest muligt«, evt. oplysning om »anden kyndig person, som for en billigere betaling måtte ville påtage sig arbejdet«. Herredsfogeden havde udregnet udgiften til 24 sk. pr. td. htk., men han mente, at han kunne levere tømmeret billigere, end det var beregnet i overslaget. Det kunne måske billiggøre anlægget noget.

Håndværkernes tilbud er ikke gengivet, men kun refereret: »Broen skulle være 8 alen i vandløb, 8 alen i kørerum og 2½ alen under bjælkerne med 4 alen fløje til begge sider; bestå af 5 lag hugne sten, nemlig 3 dobbelte stræk-lag og 2 koplæg, med 6 bjælker og dækket af 20 fods træer, begyndes den 15. juni og være færdig til 15. juli, ligesom entreprenøren skulle indestå for broen i 10 år, hvad stenarbejdet angik.«

Det er interessant at se de kommentarer, der knyttedes til forslaget. Det skinner tydeligt igennem, at så mange penge havde man ikke i sinde at ofre på så fjerntliggende en bro. 2 alen under bjælkerne måtte være tilstrække-ligt, og 2 alen fløje var fuldkommen betryggende til det vand, bækken kun-ne præstere. 5 - 5½ alen bredde var også nok. Det var »de øvrige broer her-omkring«. Og et dække af 3 tommer fyrreplanker »måtte være langt mind-re bekosteligt og derfor (?) meget durabelt (holdbart).« »Endelig troede man ikke de omhandlede personer være så vederhæftige, at de kunne sikre di-striktet broens vedligeholdelse i 10 år, med mindre de kunne stille kaution.« Efter disse retningslinjer svarede man herredsfogeden og henstil-lede, »om ikke det måtte anses for hensigtsmæssigt at forsøge arbejdet bort-liciteret.«

Sogneforstanderne fra Malle sogn deltog ikke i mødet. Deres sogn var jo ikke berørt af sagen. De var derimod med på det næste ekstraordinære mø-de om sagen, der fandt sted allerede den 25. april i Ranum præstegård, men det skyldtes nok, at der var en sag mere på dagsordenen, og den be-rørte også Malle sogn. Til mødet i Ranum var der endvidere repræsentan-ter fra Vilsted-Vindblæs, nemlig gårdmændene Niels Sørensen og Simon Pedersen af Vilsted og Christen Pedersen af Hyllestedgård. Søren Pedersen i Vester Falde var endvidere indbudt, formodentlig som særlig kyndig i for-holdene omkring Faldbækken.

Herredsfogeden havde den 15. april svaret, at han holdt fast ved sin tidli-

gere anskuelse, men henstillede til kommunerne at følge deres egne planer. De skulle jo selv bære byrderne af en mindre varig brobygning.

Mødet resulterede i, at man holdt fast ved den erklæring, man havde afgivet. »Specielle undersøgelser« havde overbevist om, at en bro af den omtalte størrelse »stemmede med de lokale fornødenheder,« ja, den lokale Søren Pedersen i Vester Falde fandt den »endnu at være efter en for stor stil.« Derimod tog man nu betalingsspørgsmålet op og fandt, at »flere sogne burde tage del,« da »vejen er offentlig markedsvej til Bjørnsholm marked og som sådan må tillægges større offentlig vigtighed end som jordemodervej for Munksjørup og Falde.« Følgelig måtte de nærmestliggende sogne, der havde gavn af markedsvejen, tage del i foranstaltningen. Man pegede på Flejsborg, Oudrup, Gundersted og Ulstrup sogne.

Efter en bemærkning om, at man først kunne beslutte sig endeligt om måden, hvorpå arbejdet skulle udføres, når byrdefordelingen var afklaret, underskrev Vilsted-mændene, »som derefter fratrådte.«

Derefter gik sagen i ro til 6. febr. 1844, hvor »et andragende indleveredes fra beboerne i Munksjørup om, at en bro måtte blive lagt ved Falde, og påvistes der et tilfælde, hvor en barselkone ikke kunne erholde jordemoder, fordi vejen over åen var inpassabel. Man vedtog at opfordre sogneforstanderskabet i Vilsted til at deltage i dette broanlæg, refererende sig til en forhandling, som forhen desangående havde fundet sted.«

På det næste møde den 15. marts forelå svaret fra Vilsted-Vindblæs. Man var ikke totalt afvisende, men man fandt ikke broen nødvendig. Dels blev vejen ikke befaret af mange efter jordemoder, dels kunne de få beboere jo køre om ad Bjørnsholm og Ranum. Denne tilkendegivelse forekom sogneforstanderne for barsk, hvorfor »man overdrog til præsten at gøre bemeldte sogneforstanderskab opmærksomt på, at der ialt var 19 familier, for hvem denne bro var jordemodervej, samt at det var hjerteløst at forlange, at man, når et dobbelt liv stod på spil, skulle køre hele to mil af vejen.«

I Vilsteds næste svar, der forelå på mødet den 25. juni, benægtede man rigtigheden af Ranumpræstens påstande samt erklærede rent ud, at man ikke ville deltage i nogen bekostning i denne anledning. »Man indigneredes i høj grad herover og vedtog at ville føre sagen ledsaget af en tegning over terrænet for vedkommende højere autoritet.« Det ses ikke at være sket.

Året efter kan man vist konstatere, at misstemningen ikke er borte. Den 3. juni 1845 skal man udtale sig i anledning af, at Vilsted pastorat har søgt om bistand til at istandsætte broen ved Vilsted mølle. Sogneforstanderska-

bet fandt sig imidlertid »ikke beføjet til at vedkende sig nogen som helst forpligtelse i denne retning.«

Men broarbejdet spøjte stadig. Den 9. jan. 1846 besluttede man at lave vase og bro ved Falde vad, hvis man kunne få fremmed hjælp. Den 30. marts 1847 skal man have lavet overslag, for at man kan søge amtet om tilskud. Amtet svarede den 5. sept. 1848, men p.g.a. krigsåret 48 kom amtets afslag først frem på mødet den 21. aug. 1849.

Hermed gik sagen i ro, men i 1852 - 53 kom den op igen, rejst af beboerne i Munksjørup. Da vedtog man, at nu skulle broen bygges, men alle håb og anstrengelser om hjælp udefra strandede også denne gang.

Så vidt jeg kan se, blev sagen så langtrukken, fordi man hængte sig i et par bemærkninger i § 28 i forordning om vejvæsenet i Danmark fra 29. sept. 1841. Her hedder det om bivejene, at hvis byrden »ville være alt for trykkende for et enkelt sogn, skulle de nærmeste sogne i herredet komme et sådant sogn til fornøden hjælp,« og lidt senere, at »større broer og stenki-ster kunne være at vedligeholde og istandsætte for amtsrepartitionens regning.« Med disse bestemmelser havde det lokale tovtrækkeri om byrdefordelingen fået frit løb. Den chance lod man ikke gå fra sig.

Sogneforstanderskabet blev endvidere hørt i en lang række sager. Idet jeg kort omtaler nogle af dem, kan det måske lykkes at belyse, hvordan tidens spørgsmål berørte egnen.

Allerede i 1842 drøftede man behovet for en dyrlæge på egnen. Man besluttede sig til at træde i forbindelse med de øvrige sogneforstanderskaber, men spørgsmålet kommer nu ikke op igen i 1840-erne.

I 1842 udtalte man sig til fordel for, at tingsvidner ved retten »beskikkes som offentlige forretningsmænd med årlig løn.« Alternativet, at beboerne »personlig ville fungere som stokkemænd,« fandt man upraktisk og belastende. Da man i 1847 skulle udtale sig om den praktiske ordning i Løgstør, hvor der blev foreslået 2 faste retsvidner, gik man ind for forslaget med den bemærkning, »at de ikke blot måtte være i en uafhængig stilling, men også af mere dannelse end almindeligt iblandt de lavere klasser, og foreslog derfor, at de måtte gageres med 150 a 200 rbd. hver årligt.« Synspunktet var nok snarere præstens end gårdmændenes.

I okt. 1842 skulle man udtale sig i anledning af, at Ulstrup og Gundersted sogneforstanderskaber havde andraget om, at der måtte oprettes marked ved Navnsø 1. juli i stedet for markedet i Løgstør 2. juni. Svaret, der er ganske oplysende, gik på to forhold, dels tiden, dels stedet.

Man ønskede markedet fastsat til midt i juli med den begrundelse, at »de fleste købere, som skulle ventes fra egnen ved Randers, først gør indkøb, efter at engene er bjergede.«

Markedet ønskede man imidlertid holdt i Løgstør. Det nuværende marked i Løgstør betegnede man som ørkesløst og regnede med, at det lettere kunne flyttes til midt i juli, end at man kunne få lov til at holde et helt nyt marked. Opkøberne fra Randers ville formentlig lige så gerne »søge Løgstør som en åben plads på landet.« Afstanden for dem ville i øvrigt omtrent blive den samme til de to pladser, fastslog man. Endelig havde Løgstør »det store opland i Hanherred, som kunne profitere af markedet.«

Markedet kom nu til Navnsø. Det fremgår af en udtalelse, man afgav i okt. 1846, hvor man gik ind for, at det udvidedes til kromarked, men man kunne ikke støtte, at det kom til at strække sig over til 2 dage.

Næste år støttede man et forslag om, »at Løgstør nominelle sommermarked forvandlede til et forårsmarked med heste, kvæg etc.«

I 1845 har formanden (la Cour) på sogneforstanderskabets vegne underskrevet en ansøgning til kongen om at få oprettet en amtsstue i Løgstør. Næste år spurgte amtet, om der i sognet var »sindssvage, der kunne egne sig til optagelse i en dåreanstalt.« Her nævnte man en pige på Livø. 1845 fik man en skrivelse fra fængselsvæsenet med opfordring til at samvirke med det for løsladte forbrydere. Da opfordringen gentoges næste år med direkte opfordring til at modtage løsladte forbrydere, fastslår protokollen, at »hertil sporedes ingen tilbøjelighed i denne kommune.«

I 1848 ansøgte købmand L.H. Damgård i Skive om at måtte drive købmandshandel i Ranum, men det kunne man ikke anbefale. Næste år skulle man udtale sig om oprettelse af brevindsamlingssteder og landpostbude i landjurisdiktionerne, men »da dette pastorat er beliggende $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ mil nær Løgstør, hvortil daglig gives lejlighed, og hvor postekspedition er oprettet, følte her ingen trang til en foranstaltning som den omspurte.«

En ny tid var ved at melde sig i Danmark i forbindelse med, at man havde forvundet den svære krise o. 1820, men det er synd at sige, at man stormede den i møde i Vesthimmerland.

Det er også påfaldende, så meget brændevinsspørgsmålet fylder i det kommunale arbejde i 1840-erne. Allerede på sogneforstanderskabets første møde den 17. febr. 1842 troede man »at burde advare husmand Poul Sahl i Ranum, som driver krohold, enten at ophøre dermed, eller erhverve bevilling derpå.« Sagen kom ikke op mere, men i april 1843 meddelte amtet, at der ville blive oprettet kro i Trend. Lokalt troede man ikke meget på mulig-

hederne, og ingen attrår bevillingen. Heller ikke denne sag dukker op igen, men derimod er jagten på brændevinsredskaber stadig tilbagevendende. Man opfordres til at agitere for afleveringen, man får besked om, hvordan jagten på brændevinstøjet skrider frem, og man opfordres til at angive folk, der endnu ikke har afleveret. Denne jagt er fremme på 4 møder i 1843, 3 møder i 1844, 2 møder i 1845, 1 møde i 1846 og 1 møde i 1847.

Det er klart, at sognepolitikken mest hører hjemme i småtingsafdelingen politisk set. Den har interesse, fordi den afspejler de menneskelige vilkår og giver eksempler på menneskelige holdninger og reaktioner. Normalt vil det ikke være de store begivenheder, der sætter deres præg på sagerne, men det kan ske. Lad os slutte med to sådanne forløb.

På mødet den 20. okt. 1845 forelå der en skrivelse fra amtet med forespørgsel »angående den grasserende kartoffelsyge.« Man vedtog at svare, at »sygdommen vel fandtes adskillige steder i pastoratet, men ikke i betydelig grad, så at ikke mere end $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ af kartoflerne kunne antages at være bedærvede.« I foråret 1846 spørges der, om »sunde og freske læggekartofler var at erholde her i kommunen.« Herpå havde man svaret, at man ikke havde større partier, men kun enkelte tønder.

Den kartoffelsyge, vi møder her, optræder samtidig med, at store dele af Europa rammes af dårlig høst p.g.a. dårligt vejr. Kendtest er situationen måske fra Irland, hvor kartoffelskimmel ødelagde næsten hele høsten, der var irernes væsentligste næringsmiddel. Da kornhøsten i England også var ramt, og kornpriserne derfor steg, rasede hungersnød og tyfus snart. Kartoffelkrisens 3 år kostede måske Irland 1 mill. indbyggere, og flugten fra Irland begyndte. 1845 - 55 skal 2 mill. være udvandret. I England måtte man bevæbne sig til at ophæve korntolden, som siden Napoleonskrigene havde beskyttet engelske godsejerinteresser. Det er disse europæiske forsyningsforhold, der ligger bag forespørgslen, og som sætter de følgende forholdsregler i relief.

Den 1. jan. 1846 meddelte la Cour, at han efter aftale med de enkelte medlemmer havde søgt Rentekammeret om at måtte købe 50 tdr. rug og 50 tdr. byg af godsets (Bjørnsholms) tiende- og landgildekorn til Viborg kapitelstakst for at sælge det til de mere trængende til samme pris. Og der forelå allerede svar gennem godsforvalter Wulff om, at det ansøgte var bevilget. Kornet skulle blive liggende hos yderne af tiende- og landgildekorn, der til gengæld skulle slippe for at yde opmål, og man havde allerede en liste med tilsagn fra ydere for den pågældende kornmængde.

Den 7. april gav man løfte på det første korn og vedtog at mødes den 28.

i samme måned for at ordne kornsælget. Før mødet i slutningen af april havde man givet husmænd og indsiddere lejlighed til at ytre ønske om køb af korn til de enkelte sogneforstandere, og næsten alt var bestilt. Den 2. juni solgtes det sidste, og den 20. okt. kunne man konstatere, at det meste også var betalt.

Men dermed var krisen ikke overvundet. Som ude i Europa var der også i de følgende år vanskeligheder med forsyningerne med deraf følgende pristigninger. På mødet den 20. okt. blev det ventileret, om man ikke også for det kommende år burde sørge for et beredskab, der kunne sælges til de fattige næste forår og sommer. Da planen vandt tilslutning, vedtog man at rette opfordring til samtlige gårdbeboere om at holde noget korn tilbage. Kommunen garanterede en betaling på 5 rbd. 3 mk. pr. td. rug og 3 rbd. 3 mk. pr. td. byg. Sogneforstanderne påtog sig at gå rundt med en plan, hvorpå man kunne tegne sig. Derved kom man et cirkulære af 1. dec. om opkøb af korn i kommunerne i forkøbet.

Den 30. marts 1847 overdroges det til præsten at sælge de 63 tdr. korn, der var blevet tegnet, til kapitelstakst. Den 12. april holdt man imidlertid ekstraordinært møde, da man frygtede, at der, når sommeren kom, ikke skulle være korn at få. Af de 63 tdr. havde man kun 9 tdr. 2 skp. igen, og »stor begærlighed ytrede derefter.« Man besluttede at købe 25 tdr. rug, helst hos beboerne i selve kommunen, hvis man kunne få det til 8 rbd. pr. td. Skulle prisen falde, ville kommunen påtage sig tabet. Endelig skulle kun husmænd og inderster kunne købe kornet. På mødet den 8. juni gav man løfte om det sidste korn. Da efteråret kom, måtte man konstatere, at man for dette år havde mange restancer. Det forstås man på baggrund af prisudviklingen. Så vidt mulig skulle de inddrives, men man indså, at de mest nødlidende måtte have ekstra fattighjælp.

Næste gang den store verdens dønninger kraftigt mærkedes i det lille samfund, var ved krigsudbruddet i martsdagene 1848. Man fik i Vesthimmerland en temmelig barsk opvågning. Protokollen oplyser, at herredsfogeden den 31. marts havde meddelt, »at slaverne (fangerne) i Rendsborg fæstning skulle være løsladt og allerede være i egnen af Viborg, hvor de skændte og brændte, hvorfor sogneforstanderskabet skulle samle sig og træffe foranstaltninger.« Nu viste det sig snart, at det hele var et løst rygte, men situationen har selvfølgelig været lige højspændt, så længe rygtet vandt tiltro. Da man på mødet den 3. april havde sagen til efterretning, må sammenhængen være blevet åbenbar. Det er måske forklaringen på den meget knappe omtale, begivenhederne fik: »I anledning heraf havde vagthold fun-

det sted og var bauner rejste og beboerne forsynede med våben, navnlig med lige leer på skaft, som man øjeblikkelig havde måttet lade en del eksemplarer forfærdige af for kommunens regning til selvforsvar i hjemmet.«

I det samme møde (3. april) var det, at la Cour ønskede at blive fritaget for formandshvervet. Det må nok også ses på baggrund af den sidste uges hektiske begivenheder.

I de kommende uger følger møderne så slag i slag: 3. april, 9. april, 16. april, 1. maj og 27. maj. Protokollen fyldes med meddelelser om modtagne skrivelser fra amtet og de nye ministerier, for landet var jo i krig. Man skal skaffe fourage. Man skal skaffe (og betale) to heste, der skal afleveres i Randers. De blev købt af forpagter Bie på Lundgården og de to stemmeslugere fra det sidste valg, Christopher Axelsen i Kærgårde og sognefoged Chr. Jensen i Borregård.

Mest interessant er næsten opstillingen af folkevæbningen. En ledelse lod sig let organisere. Den 7. april meddeles det, at proprietær Weinschenck til Gunderupgård skal organisere opstillingen i Års, Slet og Gislum herreder, og snart er kammerråd Ingerslev i Vilsted stillet i spidsen for folkevæbningstropperne i Slet herred. Mandskabstyrken voldte det mere besvær at få hold på. Den 9. april er det pligtige mandskab samlet første gang, hvor man optog mandtal og konstaterede, at »ikke alle var til stede.« Men man var også i bekneb for befalingsmænd. Landmåler Sauby »forstod ikke denne eksercits.« Peder Sloth i Overlade, »der havde være gardist, og hvem man anså skikket til at fungere som underbefalingsmand,« ville kun have hvervet mod betaling, og det kunne man ikke yde. Man valgte så Niels Jensen Kærsgård i Næsby, »som for det første lovede at forsøge sig i funktionen.« Godsforvalter Wulff, der nu var formand, og som har ført pennen, tror ikke meget på sagen, idet han fortsætter protokollatet: »Det skønnes ikke, at noget nyttigt kan udbringes af disse allerede med uvilje betragtede og med tidsspilde forbundne øvelser uden ledning af en anset militær befalingsmand, hvis fagdygtighed erkendes og respekteres.«

Referatet om mønstringen den 9. april er skrevet den 16. april. At der stadig er problemer, ses af slutningen. »Også i dag var en del af mandskabet mødt og blev af Niels Kærsgård ordnet i gelede.«

Wulff kunne i øvrigt ikke få styr på styrkelisten. Den 16. april er man blevet rykket, men listen er ikke fuldstændig sluttet. Igen den 19. maj blev man rykket. Det fremgår, at listen har været henlagt efter »den ved Jyllands besættelse af fremmede tropper indtrådte forandring af væbningsforholdene.« Nu vil den »blive fuldført efter de seneste modtagne, ikke endnu fuld-

stændige oplysninger.« Jeg kan ikke se, om Wulff nåede at få styr på styrken. Han havde ikke megen tiltro til sagen. Ganske vist lovede han en ny samling af mandskabet, »men af mangel på kyndige anførere, der kunne vinde agtelse som sådanne hos mandskabet, virkes der næppe her til nytte for formålet ved den forsøgte eksercits.«

Sagen var, at Niels Jensen (Kærsgård) allerede inden udgangen af april måned havde »beklaget sig over, at han som ukyndig i denne eksercits ikke kunne bevirke nogen tilstrækkelig fremgang deri og ønskede sig entlediget, idet han anså det fornødent, at der ansattes militære personer til at lede øvelserne.«

Der er i det hele taget flere træk, der tyder på, at lokale foranstaltninger af militært tilsnit har haft svært ved at blive accepteret. Amtet opfordrede den 10. april til, at man skulle stille frivillige ridende lansedragere. Selv om man med »bedst mulig forestilling for beboerne i sagens interesse« videregav denne opfordring til dem, var der intet at gøre. De skønnede ikke, »at der var udvej til at erholde en sådan lansedrager uden for det tjenestegørende mandskab.« I øvrigt ville man heller ikke bidrage til hesten.

Men selv om man måske næsten fornemmer en humoristisk undertone i enkelte af meddelelserne, skal man nok passe på ikke at lade sig narre af tidsafstanden. Der var tale om forhold af bitter alvor.

»Da jordløs husbeboer Peder Kristian Larsen i Næsby er indkaldt fra sin familie til krigstjeneste, så var hans familie, kone og 4 små hjælpeløse børn trængende til hjælp. Der blev for det første tilstået dem for maj måned 4 skp. rug og 4 skp. byg.«

Efter maj måned aftog den hektiske mødeaktivitet. På årets sidste møde skulle man bl.a. have klaret regningerne. Protokollen afspejler vist ganske godt både den brogede aktivitet og den noget forvirrede administration. Fra augustmødet forelå der følgende række udgiftsbevillinger:

ee Smeden i Ranum N. Christian for spyd	2 rbd. 4 mk. 0 sk.
ff Boghandler Spliid for psalme- og lærebøger	5 rbd. 2 mk. 4 sk.
gg Forpagter Nyholm og gmd. P. Kudsk kvitt. for 2 heste	277 rbd. 0 mk. 5 sk.
hh Jens Ettrup for klæder til drengen N. Peter	4 rbd. 3 mk. 15 sk.

Inden året var omme, måtte man ud med 88 sk. til »valgprotokol i anledning af rigsdagsvalget,« for 1848/49 bød også på forfatningsændringer.

Midt i alt dette postyr holdt seminariet sit indtog i byen.

Materiale

Utrykte kilder

Rigsarkivet

RA

1. Folketællingerne for Bjørnsholm og Malle sogne 1787, 1801, 1834 og 1845.
2. Kanske kancelli 1790 12/11 *Da.Ka.*
Bilag til jysk missive angående en af jyske proprietærer indgiven klage over nogle udkomne forordninger 1790 12. nov. nr. 219 F 32
3. Rentekammeret 1. jyske rytterdistrikt *Rtk.*
journalsag ØØ 746 1823 1 læg

Landsarkivet i Viborg

LA

G 166

1. Bjørnsholm godsarkiv
Pegamenter
1. Fæsteprotokol 1738 - 1832
2. Fæsteprotokol 1832 - 1848
3. Hoveriprotokol 1800 - 1805
4. Hoveriprotokol 1805 - 1832
5. Hoveriprotokol 1832 - 1857
16. Forskelligt
2. Højesteretsassessor Bruuns privatarkiv *Bruun*
Beskrivelse af Bjørnsholm 1847
3. Viborg bispearkiv *C 2*
87. Fortegnelse over kirkers og præstekalds indtægter 1649 - 1681
189. Strandby 1538 - 1800
212. Slet herred, indberetninger om skolevæsenet ved cirkulæreskrivelse 1742
633. Skolesager 1805
636. Skolesager 1843 - 1877
795. Syn over præstegårde.
4. Strandby-Bjørnsholm-Malle præstearkiv *C 194 A*
  5. Kirkebog for Bjørnsholm sogn 1709 - 1782
  6. Kirkebog for Bjørnsholm sogn 1783 - 1812
  13. Diverse dokumenter 1687 - 1816
  15. Fattigprotokol for Bjørnsholm-Malle 1732 - 1803
  16. Fattigprotokol for Bjørnsholm-Malle 1815 - 1844

5. Bjørnsholm Malle præstearkiv		C 183 A
41. Skoledokumenter	1836 - 1840	
43. Indkomne breve til sogneforstanderskabet	1844 - 1859	
6. Ranum seminariums arkiv		C 640
8. Kopiprotokol	1815 - 1820	
7. Ålborghus amtsarkiv		BoD
310. Proprietærernes forklaringer over det til deres gårdes drift nødvendige hoveri. Års-Slet herred 1773.		
318. Hoverigørende gods i Års-Slet herred.		
324. Oplysninger fra godsejerne over det til deres gårdes drift nødvendige hoveri.		
325. Hoveriforeninger.		
332. Resolutionsprotokol, skoler på landet 1741 - 46.		
333. Dokumenter vedrørende danske skolars oprettelse på landet 1731 - 56.		
391. Ålborghus amts skifteprotokol 1731 - 56.		
8. Ålborg amt		B 3
189. Indkomne breve 1822 - 23		
9. Års m.fl. herreder		B 42
SP 6 Skøde- og panteprotokol (1811)		
SP 10 Skøde- og panteprotokol (1828)		
442-443 Udskiftningsforretninger.		
10. Skøde- og panteprotokol nr. 652 s. 24.		B 24

Løgstør kommune (Biblioteket)

Valgprotokol 1841 ff

Sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol 1842 ff

Fattigprotokol 1845 ff

Privat

Afskrift af *Fundats* og Plan m.m. ang. Kammerjunker

Mylius' Legat af Hovedgaarden Bjørnsholm.

Fotokopi fra skoleinspektør Niels Christensen, Overlade.

Trykte kilder

Schou: Chronologisk register over de kongelige forordninger.

1670 ff (1777 ff)

Schou

Danmarks riges breve (1938 ff)

DRB

Kancelliets brevbøger (1885 ff)

KB

Kronens skøder (1892 ff)

Kr.Sk.

Kirkehistoriske samlinger 7. bd. (1869 - 71)	Ki.Sa.
Ignatius Becher: Mads Pedersen Farstrups og Axelsons dagbøger (1813)	Becher
Pontoppidan: Den danske atlas IV (1768)	Pont.
Fra Himmerland og Kær herred	
4. bd. (1923) Chr. Petresch Christensen:	A.A.
Abbed Anders Andersen og Vitskøl klostres jordebog af 1552	
8. bd. (1935) M. Møller: Løgsted sogn	M.M.
Henrik Pedersen: De danske landbrug (1928, 1975)	Henrik P.
Finn Stendal Pedersen: Kilder til belysning af landbrugets økonomiske kår i 1700-tallet (Odense 1975)	Stendal P.

Litteratur, hvortil der henvises

Gyldendals Verdenshistorie IV (1936)	Gyld.V.
Erik Lund: Verdenshistorie 4. (1971)	Lund
Göran Andolf: Historien mellan 1815 och 1870 (1976)	Andolf
Dansk biografisk leksikon, 2. udg. (1934 - 44) undertiden også 1. og 3. udg.	DbL
Erslew: Supplement til »Alm. Forfatterlexikon« 2. bd. (1864)	Erslew
Danmarks adels årbog 1910, 1932, 1940 og 1951	DAÅ
Trap: Danmark 5. udg. (1953 ff.)	Trap
C. Christensen: Ålborg amt (1832, 1979)	C.Chr.
Håndbog for lokalhistorikere (1952-56)	Hdb.
P. Johs. Jørgensen: Dansk retshistorie 3. opl. (1965)	PJJ
Hans Jensen: Dansk Jordpolitik I (1936, 1975)	Da.jordpol.
Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500 - 1800 (1978)	Skrubbeltrang
J.B. Løffler: Ruinerne af Vitskøl klosterkirke (1900)	Løffler
C.M. Smidt: Vitskøl kloster 2. udg. (1948)	Smidt
Vilh. Lorenzen: De danske klostres bygningshistorie bd. 11 (1941)	Lorenzen
Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeundervisnings og folkeskoles historie 1536 - 1784 (1916)	J.Larsen
C.M.C. Kvolsgaard: Seminariet i Snedsted og i Ranum (1898)	Kvolsgaard
Skalk, 1975, nr. 6	
Poul G. Ørberg: At skrive i mandtal.	Ørberg
Fortid og Nutid bd. 25. (1973)	
Benny Brinch: Folketællingen 1801	Brinch
Historie XIII (1979)	
Claus Bjørn: Den jyske proprietærfejde	C.Bjørn
Fra Viborg amt (1974)	
Karl Nielsen: Viborg stifts ældste seminarium	KN (74)
Fra Himmerland og Kær Herred (1980)	
Karl Nielsen: Om Vitskøl kloster	KN (80)

Noter

Generelt

Forordninger, anordninger og plakater findes kronologisk hos Schou. Til dem henvises ikke specielt.

1. Grænserne.

Det middelalderlige brevstof: DRB 2. rk. 8 bd. 411, 2. rk. 1. bd. 67,
Åle sogn: LA G 166 Pergamenter,
Klemmebrevet: Pont. 589,
Klosterskolen: KB,
Christiern Nielsen Juel: Ki. Sa.,
Ranum præstegård: LA C 2 87, Becher 255 ff.,
Omlægning af pastoratet, deling af sogn og kommune: Becher 266, Trap.

2. Egnen.

»Aldveyen«: LA C 194 A 13
Sogneforstanderskabets protokol: Løgstør bibliotek,
Hoveriforeningen: LA BoD 325,
Bruuns beskrivelse: LA Bruun,
la Cours skrivelse: LA C 183 A 41,
Landhusholdningsselskabets beskrivelse: C.Chr.

3. Markerne.

Statens initiativ: Da. jordpol.,
Skøde- og panteprotokol: LA B 42 SP 6
Udskiftningsforretningen: LA B 42 442-443,
Præstegården: LA C 194 A 13
Driftsformer: PJJ, Sv. Aakjær i Hdb.s. 203, 256,
Hoveriforening: LA BoD 325
Forholdene i 1847: LA Bruun
Becher 8. præst: Becher s. 271 - 274,
Mageskiftet 1573: Kr.Sk.,
C.Christensen: C.Chr.

4. Ejerlavene.

Abbed Anders' jordebog: A.A.,
Christian 5.s matrikel: Henrik P.

5. *Husene.*

Fæsteprotokollen: LA G 166, 1 og 2,
Kladde i præstearkivet: LA C 183 A 43,
Schønheyders beskrivelse: LA Bruun.

6. *Folkene.*

Afsnittet bygger på folketællingerne i 1787, 1801, 1834 og 1845,
De første folketællinger: Ørberg,
Folketællingen på Fur 1801: Brinch.

7. *Hovedgården.*

Kirkebyggeri i 1600-tallet: Løffler
Brev af 1. juni 1753: LA C 2 189,
Skødet 1689: LA B 24, nr. 653, s.24
2 kongelige bevillinger: LA C 2 189,
Bjørnsholm salg 1809: LA B 42 SP 6
Peder Lassons kirkereparationer: Becher, tillæg til s. 258,
Legat 1827: G 166 16,
Mads Lassons lade: Smidt,
Præstegårdssyn: LA C 2 795.

8. *Herskabet.*

Familien Lasson: DAÅ 1951,
Familien Rosenkrantz: DAÅ 1910,
Kirkebogen: C 194 A 5,
Familien Rosenørn: DAÅ 1932,
Ejerforholdene på hovedgårdene: Trap,
Skifteforretningen 1756: LA BoD 391, pag. 1128 ff.,
Fæsteprotokollen: LA G 166 1
Familien Lüttichau: DAÅ 1940,
Proprietærfejden: C.Bjørn,
Lassons forklaring: RA Da.Ka.,
Indberetning om hoveri: LA BoD 324,
Karen Lassons legat: LA G 166 16,
Breve til bispen: LA C 2 633,
Auktionen 1811: LA B 42 SP 6,
Flere leksika om Mylius: Erslew, DbL 1.-3. udg.
Forsikringskassen: LA G 166 16
Det Mylius'ske legat: Fundats,
Baronisering: LA G 166 16,
Skattesagen: RA Rtk., LA G 166 16,
Bøndernes klage: LA B 3 189,
Skøde 1828: LA B 42 SP 10.

9. *Fæstevæsenet.*

Vitskøl Kloster: KN (80)

Fæsteprotokollerne: LA G 166 1 - 2

Fæsteprotokoller obligatoriske: Skrubbeltrang s.152

la Cours redegørelse 1837: LA C 183 A 41.

10. *Hoveriet.*

Forordningerne er i afsnittet ofte citeret efter Stendal P.

Lassons indberetning af 1773: LA BoD 310,

Det godkendte hoveri: LA BoD 318,

Indberetningen af 1791: LA BoD 324,

Hoveriprotokoller: LA G 166 3 - 5

la Cours brev: LA C 183 A 41.

11. *Fattigvæsenet.*

Den første fattigprotokol: LA C 194 A 15,

Fattigprotokollen 1815 - 1844: LA C 194 A 16,

la Cours sidste regnskab: Fattigprotokol 1845 -

12. *Seminariet.*

For hele afsnittet henvises til KN (74).

13. *Skolevæsenet.*

Skoleinteressen: J. Larsen,

Enevoldsens indberetning: LA C2 212,

Mødet i Ajstrup: LA C 2 212,

Güldenchrone, Wøldike og Holcks skrivelser: LA C 2 212

Cirkulerende skrivelse: LA C 2 212,

Rosenørns brev af 25. juni: LA BoD 332,

Provsten i Hornum: LA BoD 333,

Bechers interesse i lærerembedets besættelse: KN (74)

Mosbech på seminariet: C 640 8

Embedsopslag i Overlade: LA C 2 636,

Jordebogsudskrift 1847: LA Bruun.

14. *Kommunalvalgene.*

Afsnittet bygger på Valgprotokollen.

15. *Sogneforstanderskabsmøderne.*

Afsnittet bygger på Sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol,

Kartoffelsyge og misvækst i 1840erne: Lund s. 71, Andolf s. 16, 62 og 116, Gyld.V.

IV s. 28 f.